

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA TUZAK VE
HİLE KAVRAMLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
PROF. DR. NAZMİ ÖZEROL	SEVGİ AKBAŞLI

MALATYA, 2022

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA TUZAK VE HİLE KAVRAMLARI

HAZIRLAYAN
SEVGİ AKBAŞLI

DANIŞMAN
PROF. DR. NAZMİ ÖZEROL

Malatya, 2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Nazmi ÖZEROL'un danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “*Klasik Türk Şiirinde XVII. yüzyıl Şairlerinin Divanlarında Tuzak ve Hile Kavramlarının Kullanımı*” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

SEVGİ AKBAŞLI

ÖN SÖZ

Klasik Türk şiiri, birçok kültürün izlerini bünyesinde taşıyan ve çok eski bir geçmişe sahip olan bir şiir geleneği olmuştur. Bu şiir geleneğinin hüküm sürdüğü dönemde birçok sanatçı yetişmiş ve bu sanatçıların her biri kendine özgü üsluplarıyla çok sayıda eser vermişlerdir. Bu dönemde eser veren şairler, şiiri oluşturan kavramları edebî sanatlar vasıtasıyla işleyip sınırsız hayallerle örülü bir zemine oturarak duygu ve düşüncelerin daha iyi ifade edilmesini sağlamışlardır. Özellikle XVII. yüzyılda eser veren şairler, zihinde yeni tasavvurlar meydana getirme hususunda sınırları olabildiğince zorlamışlar, alışılmamış bağdaştırmalar, birbirine aykırı ifadeler ve mübalağalı söyleyişlerle Klasik Türk şiirine yeni ve özgün bir boyut kazandırmışlardır.

Şiir dilinin sunduğu geniş anlatım imkânları, şiirde yer alan kavramların değişik benzetmelerle yapılan tasvirler ve bağdaştırmalarla dönüştürülüp ilk anlamlarının yanı sıra farklı anlamlarla da anlatılmasına olanak sağlar. Özellikle anlamları olumsuz ve soyut olan bazı kavramlar kimi zaman şiirin sözcükleri dönüştürme özelliği sayesinde olumlu anlamlar kazanırlar.

Bu çalışmada tuzak ve hile kavramlarının şiir dilinde kazandıkları anlamlar, ilişkilendirildikleri ögeler, bu ilgi ve ilişkilendirmelerle zihinde meydana getirdikleri çağrışımlar, çeşitli kavramlarla oluşturdukları terkipler, çeşitli edebî sanatlarla kazandıkları anlam çerçeveleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde eser veren şairlerden Ahmed Nâmî, Ayıntablı Hâfız, Azmî-zâde Hâletî, Bolulu Himmet, Bosnalı Alaeddin Sâbit, Bursalı Tâlib, Cevrî, Ereğlîli Tûrâbî, Fârisî, Fehîm-i Kadîm, Fenâyî, Fevzî, Fûtûhî, Hâşimî, Hikmetî, Hüsâm-zâde Feyzî, İlmî, İshak-zâde Zuhûrî, Kâşif, Kelîm-i Eyyûbî, Mezâkî, Muhîtî, Nâ'ilî-i Kadîm, Nâbî, Nef'î, Neşâtî, Nev'î-zâde Atâ'î, Niyâzî-i Mısrî, Peşteli Hisâlî, Râmî, Rehâyî, Rûz-nâmeci-zâde Şinâsî, Rüşdî, Sâbir Pârsâ, Sabrî Mehmed Şerîf, Sa'dî, Süheylî, Sükkerî, Şehrî, Şerîf Nehcî, Şeyhülislâm Yahyâ, Şûhî, Tecellî, Tıybî, Topkapılı Feyzî, Ümmî Sinan, Üsküdarlı Sırrî, Vahyî, Vecdî ve Vişne-zâde İzzetî'nin divanları taranmış ve taranan divanlardan seçilen beyitlerle tuzak ve hile kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmada incelenen beyitlerde tuzak ve hile kavramının sevgili ve âşığa ait unsurlarla olan bağlantısı, tuzak kurmada ve hile yapmada hangisinin başarılı/başarısız

olduğu ortaya konulmuştur. Gazellerde sözü edilen âşîğın tuzak ve hileden şikâyetçiymiş gibi görünüp hilelerle kurulan tuzaklara düşmede istekli olması tuzak ve hilenin âşîğın gözünde olumlu olan yönünü öne çıkarmıştır. Ayrıca âşîğın, sevgilinin özellikle saçıyla kurduğu hilelerle bezenmiş tuzaklarında dövünmeden, bakışlarının hilesine kapılmadan ona kavuşması mümkün değildir. Bu nedenle tuzağa düşmek ve hileye aldanmak âşîğın sevgiliye kavuşmasında zaruri olarak görülmüştür. Kaside ve tarih metinlerinden alınan beyitlerde ise tuzak ve hile kavramının daha çok memduhun adaletinden, onun ve ona ait nesnelerin övgüsünden, memduhun döneminde yapılan savaşıardan bahsedilen beyitlerde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca bazı şairler, kendi şiirlerini mübalağalı söyleyişlerle övdükleri bazı beyitlerde tuzak ve hile kavramını kullanmışlardır. Dinî, tasavvufî ve nasihat ağırlıklı şiirlerde ise tuzak ve hile özellikle nefis, şeytan, mâsivâ gibi kavramlarla sık sık bağdaştırılmıştır.

“XVII. yüzyıl Divanlarında Tuzak ve Hile Kavramları” ana başlığını taşıyan bu çalışmada tuzak ve hile kavramı bu ana başlığın alt başlıkları içerisinde ayrı ayrı incelenip beyitlerde yer alan çeşitli öğeler ve kavramlarla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Alt başlıkların birincisinde tuzak kavramının tanımına yer verilmiş, sonra bu başlık da kendi içerisinde alt başlıklara ayrılarak taranan divanlardan seçilen beyitlerde tuzak ve hilenin bağlama göre çeşitli unsurlarla olan ilişkisi açıklanmıştır. “Tuzak Kavramı” başlığının alt başlığı olan ve tuzağın en kapsamlı kısmını oluşturan “Sevgilinin Âşîğa Tuzak Kurması” başlığında sevgilinin güzellik unsurları (saç, dâne/ben, hatt/ayva tüyleri, göz, bakış, kaş, kirpik, boy, çene) ve onun yüzünü örten örtü alt başlıklar hâlinde incelenmiştir. Ezizet, sıkıntı, bela, gam, ümitsizlik gibi kavramların tuzakla olan bağlantısı “Sevgilin Kurduğu Tuzağın Âşîğa Verdiği İstirap” adını taşıyan başka bir alt başlıkta açıklanmıştır. Sevgilinin âşîğa tuzak kurmasıyla ilişkilendirilen kuşlar ve diğer bazı hayvanlar yine alt başlıklar hâlinde genellikle fiziki özellikleri bakımından söz konusu edilmişlerdir. Ayrıca adı geçen kuşlar ve hayvanlarla alakalı fotoğraflara yer verilmiştir. “Âşîğın Sevgiliye Tuzak Kurması” , “Âşîğın Kendine Kurduğu Tuzak” , “Âşîğın Hayalî Tuzakları” , “Rakibin Âşîğa Tuzak Kurması” ve “Rakibin Sevgiliye Tuzak Kurması” alt başlıklarında ise tuzak kavramı beyitlerde anlatılan konuya göre şekillenmiştir. “Tuzak Kavramıyla İlişkilendirilen Diğer Öğeler” ve “Bahçe Unsurları ve Tuzak” adını taşıyan başlıklarda tespit edilen örneklerde yer alan kavramların tuzakla kurdukları ilişki konunun bağlamına göre ifade edilmiştir.

“Kaside ve Tarihlerde İşlenen Tuzak” adı verilen başlıkta ise kasidede övgüsüne yer verilen memduh ile tuzak arasındaki ilgi ve tarih konulu beyitlerde anlatılan savaşlarda kurulan tuzaklar anlatılmıştır. Bu alt başlıkların dışında “Dinî-Tasavvufî ve Nasihat Ağırlıklı Şiirlerde Tuzak” adı verilen başka bir alt başlıkta nefis, mâsivâ, şeytan, rıya, hayret gibi kavramların yer aldığı dinî hususiyetlerden bahsedilmiştir. Tuzak kavramı bu başlıklar altında incelendikten sonra tuzak kavramıyla oluşturulan terkipler “ikili, üçlü, dördü, beşli ve altılı terkipler” şeklinde sınıflandırılarak tablolar hâlinde gösterilmiştir.

Tuzak kavramından sonra ana başlığın ikinci alt başlığını oluşturan “Hile Kavramı” adlı başlıkta hilenin tanımına yer verilmiştir. Bu ikinci alt başlık da kendi içinde alt başlıklara ayrılarak taranan divanlarda hile kavramının tespit edildiği beyitlerde bu kavramın bağlam açısından ilişkilendirildiği unsurlardan söz edilmiştir. Bu başlığın alt başlıklarından olan “Sevgilinin Âşığa Hile Yapması” başlığında tuzak kavramının incelendiği başlıklarda olduğu gibi sevgilinin güzellik unsurlarına yer verilmiştir. Keder, eziyet ve yara gibi kavramların, ait oldukları örneklerin bağlamına göre hileyle ilişkilendirilmesi “Hilenin Âşığa Verdiği İstirap” başlığında incelenmiştir. “Âşığın Hile Yapması”, “Rakibin Hile Yapması”, “Hile Kavramıyla İlişkilendirilen Diğer Ögeler”, “Kaside ve Tarihlerde Hilenin İşleniş”, “Dinî-Tasavvufî ve Nasihat Ağırlıklı Şiirlerde Hile” adları altında hile kavramının tasnif edildiği diğer alt başlıklarda bazı konular tuzak kavramında anlatılan konularla benzerlik göstermiştir.

Tuzak ve hile kavramının ayrı ayrı incelenmesinden sonra tuzak ve hile kavramı arasında doğrudan/dolaylı olarak kurulan ilişki “Tuzak ve Hile Arasındaki İlişki” ismi verilen başlıkta ifade edilmiştir. Tuzak ve hile arasındaki bağlantı açıklandıktan sonra hile kavramıyla meydana getirilen terkipler “ikili, üçlü ve dördü terkipler” şeklinde tablolar hâlinde gösterilmiştir.

Çalışmanın sonuç kısmında elde edilen bilgi ve bulgular genel değerlendirmelerle ifade edilmiş, kaynakça kısmında ise çalışma süresi boyunca yararlanılan kitap, makale ve tezlerin künyelerine yer verilmiştir.

Çalışma boyunca büyük bir sabır gösterip fikirleriyle beni aydınlatan, yol göstericim olan danışman hocam Prof. Dr. Nazmi ÖZEROL’a, bugüne kadarengin bilgi

birikimlerinden istifade ettiğim kıymetli hocalarıma ve benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyip her koşulda yanımda olan aileme, teşekkürlerimi sunarım.

SEVGİ AKBAŞLI

MALATYA-2022

ÖZET

Şiir dilinin zengin anlatım olanakları, kavramların akla gelen ilk anlamlarının yanı sıra hayali ve somut tasvirlerle yoğrulup okuyanın/dinleyenin zihninde yepyeni imajların canlanmasına olanak sağlar. Sözlükteki anlamları soyut ve olumsuz olan bazı kavramlar, edebî sanatlar ve mecazlar vasıtasıyla somutlaştırılarak bazen olumlu yönleriyle de anlatılırlar.

Bu çalışmada tuzak ve hile kavramlarının benzetme, istiare, telmih ve mecazlarla kazandıkları yeni anlam ve çağrışımlar, anlamsal ve çağrışımsal özellikleri bakımından ilişkilendirildikleri ögeler, XVII. yüzyıl divanlarından seçilen beyitlerle açıklanmıştır. Bu yüzyıldaki şairler tuzağı ve hileyi çoğunlukla gazellerinde anlattıkları sevgilinin güzellik unsurlarıyla bağdaştırmışlar, tuzağı en çok sevgilinin saçıyla hileyi ise gözleri ve bakışlarıyla ilişkilendirmişlerdir. Sevgilinin saçının; zincir, yılan ve çengele benzeyen, gönül kuşlarını bağlayan emsalsiz bir tuzak, beninin ise tuzağa yerleştirilen hileli bir yem olduğu, gözlerinin ve bakışlarının hile vadisinde büyü yapan hilekâr bir cadı olduğu ifade edilmiştir. Diğer güzellik unsurları ise doğrudan kurulan bir tuzak ya da tuzakta kullanılan bir unsur olarak ele alınmışlardır.

Tuzak ve hile bazen tabiata ait bağ, bahçe, kuş, hayvanlar ve başka unsurlarla çağrışımsal özellikleri bakımından doğrudan ya da dolaylı olarak bağdaştırılmış, bazen zulmü ifade eden kavramlarla açıklanmıştır. Sevgilinin âşığa, âşığın sevgiliye ve kendine, rakibin sevgiliye ve âşığa ya da rakibin rakibe tuzak kurduğu ve hile yaptığı ifade edilmiştir. Tuzak ve hile, dinî açıdan en çok nefis ve şeytanla ilişkilendirilmiş; sevgilinin zikrini gönlüne işleyenleri, hile ve tuzağın kandıramayacağından söz edilmiştir. Kaside ve tarihlerde ise bu kavramlar genellikle memduhun adaletiyle ona ait nesnelerin övülmesi ve şairin şiirini yüceltmesi konularıyla öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: XVII. yüzyıl, Klasik Türk şiiri, tuzak, hile.

ABSTRACT

The rich expression possibilities of the poetry language enables to come to life to brand new images thanks to imaginary and tangible descriptions which are shape in the listeners or readers beside the first meaning which come to the mind of the concepts. Some concepts which their dictionary meanings be negative and intangible be tell with positive sides sometimes by cretizing with also literary arts and tropes.

In this study, the trap and trick concepts' new meanings and connotations which they won with simile, metaphor, reference and tropes, the elements which associated with their semantic and associative attributes explained with couplets which chosen in the 17 th century Divans. The poets in this centuries correlated the trick and the trap mostly with the bel beloved's beauty elements which they told in the ghazals. They associated the trap with the beloved's hair the most while associating the trick with the beloved's eyes and looks. The beloved's hair as a unique trap which holding the heart birds and like chain, snake and hook, the beloved's moles as a tricky forage which placed in the trap, also the beloved's eyes and looks are had been expressed as a tricky witch who made spell in the trick valley. Other beauty elements have been associated as a trap which set directly or an element which using in the trap.

The trick and the trap sometimes had been associated with garden, bird, animals and other elements in term of the associative factors as directly or in directly sometimes had been explained with the concepts which expressed the cruelty. The beloved's to the lover, the lovers to the beloved, the opponent's to the lover and to the beloved or the opponent's to the opponent have been laying a trap and have been making a trick have been expressed. The trap and the trick were been associated with the nafs and the devil in the term of religion and those who emroidered the beloved dhikr ro their hearts can't be to tricked have been mentioned. In ode and histories, this concepts generally come forward with the topics of the lauded's, justice, their's objects laude and the poet' s aggrandize the poets poetry.

Keywords: 17 th century, classic Turkish Poem, trap, trick.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
KISALTMALAR	xiv
TABLolar	xv
FOTOĞRAFLAR	xvi
GİRİŞ	17
XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA TUZAK VE HİLE KAVRAMLARI	18
1. Tuzak Kavramı	19
1. 2. Sevgilinin Âşığa Tuzak Kurması	23
1. 2. 1. Sevgilinin Güzellik Unsurları ve Tuzak	23
1. 2. 1. 1. Saç ve Tuzak	25
1. 2. 1. 2. Dâne, Hâl (Ben) ve Tuzak	48
1. 2. 1. 3. Hatt (Ayva Tüyleri) ve Tuzak	60
1. 2. 1. 4. Göz, Bakış, Kaş, Kirpik ve Tuzak	62
1. 2. 1. 5. Boy ve Tuzak	70
1. 2. 1. 6. Çene ve Tuzak	71
1. 2. 1. 7. Sevgilinin Örtüsü	71
1. 2. 2. Sevgilinin Kurduğu Tuzağın Âşığa Verdiği İstirap	72
1. 2. 2. 1. Tuzak ve Bela	72
1. 2. 2. 2. Tuzak ve Ayrılık	75
1. 2. 2. 3. Gam, Ümitsizlik, Sıkıntı ve Tuzak	76
1. 2. 3. Sevgilinin Kurduğu Tuzakla İlişkilendirilen Hayvanlar	79
1. 2. 3. 1. Kuş, Sevgili ve Tuzak	79
1. 2. 3. 1. 1. Efsanevi Kuşlar	80
1. 2. 3. 1. 1. 1. Sî-murg, Ankâ	80
1. 2. 3. 1. 1. 2. Hümâ	81
1. 2. 3. 1. 2. Diğer Kuşlar	84

1. 2. 3. 1. 2. 1. Şehbâz/Bâz (Doğan).....	84
1. 2. 3. 1. 2. 2. Bülbül.....	86
1. 2. 3. 1. 2. 3. Kebg/Kebk (Keklik).....	88
1. 2. 3. 1. 2. 4. Tûtî (Papağan).....	89
1. 2. 3. 1. 2. 5. Şâhîn.....	90
1. 2. 3. 1. 2. 6. Güncişk (Serçe)	91
1. 2. 3. 1. 2. 7. Tâvûs	93
1. 2. 3. 2. Diğer Hayvanlar	94
1. 2. 3. 2. 1. Âhû (Ceylan)	94
1. 2. 3. 2. 2. ‘Ankebût (Örümcek)	96
1. 3. Âşığın Sevgiliye Tuzak Kurması	96
1. 3. 1. Âşığın Kurduğu Tuzakla İlişkilendirilen Hayvanlar	99
1. 3. 1. 1. Kuş	99
1. 3. 1. 1. 1. Hümâ	99
1. 3. 1. 1. 2. Şehbâz/Bâz (Doğan).....	100
1. 3. 1. 1. 3. Tezerv (Sülün).....	100
1. 3. 1. 1. 4. Kebg/Kebk (Keklik)	102
1. 3. 1. 2. Diğer Hayvanlar	103
1. 3. 1. 2. 1. Âhû (Ceylan)	103
1. 4. Âşığın Kendine Kurduğu Tuzak	104
1. 5. Âşığın Hayalî Tuzakları	105
1. 6. Rakibin Âşığa Tuzak Kurması.....	106
1. 7. Rakibin Sevgiliye Tuzak Kurması	107
1. 8. Tuzak Kavramıyla İlişkilendirilen Diğer Öğeler.....	107
1. 8. 1. Düşünce ve Tuzak	107
1. 8. 2. Akıl ve Tuzak	108
1. 8. 3. Hayal ve Tuzak.....	109
1. 8. 4. Gök Cisimleri, Felek ve Tuzak	110
1. 8. 5. Kazâ ve Tuzak.....	113
1. 8. 6. Talih ve Tuzak.....	113
1. 8. 7. Aşk, Sevgi ve Tuzak	113
1. 8. 8. Şarap ve Tuzak.....	115

1. 8. 9. Bahçe Unsurları ve Tuzak	117
1. 9. Kaside ve Tarihlerde İşlenen Tuzak	120
1. 10. Dinî-Tasavvufî ve Nasihat Ağırlıklı Şiirlerde Tuzak	126
1. 8. 1. Rind, Zahid ve Tuzak	134
1. 8. 1. 1. Riya ve Tuzak	134
1. 8. 1. 1. 1. Zahidin Riya Tespihi	134
1. 8. 2. Hayret ve Tuzak	136
2. Hile Kavramı	144
2. 1. Sevgilinin Âşığa Hile Yapması	149
2. 1. 1. Sevgilinin Güzellik Unsurları ve Hile	149
2. 1. 1. 1. Saç ve Hile	150
2. 1. 1. 2. Dâne (Ben) ve Hile	153
2. 1. 1. 3. Hatt (Ayva Tüyleri) ve Hile	154
2. 1. 1. 4. Göz, Bakış, Kaş, Kirpik ve Hile	155
2. 1. 1. 4. 1. Büyü/Sihir ve Hile	163
2. 2. 1. 5. Ağız, Dudak ve Hile	165
2. 1. 2. Sevgilinin Kafirliği ve Hile	166
2. 1. 3. Sevgilinin Elbisesi ve Hile	166
2. 1. 4. Hilenin Âşığa Verdiği İstirap	166
2. 1. 4. 1. Keder, Eziyet ve Hile	166
2. 1. 4. 2. Yara ve Hile	167
2. 2. Âşığın Hile Yapması	168
2. 3. Rakibin Hile Yapması	168
2. 4. Hile Kavramıyla İlişkilendirilen Diğer Öğeler	169
2. 4. 1. Talih ve Hile	169
2. 4. 2. Felek ve Hile	170
2. 4. 3. Deniz ve Hile	173
2. 4. 4. Şarap, Kadeh ve Hile	174
2. 4. 5. Dünya, Zaman ve Hile	175
2. 5. Kaside ve Tarihlerde Hilenin İşlenişi	177
2. 6. Dinî-Tasavvufî ve Nasihat Ağırlıklı Şiirlerde Hile	180
2. 6. 1. Nefis, Şeytan ve Hile	182

2. 6. 2. Riya/İkiyüzlülük ve Hile.....	185
2. 6. 3. Dürüstlük, Samimiyet ve Hile.....	185
2. 7. Tuzak ve Hile Arasındaki İlişki.....	187
SONUÇ	194
KAYNAKÇA.....	197

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
C.	: Cilt Numarası
Db.	: Dü beyt
G.	: Gazel
G. M.	: Gazel-i Müzeyyel
H.	: Hane
haz.	: Hazırlayan
K.	: Kaside
N. G.	: Noktasız Gazel
N. M.	: Noktasız Matla
R.	: Rubai
T.	: Tarih
Tah.	: Tahmis
Tb.	: Terkîb-i Bend ve Tercî-i Bend
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ts.	: Tesdis
s.	: Sayfa numarası
ss.	: Sayfa Aralıkları

TABLÖLAR

Tablo 1. 1. : s. 137

Tablo 1. 2. : s. 140

Tablo 1. 3. : s. 142

Tablo 1. 4. : s. 143

Tablo 1. 5. : s. 144

Tablo 2. 1. : s. 191

Tablo 2. 2. : s. 192

Tablo 2. 3. : s. 193

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Şehbâz/Bâz (Doğan) s. 85, Kaynak: Ömür Ceylan Kuşlar Divanı

Fotoğraf 2. Şehbâz/Bâz (Doğan) s. 85, Kaynak: Ömür Ceylan Kuşlar Divanı

Fotoğraf 3. Hint Bülbülü s. 86

Fotoğraf 4. Hint Bülbülü s. 86

Fotoğraf 5. Keklik s. 89

Fotoğraf 6. Keklik s. 89

Fotoğraf 7. Jako Papağanı s. 90

Fotoğraf 8. Cennet Papağanı s. 90

Fotoğraf 9. Şahin s. 91, Kaynak: Ömür Ceylan Kuşlar Divanı

Fotoğraf 10. Şahin s. 91, Kaynak: Ömür Ceylan Kuşlar Divanı

Fotoğraf 11. Serçe s. 92

Fotoğraf 12. Tavus Kuşu s. 93

Fotoğraf 13. Ceylan s. 94

Fotoğraf 14. Ceylan s. 94

Fotoğraf 15. Macar Sülün s. 101

Fotoğraf 16. Altuni Sülün s. 101

Fotoğraf 17. Halkalı Sülün s. 101

Fotoğraf 18. Limoni Sülün s. 101

GİRİŞ

Klasik Türk şiirinde yer alan her kavram akla gelen ilk anlamlarının yanı sıra şairlerin kullandıkları şiir teknikleri ve hayal gücüne bağlı olarak farklı anlamlar ve çağrışımlarla ifade edilmişlerdir. Özellikle anlam bakımından olumsuz olan bazı kavramlar şairlerin şiirin anlatım olanaklarından yararlanma ve edebi sanatları kullanma becerisiyle olumlu anlamlar da kazanmışlardır.

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirindeki divanlarda tuzak ve hile kavramının incelendiği bu çalışmada tuzak ve hile kavramı, anlam bakımından olumsuz olduğu hâlde bu yüzyıldaki şairlerin edebî sanatları ve sözcükleri kullanmadaki ustalığıyla sanatlı ve süslü söyleyişlerle ifade edilerek bu kavramlara olumsuz anlamlarının yanı sıra olumlu anlamlar da yüklenmiştir.

Tuzak ve hile kavramının âşık, sevgili ve rakiple ilişkilendirildiği durumlarda âşık istisnaların dışında daima hileye aldanıp tuzağa düşen, sevgili ve rakip ise âşığı hilelerle aldatıp tuzağa düşürendir. Özellikle sevgilinin tuzak kurmadaki ve hile yapmadaki sanatkârlığı mübalağalı söyleyişlerle ifade edilmiştir. Sevgilinin çoğunlukla güzellik unsurlarını kullanarak yaptığı hilelere ve kurduğu tuzaklara aldanan âşık, sevgili ortamda bulunmasa bile onun hayaliyle tuzağa düşer. Tuzak ve hile yüzünden âşığın sevgiliye kavuşması engellense de sevgilinin bu tuzaklarla ve hilelerle âşığa ettiği cefa onun ilgisinin alametidir. Âşık sevgilinin ilgisinin kesilmemesi için hilelerle kurulmuş tuzaklarda acı çekmeye gönüllüdür. Tuzak ve hile bu yönüyle âşık için olumludur ama tuzak ve hile yüzünden sevgiliye kavuşamaması âşık için olumsuzdur. Bu bakımdan tuzak ve hile XVII. yüzyıl divanlarından seçilen beyitlerde bağlama göre hem olumlu hem olumsuz bir özellik kazanmıştır.

Memduhun adaletinden sıkça bahsedilen kasidelerde ifade edildiği üzere memduhun adaletinden dolayı ülkede tuzak ve hile yok hükmündedir. Dinî tasavvufi söyleyişlere sahip olan şiirlerde ise özellikle nefsin ve şeytanın hilelerinin ve tuzaklarının insanları gaflete sürükleyici nitelikte oldukları ortaya konulmuştur.

Tuzak ve hile bu çalışmada ayrı ayrı incelenseler bile birbirlerini anlam yönünden destekleyen ve kimi zaman yan yana şiirde kullanılan kavramlardır. Neticede tuzak

hilelerle meydana getirilen bir mekanizmadır. Yapılan hileler ise içerisinde binlerce tuzağı barındırmaktadır.

XVII. YÜZYIL DİVANLARINDA TUZAK VE HİLE KAVRAMLARI

XVII. yüzyılda Osmanlı'nın yaşadığı siyasi, iktisadî ve içtimai olumsuzluklara rağmen Türk edebiyatının yükseliş ve gelişimini devam ettirdiği görülür. Klasik şiir bu asırda teknik, ahenk ve zerafet açısından biraz daha oturmuş ve güzelleşmiştir (Şentürk, 2014: 415). Bu yüzyıl, şairlerin farklı üslup arayışı içinde oldukları ve geliştirdikleri ya da etkilendikleri üslupları şiirlerine yansıtma çabası içinde oldukları bir dönemdir. XVII. yüzyılda, bir önceki yüzyılın şiir tarzının devamı mahiyetindeki edebî üslupların yanı sıra, yeni kelime, konu ve anlatım özellikleriyle özgün bir şiir tarzının ortaya çıktığı görülür (Bilkan, 2020: 15). Yaratıcı benzetmelerle yapılan tasvirler, soyut ve somut ifadelerle yapılan alışılmamış bağdaştırmalar ve zıt ifadelerin bolca kullanılması bu yüzyıldaki şiirin karakteristik özelliğini yansıtır.

Bu çalışmada tuzak ve hile kavramlarının işleniş biçimleri, somut ve soyut ifadelerle oluşturdukları tasvirler, başka kavramlar ve unsurlarla kurdukları ilişki ve benzetmeler XVII. yüzyıl divanlarından seçilen beyitlerin incelenmesiyle açıklanmıştır. Alınan örneklerin çoğunu incelenen divanlarda yer alan gazellerden seçilmiş beyitler oluşturmuştur. Sonrasında kaside, tarih, kıt'a, rubai, muhammes, tahmis gibi nazım şekillerinden seçilen örneklerle tuzak ve hile kavramının işleniş biçimi açıklanmıştır.

Tuzak ve hile kavramı, en çok gazellerde anlatılan sevgili ve ona ait güzellik unsurlarıyla bağdaştırılmıştır. Bu güzellik unsurlarından saç tuzakta, göz ve bakış ise hilede en büyük rolü üstlenmiştir. Sevgilinin, tuzak ve hileleri barındıran güzellik unsurları kadar âşık da önemli bir görev üstlenir. Onun yegâne görevi sevgili uğrunda canını ortaya koyarak sevgilinin itaatlerine boyun eğmektir. Bu durumdan şikâyetçiymiş gibi görünse de sevgilinin eziyetlerinden ve kendisine hükmetmesinden memnundur. Ona karşı gönlünde sınırsız arzular besler. Âşığın, sevgiliye karşı tükenmeyen arzusu, onun tuzaklara ve hilelere aldanmasına sebep olur. Âşığın tuzağa ve hileye aldanmaya istekli olması, tuzak ve hilenin beyitlerde âşık açısından olumlu olan yönünü ortaya çıkarmıştır.

1. Tuzak Kavramı

Tuzak, Türkçe lügatte “Kuş veya yaban hayvanlarını yakalamaya yarayan araç veya düzenek” ya da “Birini güç ve tehlikeli bir duruma düşürmek için kurulan düzen, komplot” anlamlarını ihtiva eder (Akalin, 2011: 2395). Klasik Türk şiirinde kendisinden fitneci, gönül alan bir afet olarak bahsedilen sevgilinin de amacı âşığı güç duruma düşürmek ve tehlikelerle sınamaktır. Sevgili, genellikle gönlü zayıflık itibarıyla kuşa benzetilen âşık için farklı yöntemler kullanarak düzenek hazırlar.

Klasik Türk şiirinde tuzak kavramı, “dâm” kelimesi başta olmak üzere “kemîn”, “keyd”, “âl” kelimeleriyle ifade edilir. Bu sözcüklerden bazıları hem tuzak hem de hile anlamına gelir. Bunlardan biri “âl” sözcüğüdür. Bu sözcüklerden kullanım sayısı olarak yalnızca tuzak anlamında kullanılan “dâm” sözcüğünün kullanımı diğer sözcüklere nazaran daha fazladır. Sözü edilen kavramların en çok kullanıldıkları yer ise gazellerdir. Gazellerde tuzak kavramı genellikle sevgili, âşık ve rakip arasındaki ilişkiyle açıklanmıştır. Ayrıca diğer nazım türleri ve şekilleriyle yazılan şiirlerin bazılarında da tuzak kavramının âşık, sevgili ve rakip arasındaki ilişkiyle anlatıldığı görülmüştür. Üçünün de kurduğu tuzaklar içinde baskın olan sevgilinin âşığa özenli bir biçimde hazırladığı tuzaklardır. Bu tuzakların başında sevgilinin saçıyla ve beniyle kurduğu tuzaklar gelir.

Sevgilinin beni ve saç, âşığın gönlünün avlanması için bir noktada buluşurlar. Sevgili, âşığı tuzağa düşürmek için yem niyetine kullandığı benini tuzak kuracağı yere koyar. Şuh sevgilinin, saç tuzağıyla ve siyah beniyle âlemi etkilemesi şüphesizdir:

Hâl ü zülfün ki gelür bir yere sayd-ı dil için

Birisi dâne döker birisi dâm-âver olur (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 125/2*)

Dâm-ı zülf ü dâne-i hâl-i siyeh ile o şûh

Ey Hisâlî şübhe yokdur ‘âlemi teshîr ider (*Peşteli Hisâlî G. 89/4*)

Sevgili, yalnızca saç ve beniyle değil bütün güzellik unsurlarıyla zayıf olan âşığı öldürücü tuzaklarına hapseder. Sevgili, cihanı karıştıran güzelliğiyle âşığa cilve eder. Âşığı, cefanın bol, sevincin hiç bulunmadığı tuzaklara düşürür. Âşığın, sevgilinin cefalı tuzağına düşmesi belalarla karşı karşıya gelmesi demektir. Âşık, sevgilinin

kurduğu bela tuzaklarından ve ona kavuşamamaktan şikâyetçi olsa da bazı durumlarda sevgilinin tuzaklarını ister. Âşık: “Acaba bela tuzağına kendi isteğiyle düşen benim gibi kırık kanatlı bir kuş var mıdır?” diye sorar:

Var mı ‘aceb benüm gibi murg-ı şikeste-bâl
Dâm-ı belâya düşmüş ola ihtiyâr ile (*Azmî-zâde Hâletî G. 790/4*)

Âşık, cılız ve dermansız bedeniyle, zaman zaman kederlenen canıyla ıstırabın verdiği olgunluktan dolayı bir kuşa benzer ve “Ey âlemin nazlı (güzeli)! Niye gelmezsin?” diye sevgilisine sitem eder. Âşığın gözleri, sevgili gelir diye hep yollardadır. Âşık, avcı olan yârinin gelip kendisini tuzağa düşürmesini bekler:

N’içün gelmezsin ey şûh-ı cihânum hod seni gözler
Ten-i zâr u nizârumda dem-â-dem cân-ı nâ-şâdum
Şu murga benzer ol gûyâ kemâl-i ıstırâbından
Diye dâm içre kim gelse beni âh alsa sayyâdum (*Azmî-zâde Hâletî Kıt’a 69*)

Öldürücü tuzağa düşen âşık, tuzaktan kurtulmak istemez. Çünkü onun gönlü ölüme mahkûmdur. O; ölümü ister, hayatı istemez:

Giriftâr-ı dâmun necât istemez
Ölümlük olan dil hayât istemez (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 146/1*)

Gönül kuşu, görünmez bir perinin tuzağına düşer. O tuzakta ölmeden bir an evvel, periye benzeyen sevgilinin yetişip kendisine derman olmasını ister:

Gönül murgı görünmez bir perînün dâmına düşdi
Meded kim ölmedin gelse yetişse bana sayyâdum (*Nev’i-zâde Atâ’î G. 156/4*)

Padişaha benzeyen yâr, aşk erbabının her birini lütuf vadesinin aldatici tuzağına düşürür. O şah, aşk erbabının dillerini bağlar, onlara söz söyletmez. Sevgilinin âşıkların dillerini bağlamasından kastedilen, onların gördükleri hayret verici durumlar karşısında dillerinin tutulmasıdır. Lütuf vadesiyle anlatılmak istenen ise sevgilinin âşıklara vakti

sınırlandırılmış güzellikler sunarak onları aldatması ve âşıkların aldanmaları neticesinde, onları tuzağa düşürüp güzellikler yerine eziyetler ve belalar sunmasıdır:

Düşürdi her birin dâm-ı firîb-i va'de-i lutfâ

O şeh söyletmedi erbâb-ı 'aşkun dillerin tutdı (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 208/3*)

Sevgili, tuzaklarını özenmeyerek hazırlasa bile âşıkları tuzağa düşürmesi için göstereceği işaret yeterlidir. Sevgiliden âşığa verilen bir selam, âşığın tuzağa düşmesine sebeptir. Âşık sevgilinin verdiği selama av olur. Sevgiliye kavuşma ümidi besleyen âşığın, sevgilinin kurduğu tuzak yerinde beklemesine değmez. Çünkü sevgili, kurtuluş vadetmez, yalnızca bir selamla âşığın gönlünü eritir:

Bu dâm-gâhda sayd olunan şikâr-ı temennâ

Kemîn-gâh-ı ümîd içre intizârına değmez (*Vişne-zâde İzzetî G. 48/2*)

Âşık, ümit durağına varmak için “eyvah” çölüne düşer. Ümit ettiği durak, sevgilinin bulunduğu duraktır. Ne yazık ki düştüğü çöldeki tuzakta eziyet, kendisi için kullanılan yayda ise kahr oku bulur. Bu dünya âşık için eziyetlerle dolu tuzakların bulunduğu yerdir. Âşığın vuslata erişmesi için bu tuzaklarda pişip kemâle erişmesi esastır:

Düşüp ser-menzil-i ümmîd için sahrâ-yı heyhâta

Cefâ-yı der-kemîn ü tîr-i kahır der-kemân buldı (*Nev'î-zâde Atâ'î K. 20/75*)

Âşık, vuslat yolunda yaşamı boyunca sürekli engellerle karşılaşır. Bir tuzaktan kurtulmak isterken her zaman başka tuzaklara av olur. Bu tuzaklar âşığın gönül sancısından dolayı inleyip âh etmesine sebep olur.

Klasik şiirimizde 'âh', âşığın gönlünde var olduğu düşünülen aşk ateşinden yükselen bir duman olarak hayal edilmiştir. Dumanın yönü ise daima yukarı doğrudur. Aslında duman belli bir yüksekliğe kadar çıkar ve orada dağılarak yok olur. Ama bu yükselme göklere kadar devam ettiği hâlde âşığın 'âh'ı yine de sevgilinin kulağına ulaşamamıştır (Mum, 2018: 255).

Sevgili, âşığa tuzak kurduğu gibi âşık da sevgiliye tuzak kurmak ister ama sevgili her zaman rakiplerin tuzağına av olur. Yalnızca âşığın gönlündeki âhın kemendi, âşığı görmezden gelen sevgilinin kulağına erişmez. Sevgili, o acıyı ve iniltiyi duymayacak kadar sağırdır:

İrmez kemend-i âh-ı dilüm bâm-ı gûşuna

Ammâ ki dâm-ı gayra olur her zaman şikâr (*Sâbir Pârsâ K. 3/3*)

Mazlumların hakettiği değeri görüp zalimlerin cezalandırılması âşıkların hayalini kurduğu bir tablodur. Âşıklar, sevgilinin kendilerini sevincin coşkunuğuna boğduğu bir gece ve zalimleri tuzak zincirine esir ettiği bir gün isterler:

Kanı ol şeb ki ‘uşşâkı anda şâd-kâm itdi

Kanı ol gün ki a’dâ-yı esir-i kayd-ı dâm itdi (*Rehâyî K. 1/1*)

Aşağıdaki beyitte geçen şeyh sözcüğü, “yaşlı adam, ihtiyar” anlamındadır. Bilindiği gibi yaşlı kimselerin beli büküktür. Âşığın da sevgiliden gördüğü eziyetle sakalları ağarmış ve beli bükülmüştür. Bu yüzden sevgiliye “sakalımın ağına bak!” diye ağlar ve gözyaşıyla ak sakalını kullanıp sevgiliye tuzak kurmak ister:

Sakalum ağına bak diyü ağlar ammâ kim

İder o rîş-i sefid ile şeyh dâm sana (*Bosnalı Sâbit G. 3/2*)

Âşığın kurduğu tuzaklara düşmeyen sevgili, gönül kuşunu avlamak için saçıyla ağ örer. Sevgilinin saçıyla kurduğu o yalanlarla dolu tuzak olmasa avlamanın güzel olduğu söylenir:

Şikâr itsem diyü murg-ı dile zülfünden itmiş ag

Güzel sayd eylemek ol dâm-ı tezvîr olmasa ammâ (*Ayıntablı Hâfız Tah. 19*)

Aşk yolunda çekilen mihnet yüzünden kan ağlayan âşığın gönlü, ciğerinde kanlı dalgalar meydana gelen bir denize benzetilmiştir. Gönüldeki kan denizinde çıkan fırtınayla oluşan bela girdabı, sahil yolunda kurulan bir tuzaktır:

Emvâc-geh-i hûn-ı ciğer kim dilümüzdür

Girdâb-ı belâ dâm-ı reh-i sâhilümüzdür (*Nâ’ilî-i Kadîm G. 58/1*)

Sevgili, akıllı ve bilgilidir. O, aklını ve bilgisini ancak tuzak kurarken gösterir. Sevgilinin aklını kullanarak yapacağı tek şey anadan doğma âşık olan Mecnûn’a

oyunlarla tuzak kurmaktır. Mecnûn doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden ayırmaya yarayan akıldan yoksundur. Sevgilinin aklı, güzellik unsurlarıyla birleştğinde Mecnûn'un tuzağa düşmemesi olanaksızdır. Aklın şaşırtmaktan ettiği kâr, yalnızca Mecnûn'u tuzağa düşürmesidir:

Kemîn-bâzîçe-i Mecnûn-ı mâder-zâd-ı 'ışk ancak
Ne kâr-ı bu'l-'aceb itse bu 'akl-ı zû-fünûn peydâ (*Mezâkî G.13/3*)

Gönül ka'besinin haremine aşına olan kuş, âşıktır. Kendisine tuzak kurulan yerde kurtuluş şöyle dursun, kurtuluş ümidinin bile ne demek olduğunu bilmez:

Benüm o murg-ı harîm-âşînâ-yı ka'be-i dil
Bu dâm-gehde ümîd-i rehâ nedür bilmem (*Nâ'ilî-i Kadîm G. 239/5*)

Âşık, yalnızca sevgilinin kurduğu tuzaklara düşmekle kalmaz. Kendini uyanık bir kuş zannedip tuzağa yakalanmayacağını söylerken sonunda çok sefil, aşağılık olanların şalvarındaki iple ayağından bağlanıp tuzağa düşer:

Ben murg-ı zîrekem der iken âhır esfelün
Şalvârı bendi dâmı olup pâ-y-best olur (*Fehîm-i Kadîm Musammat 2. H. 5/4*)

Aşk duygusu, âşığın gönlünü yakar. Gönlün ateşinden çıkan dumanla âşığın gözyaşı dökmesi aşkının derecesini ortaya koyar. Kendi gönlüne seslenen âşık: "Ey Kâşif! Pırıl pırıl parlayan gönlünün dumanıyla gözyaşı tanelerini saçıp feyiz kuşları için her seherde tuzağa düşürücü vasfa sahip ol!" diye öğütte bulunur. Gönülden çıkan duman ve gözyaşı taneleri, tuzak olarak tahayyül edilirler:

Dâne-rîz-i eşk olup dûd-ı dil-i pür-tâbla
Her seher murgân-ı feyze Kâşifâ dâm-efken ol (*Kâşif G. 41/7*)

1. 2. Sevgilinin Âşığa Tuzak Kurması

1. 2. 1. Sevgilinin Güzellik Unsurları ve Tuzak

Klasik Türk şiirinde sosyal, siyasi, felsefi vb. mecralarda meydana gelen olaylarla ilgili duygu ve düşüncelerin yanı sıra esas işlenen temanın aşk ve aşka dair duygu ve hayallerin olduğu görülmüştür.

“Aşkın tarafları açısından bakıldığında divan şiirindeki aşkın en temel özelliği, tek taraflı (platonik) olmasıdır. Koşulsuz sevebilen, her türlü eziyete razı olan ve tereddüt etmeden canını ortaya koyan her daim âşıktır.” (Karakoyun, 2018: 68). Âşığın aşkı uğrunda ödediği ağır bedellerin karşılığında sevgili, âşık gibi bedel ödemez. Klasik Türk Edebiyatının kendine özgü hayal dünyasında çeşitli benzetmelerle anlatılmaya çalışılan sevgili, sevenine sürekli ıstırap çektiren, karşısındakinin içler acısı durumunu daima göz ardı eden, nazlı ve arsız tavırlarıyla gönüllere kement atıp avlayan bir tip olarak işlenmiştir. Buna rağmen âşık, çektiği cefalardan şikâyetçi gibi görünse de şikâyeti yalnızca sevgiliye kavuşamaması nedeniyledir. Sevgilinin zalimliği âşığa verdiği değerin ve ilginin göstergesidir. Bu nedenle âşık, sevgilinin alakasının kesilmemesi açısından ıstırap çekmeye muhtaçtır. “Âşık kaçınılmaz olarak bu sistem içinde olgunlaşmak ve kemale ermek durumundadır. Onda görülen tam bir sadakat ve teslimiyettir. Kayıtsız şartsız bir bağlılıkla sevgilinin kapısında/kûyunda bekler durur.” (Gönel, 2010: 210).

Bu çalışmada XVII. yüzyıl divanlarında incelenen tuzak ve hile kavramları beyitlerde genellikle sevgilinin, kendisini tutkulu bir aşkla seven gönüllere türlü cefalar etmek için en fazla kullandığı yöntemler olarak ele alınmıştır. Tuzak kavramı çoğunlukla sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Sevgilinin sahip olduğu güzellik unsurları, genellikle mübalağalı bir biçimde anlatılmış gibi görünse de “edebiyatımızda müspet duyguların yüklendiği “sevgili tipi” ve bu tipin tüm uzuvlarına yüklenen kimlik, abartıdan çok yoğun duyguların ifade ediliş biçimi olsa gerek.” (Karaköse, 2010: 177).

Güzellik unsurlarının tuzak hazırlamada üstlendikleri rollerin âşıkların tuzağa düşmelerinde büyük ehemmiyetleri vardır. Güzelliğini kullanarak tuzak kurmak sevgili için bir sanat, sevgilinin gönülleri hapsedişi ise birer sanat eseridir. Sevgili, sahip olduğu fiziksel özelliğini kullanarak sanatkârane bir üslupla tuzak sanatını başarıyla icra eder. Onun saçı, beni, ayva tüyleri, boyu, yüzü, çenesi, ağzı çeşitli istiare ve benzetmeye dayalı hayali veya somut tasvirlerle tuzak kavramıyla doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ilişkilendirilir.

1. 2. 1. 1. Saç ve Tuzak

Tuzak kavramıyla ilişkilendirilmesi yönüyle sevgilinin güzelliğine ait unsurlardan en çok üzerinde durulan saçtır. “Divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsuru sayılabilir. Mû, gîsû, zülf gibi adlar altında ve birçok yönden ele alınan saç, sayısız teşbih ve mecâzlara konu olmuştur.” (Pala, 2020: 384). “Saçı anlatmak için kullanılan sıfatlar çok çeşitli ve boldur. Klasik edebiyatımızda saç; zülf, kâkûl, turra, gîsû, mû(y), külâle, perçem gibi yakın anlamlar ihtiva eden kelimelerle ifade edilir.” (Şahin, 2011: 1853).

Sevgilinin saç; renk, şekil ve koku bakımından somut veya soyut benzetme ve hayaller vasıtasıyla sınıflandırılır. Sevgilinin saç beyitlerde en çok şekil bakımından ele alınır. Şekil yönünden dağınık, dolaşık, perişan, pür-hâm (çok kıvrımlı) gibi kelimelerle sıkça kullanılır. Ayrıca saç; yakalama, tutma, bağlama, avlama ve hapsedme gibi özelliklere sahip olduğundan dâm (tuzak), kemend, ip, olta, ağ, bend, cadû, sihr vs. gibi kavramlarla benzerlik kurar. Bu özelliklerinden dolayı âşık, sürekli sevgilinin saçlarının kemendine av olur. (Tolasa, 2001: 159; Şahin, 2011: 1860; Pala, 2020: 385).

Saçın tuzak kavramıyla kurduğu ilişkide saç, şekil yönünden zincir, yılan, çengel gibi esareti ve hırçınlığı ifade eden sözcüklerle anlatılır. Kıvrımlı şeklinden ötürü saç, bazen gönülleri tuzağına çekip onlara bend olan birer zincir, bazen zehriyle ve parçalayıcı vasfıyla kalplere tesir eden vahşi bir yılan, bazen de yürekleri bir çırpıda kapalı bir çengel gibidir.

Renk bakımından siyah olan saç, bilinmezliklerle dolu karanlık bir kuyu ve geceye benzetilmiştir. “Siyah Kur’ân’da küfrü, azabı, şerri, öfkeyi, hüznü temsil etmekte ve kâfirlerin rengi olarak belirtilmektedir. Karanlığın görünen bütün gerçek objeleri örtmesi gibi kâfirler de ilahi gerçeği görmemezlikten gelip İslâmî gerçekleri örtmektedirler.” (Okcu, 2007: 137). Sevgilinin saç da siyahın Kur’ân’da belirtilen özellikleri bakımından kâfirlikle nitelendirilmiştir. Koku yönünden ise saç, güzel bir koku olan miske benzetilmiştir.

Renk, şekil ve koku dışında saç, tasavvufta çokluk bakımından kesret ve yokluğun simgesidir. “Kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyeti, Hakk’ın zâtını ve kühünü temsil eder ve nasıl ki karanlık (siyah saç) meçhul ise Hakk’ın zâtı da öylece meçhuldür.” (Uçan Eke, 2019: 200). Âşığın, sevgiliye visal yolunda kesretten soyutlanıp vahdete

erişmesi için karmaşık saç tuzağında pişip kemale ermesi esastır. Çok karmaşık bir tuzak olan saçın her bir teli, âşığın yârine ulaşması yoluna konulan birer set görevi görür.

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç, âşık için büyük bir öneme sahiptir. Sevgilinin saçı; şekil, renk ve koku bakımından âşığın ruh dünyasını etkileyen ve onu çeşitli ıstıraplara sürükleyen bir niteliğe sahiptir. Daha önce de ifade edildiği gibi Klasik Türk şiirinde sevgilinin saçı renk yönünden siyahtır. Ayrıca onun saçı, gece gibi karanlık ve sonsuzdur. O, kara saçlarına bağladığı âşıklara saçlarını savurarak işkence eder. “Sevgilinin saçlarını toplaması ve düzeltmesi âşıkların parçalanmış gönüllerini bir araya getirecektir. Hem sevgilinin saçları hem de âşıkların gönülleri dağınık ve perişandır.” (Uludağ, 2020: 273).

Sevgilinin dağınık saçlarıyla âşıklara yaptığı işkencelerde zaman zaman sabâ rüzgârından bahsedilmiştir. Arapça bir sözcük olan sabâ ile ilgili çeşitli tanımlar ve bilgiler mevcuttur. Umumi olarak “gün doğusundan esen hafif ve latif rüzgâr”, (Devellioğlu, 2017: 1056) “seher yeli, gün doğusu rüzgârı” manalarına gelir (Kantar, 2016: 904).

Divan şiirinde sabâ rüzgârından genellikle sevgilinin saçlarını dağıtması, kokusunu yayması gibi özelliklerinden dolayı söz edilir. Saba rüzgarı sevgilinin saçları güzel koktuğu için ona düşkündür. Onun saçına dokunduğu için de güzel kokar. Şairler bu rüzgarı âşık ve sevgili arasında bir haberleşme aracı sayarlar. (Batislam, 2005: 4; Onay, 2013: 352)

Sabâ rüzgârı, sevgilinin saçını dağıtmakla görevlidir. Fakat sevgilinin kâkülünün ortadan ikiye ayrılmasının asıl nedeni sabâ rüzgârı değildir. Esas neden sevgilinin, kâkülüyle kurduğu tuzakta âşıklara aralıksız eziyet etmesidir. Saçın her hareketi, âşıkların inleyişlerine sebeptir. Sevgili, genellikle benini yem olarak âşıklara sunar ve sabâ rüzgârı, onun saçının kemendiyle gönülleri bağlar. Gönüllerin böyle bir denge içinde tuzağa düşmesine şaşırmamak gerekir. Çünkü sabâ, put gibi duran güzelin saçını savurarak karmakarışık eder. Sevgili, karmakarışık saçlarıyla bilmezlikten gelmenin yüz tuzağını kurarak âşıklara karşı tepkisizliğini korur:

Sanmanuz kim kâkülün tahrîk ider bâd-ı sabâ

Murg-ı diller muttasıl dâmında eyler ıztırâb (*Azmî-zâde Hâletî G. 53/5*)

Ne acep kendi de ger dâma giriftâr olsa

Dilleri dâne vü gönülleri kemend etti sabâ (*Nef'î G. 2/2*)

Eyledi zülf-i nigârı o kadar pîç-â-pîç

Kurdu sad-dâm-ı tegâfûl yine sayyâd-ı sabâ (*Mezâkî G. 16/3*)

Gönül, sevgilinin âşıklar için yem olan beninin arzusuna düşen bir heves kuşu olmasıyla ele alınır. Âşığın heves ettiği şey, sevgiliye kavuşmaktır. O, vuslatı beklerken “Sevgilinin saçını dağıtarak kokusunu âşığa götürmekle görevlendirilen ve sevgiliden haber getiren bir postacıya” (Batislam, 2005: 4) benzetilen sabâ rüzgârı, estikçe sevgilinin saçını çok kıvrımlı ve dağınık bir hâle getirir. Böylece sevgilinin saçını karanlık ve karışık bir tuzak olarak âşığa gösterir:

Düşüp dil ârzû-yı hâline murg-ı hevâ oldı

Sabâ pür-pîç idüp zülf-i siyâhın dâm göstereşün (*Vecdî G. 46/2*)

Sevgilinin sabâ rüzgârıyla dağılan saç, bir savaş tuzağı gibi düşünülür. Saçın birbirine girmesi savaşımaya benzetilir. Savaş tuzağında saç, hareket ettikçe gönüller perişan olur. Bu yüzden sabâ rüzgârından sevgilinin saçını dağıtmaması konusunda yardım istenir. Dağılan saç tellerini düzeltmek ve savaşı sonlandırmak amacıyla kullanılan tarak da sevgilinin saçına değdikçe gönüller paramparça olur. Sevgilinin saçına değen tarak, bu zorluğu halletmeyeceğine göre sabâ rüzgârının himmetine başvurur:

Perîşân oldı diller dâm-ı heycâ-heyc-i zülfünde

Sâbâ sen himmet it müşkil-küşâlık şânedan gelmez (*Sükkerrî G. 54/2*)

Sevgili, âşığa yüz vermeyip edepsizlere ilgi gösterir. Edepsiz diye nitelendirilenler âşığın rakipleridir. Âşığa göre sevgilinin saçıyla kurduğu tuzağın bükümlü olmasının sebebi, sevgilinin edepsizlerin kucağında telaşlı bir hâlde olmasıdır. Sevgili öyle bir hâldedir ki başındaki örtüsü bile perişandır:

Kimün âgûş-ı güstâhında pîç ü tâba düşmiş kim
Yine destârı der-hem dâm-ı gîsûsı şikenlenmiş (*Nâbî G. 339/5*)

Sevgili, gönül kuşlarını avlamak için çok özel bir çaba sarf etmez. Bahçeye benzeyen güzel yüzünün üzerine kıvrıcık saçlarını dökerek âşıkların kuşa benzeyen gönüllerini tuzağına çeker:

Gönüller mürğini gûyâ ki sayda dâmlar kurdı
Cemâli bâğına dil-ber ki zülf-i ham-be-ham dökdi (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 400/3*)

Âşık, tepeden tırnağa maşûğuna âşıktır. Maşûğun kusursuz servi boyuna dost olur. O dilbere duyduğu aşk, âşığın, yârin kıvrıcık saçıyla kurduğu tuzağına tutulma sebebidir:

O kadd-i serv-i mevzûna hevâdâr olduğum kaldı
O zülfi dâm-ı pür-çîne giriftâr olduğum kaldı (*Rûz-nâmecî-zâde Şinâsî G. 79/1*)

Saçın şekil yönünden halka halka olması çoğunlukla zincire benzetilerek ifade edilmiştir. Sevgilinin halka halka olan saçı, âşığı tutsaklığa sürükleyen bir tuzaktır. “Zâg”, Farsça kökenli bir kelime olup “karga” anlamına gelmektedir (Şükün: 1944: 1054). Karga, “Divan şiir ve nesrinde kıskanç, arabozucu, karıştırıcı, dışı gibi içi kara, kötü kalpli hileci, hırsız, uğursuz, kısaca bütün kötülükleri üzerinde toplamış olumsuz bir kuş olarak anılır.” (Zavotçu, 2018: 385).

“Eskiden kuş avlamak için çeşitli tuzakların kullanıldığı, tuzak olarak kullanılacak kapanın içine tahıl taneleri ya da çeşitli kuşlar konulduğu, taneyi ya da kuşu yemeye gelen diğer kuşun da tuzağına yakalanmış olduğu” söylenir (Demirkazık, 2011: 151). Sevgilinin yüzündeki iki beni, hem siyahlığı hem de yukarıda sıralanan bazı özellikleri bakımından kargaya teşbih edilir. Sevgili, kargaya benzeyen iki benini halka halka saçıyla kurduğu tuzakta gönül kuşuna yem olarak sunar:

Halka halka zülfi dâm u iki hâli iki zâg
Mürğ-i dil sayd itmege ben gösterüp kurmuş duzâg (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 170/1*)

Çoğunlukla saçın kıvrımı bir zincir gibi tasavvur edilir. Fakat kıvrımın çengele benzediği durumlar da vardır. “Çengel, kanca, ucu eğri nesne” (Parlatır, 2012: 932)

anlamlarına gelen “kullâb”, âşığın gönlünü tuzağa çekmede önemli bir araçtır. Sevgilinin saçındaki her bir halka, zincir olmanın ötesinde avını tuzağa çeken bir çengel olma özelliği de taşır. Bu nedenle gönlün, sevgilinin saçına esir olmaması mümkün değildir:

Dil giriftâr olmamak kâbil mi bend-i zülfüne

Anı dâma çekmeğe her halka bir kullâb olur (*Nef'î G. 40/4*)

Âşığın gönlü bir bülbül gibidir. Sevgilinin çok kıvrımlı saçının tuzağına tutularak gam ve keder içerisinde çaresiz kalır. Âşığın gönlünü avlamak, kemendi gerektiren bir iş olduğu hâlde âşık, sevgilinin siyah saçıyla kurduğu bela tuzağında kıvrım istemez. Kıvrımın eziyetine maruz kalmak zor gelir:

Tutuldu bülbül-i dil dâm-ı zülf-i pür-hamda

Dirîğ kaldı o bî-çâre gussa vü gamda (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 368/1*)

Sayd-ı kemend-hâh-ı dil-i âşıkun senün

Dâm-ı belâ-yı zülf-i siyehde ham istemez (*İshak-zâde Zuhûrî G. 49/3*)

Kutsal kuşun, sevgilinin kıvrımlı saçının tuzağından kurtulmasının imkânsız olduğu ifade edilir. Nitekim mübarek bir kuşa benzeyen âşık, sevgilinin kıvrımlı saçındaki tuzakta ayağından bağlıdır:

Rehâ bulmak ne mümkün sa've-i dil çîn-i zülfünden

O dâm-ı ham-be-hamda murg-ı kudsî rişte-ber-pâdur (*Bosnalı Sâbit K. 40/59*)

Sevgilinin düğümlü saçı, âşık için bir eziyet kaynağı olsa da âşık, bu tuzağa düşmek ister. Sevgilinin saçının düğümleri, âşığın esir olduğu kafesin içinde bir tomurcuktur. Tuzaktaki âşık, esir olduğu kafesi gül bahçesi gibi görür. Kafesin gül bahçesine dönüşmesi için sevgilinin düğümlü saçındaki tuzağı düşünmek bile yeterlidir:

Fikr eyleyince dâm-ı girih-gîr-i zülfünü

Bir hâlet el verir ki kafes gülsitân olur (*Nef'î K. 28/14*)

Can ve gönül kuşu, saç tuzağına düşerse geri dönüşü yoktur, ölüp gider. Hiç kimsenin onu kurtarmaya gücü yetmez. Gönül kuşunun, saçın zincirinden kurtuluşunun olmamasına şaşırılmamak gerekir. Çünkü saçın telleri, kördüğüm gibidir. O tuzağın karmakarışık bağının tellerini birbirinden ayırmak zordur:

Şol murg-ı cân u dil ki saçun dâmına düşe
Ölür gider anı idemez kimseler halas (*Azmî-zâde Hâletî G. 355/2*)

Kayd-ı zülfünden halâs olmazsa murg-ı dil n’ola
İnkısâm-ı târ-ı bend-i pîç pîç-i dâm güc (*Mezâkî G. 40/4*)

Sevgilinin saçının kıvrımındaki tuzak, kuş gibi olan bir çok gönlü kafesin içine hapsedtiği için âşıkların, gece ve gündüz sevgilinin köyünde feryat etmelerine şaşırılmamak gerekir. Âşıkların ağlayıp inlemeleri onların kurtuluşuna fayda sağlamaz. Sevgilinin âşıkların iniltisine sebep olan kıvrımlı saçının benzetildiği öğelerden biri olan “Mâr” kavramı Farsça lügatte “yılan, kinaye yoluyla ise zalim” anlamlarını ihtiva eder (Kanar, 2016: 1216). “Yerde kayarak hızlı hareket etmesi, bazı türlerinin zehirli oluşu sebebiyle hem sinsi tabiatlı ve tehlikeli hem de gizemli olarak kabul edilir.” (DİA, 2013: 527). Bu özelliklerinden ötürü yılan, klasik şiirde “Sevgilinin saçı ve âşığın âh’ı için müşebbehünbihtir. Siyah rengi, uzunluğu ve kıvrım kıvrım oluşu, daire şeklini alışı, zehirli ve öldürücülüğü” (Tolasa, 2001: 462) açısından sevgilinin saçlarıyla teşbih ilgisi kurar. Yılanın kıvrak hareketleri ve zehirli oluşu ile saç tuzağının tesiri arasında yakın bir ilişki vardır. Gönül kuşuna sevgilinin mahallesinde bülbül gibi figan ettiren şey gönül kuşunun sevgilinin yılan gibi saçının tuzağına tutulmasıdır:

Rûz u şeb kûyunda feryâd etse âşıklar n’ola
Murg-i diller düşdü dâm-ı turra-i pîçâna hep (*Nef’î G. 17/3*)

Nola bülbül gibi kûyında mürğ-i dil figân itse
Olupdur dâm-ı zülfün gibi bir mârun giriftârı (*Kelîm-i Eyyûbî G. 252/2*)

Sevgilinin saçının tuzak olması sadece saçın şekline bağlı değildir. Renk yönünden de saçın tuzak olma özelliği vardır. Saç, Klasik Türk şiirinin önceki yüzyıllarda yer alan metinlerinde olduğu gibi XVII. yüzyıl metinlerinde de siyahtır.

Sevgilinin saçının siyahlığı karamsarlık, karanlık ve geceyi simgeler. Sevgili, saçıyla âşıkları karanlık bir tuzağın içerisine düşürür. Âşıklar, bu karanlığı aydınlatacak ışık bulamazlar.

Sevgilinin, âşığın kuşa benzeyen gönlünü avlayıp tuzağa düşürebilmesi için bütün maharetini göstermesi şarttır. Tuzak hazırlama ve avlama konusunda onun gibi maharetli hiç kimse yoktur. Böylesine usta bir avcı için saç, emsalsiz bir tuzaktır. Gönül bu emsalsiz tuzağın yerine rastgele bir ağa yakalanıp av olmaz. Sevgilinin kara saçı gibi gönül kuşunu avlayan bir tuzak yoktur:

Degme bir ağ ile olmaya gönül mürgi şikâr

Anı sayda kara zülfün gibi bir dâm olmaz (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 137/2*)

Sevgilinin saç, siyahlık yönünden karanlıkla bağdaştırılır. Âşık, saç tuzağında karanlıktadır. Hafız'ın gönül kuşu, eğer saçın zincirlerine tutulursa sevgilinin, kavuşmayı gerçekleştirip onu tuzaktan azat ederek aydınlığa çıkarması istenir:

Mukayyed dâm-ı zülfünden eger murg-ı dil-i Hâfız

Anı vaslınla kıl rûşen halâs eyle teselsülde (*Ayıntablî Hâfız G. 227/7*)

Sevgilinin siyah saç, âşık için karanlık bir tuzaktır. Sevgilinin, âşığın gönlünü siyah saçının tuzağına düşürmesi için yem olarak kullandığı beni, önemli bir yere sahiptir. Saç ve ben, siyahlık yönünden bir bütünlük kurarlar. Bunlar, yeryüzündeki her bir insanı avlayabilecek güce sahiptirler. Âlemde sevgilinin benine ve saçına av olmayacak hiçbir insan yoktur. Ayrıca sevgilinin siyah saçının belasına alışkın olan âlem onun tuzağından kurtulmak istese de kurtulamaz:

Dâmdur zülf-i siyâhun dânedür hâl-i ruhun

Kangî âdemdür ki sayd-ı zülf ü hâlün olmaya (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 303/3*)

V'ey zülfi siyeh belâya mu'tâd

Dâmundan olur mı 'âlem âzâd (*Fevzî Musammat 5/1*)

Sevgili siyah saçıyla tuzak kurmakla kalmaz, hasta gibi baygın bakışlarıyla zayıf âşıkları derin bir derde düşürür:

Zülf-i siyehün dâm-ı giriftârî-i uşşâk

Bîmâr gözün derd-i derûn-ı zu'afâdur (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 78/3*)

Sevgilinin büyücü, saçının ise bir büyü olma özelliği de bulunur. Sevgili, âşıkları tuzağa düşürmek maksadıyla siyah saçının kıvrımını büyülü bir tuzak olarak kullanır. Sevgilinin saçının siyah olması ile kara büyü arasında yakın bir ilişki vardır. “Eski çağ toplumlarında büyünün, ak büyü (tedavi edici, olumlu) ve kara büyü (kötüleştirci, olumsuz) olarak ikiye ayrıldığı, kara büyünün her zaman ve mekânda mücadele edilmesi gereken bir büyü olarak nitelendirildiği” ifade edilir (Reyhan, 2008: 229). Kara büyü, “ak büyünün aksine birine zarar vermek amacıyla yapılır. Hasta etmek, sakat bırakmak hatta öldürmek gibi kötü istekler kara büyünün gayeleri içindedir.” (DİA, 1992: 502). Saçın karalığının kara büyünün özelliklerini çağrıştırması âşıklara yapılan büyünün tehlikesinin fazla olduğunun işaretidir. Büyücü ve avcı sevgili, siyah renkli saçıyla gönüllere kara büyü yapar. Binlerce gönle tesir etmesine rağmen yine de daha fazla av elde etmek için tuzakta boş yeri vardır:

Bin dil tutulur yine o sayyâd-ı fûsunûn

Dâm-ı şiken-i zülf-i siyeh-fâmı tehîdûr (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 90/6*)

Saç, karalığı yönüyle bazen toprak/arsa gibi tasavvur edilir. Sevgilinin zülûflerinin halkası, yanaklarını baştan başa kapladığı zaman güzellik arsası onun tuzak kurduğu yere döner:

Ser-be-ser halka-i zülf eylese ruhsârelerin

‘Arsa-i hüsnî döner dâm-geh-i sayyâda (*Azmî-zâde Hâletî G. 710/4*)

Sevgilinin kara tuzağı, aşkın haremine haramdır. Eğer böyle olmasaydı gönül kuşu kurtulmazdı. Burada kara tuzaktan kastedilen sevgilinin saçıdır:

Dâm-ı sevâdın olmaz idi murg-ı dil halâs

Cânâ harîm-i aşka eger mahrem olmasa (*Rehâvî G. 77/2*)

Sevgili, karanlığı aydınlatan saçının lülesiyle naz kemendini getiren bir afettir. O afet, naz ve fitneyi bir araya getirip tuzak hazırlamada ustalık gösterir. Onun kara ve parlak saçlarındaki kıvrımı, yalvarma ehli olan gönüllerde fitneler çıkaran bir tuzaktır. Fitnelerle dolu tuzaklara maruz kalan âşık, ürkek ceylana benzeyen sevgiliye tutkundur. Onun gönlü, yârin günahkâr saçının tuzağında bağlıdır:

Ey hâm-ı zülf-i siyeh-tâbı kemend-âver-i nâz
Turesi dâm-ı fiten-sâz-ı dil-i ehl-i niyâz (*Rehâyî Tb. 1/1*)

Dil-beste dâm-ı zülf-i siyeh-kârınam senün
Ey âhû-yı remîde giriftârınam senün (*Kelîm-i Eyyûbî G. 138/1*)

Sevgili, saçındaki kıvrımları savurarak hilelerle can kuşunu tuzağa düşürür. Onun kıvrımlı saç ve yanağındaki anber kokulu beni, temiz ruhu avlamak için tuzak ve yem görevini alırlar. Sevgilinin bu tuzağına rağmen âşıklar, sevgilinin anber renkli saçının kıvrımına girip çıktıklarını söylerler. “Biz çok çile görmüş kuşlarız, çok tuzağa girip çıkmışız.” diyerek vaziyete alışkın olduklarını dile getirirler:

Ne âl etdinse etdin murg-ı cânı dâma uğratdın
Varıp gîsû-yı zülf-i yâri birbirine katdın (*Nâ’îl-i Kadîm Tah. 8/5*)

Müsel sel mû-yı zülfün hâl-i anber-bû-yı ruhsârın
Degül ol sayd-ı ruhu’l-kudse dâm u dânelenmişler (*Tıybî G. 56/2*)

Bir şikenc-i zülf-i anber-fâma girmiş çıkmışız
Murg-ı mihnet-dîdeyüz çok dâma girmiş çıkmışız (*Tıybî G. 69/1*)

Gönül alıcı güzelin saçı, sadece şekil ve renk yönüyle değil; koku yönüyle de tuzak işlevi görür. Yârin saçı anber kokuludur. Eğer sevgilinin saçının her bir teli gönül kuşu için hazırlanan çoklu tuzak olmasa sevgili anber kokularını kâküllerinde toplamaz. Avı tuzağa çeken anber kokulu kâküllerdir. Avcı saçın sahip olduğu koku, gönlü mest edicidir. Gönül, saçın mest eden kokusuna tutulur, kendisini kapan kemendi görmez.

Saç tuzağını kendine has kurulan bir tuzak olarak görür. Kimse saç tuzağında onun gibi ayağından bağlanı görmez:

Her târ-ı zülfün olmasa pür-dâm-ı murg-ı dil
Kâkülleründe olmaz idi anberîn-çîn (*Rüşdî G. 118/3*)

Dil tutuldu bûy-ı zülfünle kemendi görmedi
Kimse dâm-ı turrede bu pâ-y-bendi görmedi (*Üsküdarlı Sırrî G. 121/1*)

Âşık, bazı durumlarda sevgilinin tuzağından azat olma zannına kapılsa da başka tuzaklara yakalanması kaçınılmazdır. Tuzak, âşık için sonsuz bir döngüdür. Bu döngüde gönül kuşu, sevgilinin saçındaki tuzaktan kurtulduğunu zanneder. Fakat sevgilinin misk kokulu saçının kıvrımına esir olur. Tuzaktan kurtulmayı arzu ederken kafeste esir olur. Sevgili, onu azat ediyormuş gibi görünerek başka tuzaklar hazırlar. Bu tuzaklardan kimse fırsat görüp onun aşkının ipinden kurtulamaz. Misk dolu saçın tuzağından kurtuluşu kimse ümit edemez:

Dâmdan âzâd olup kaldı kafesde mürğ-i dil
Terk idüp zülfün yir itdi turre-i müşğinde (*Rûz-nâmecî-zâde Şînâî G. 72/3*)

Halâs-ı bend-i ‘aşk-ı yâra fursat-bîn olan kimdür
Rehâ ümîd-i dâm-ı zülf-i müşk-âgîn olan kimdür (*Sa’dî G. 23/1*)

Gönülleri perişan eden sevgili, saçını büküm büküm edip her bir telini tek tuzak hâline getirir. Saç tek tuzak, tuzaktaki av ise binlercedir:

Ham-ender-ham idüp her târını bir dâm ider zülfün
Hezârân dilleri bir dâma birden râm ider zülfün (*Şûhî G. 149/1*)

Sevgilinin âşığa kurduğu tuzak, tek tuzak olduğu gibi birden fazla da olabilir. Sevgili, can kuşunu avlamak maksadıyla anber renkli saçının teli adedince tuzak kurar. Sevgili, tuzak adedini kendi isteğine göre çoğaltıp saçının tellerinin her birinde âşıklar için farklı zulümler saklar:

Kurdı her târ-ı zülf-i anber-fâm

Sayd için murg-ı cânımı bir dâm (*Azmî-zâde Hâletî Mesnevi* 2/7)

Saç, sadece bir tuzağı bünyesinde barındırmaz. Saçın her kıvrımı ayrı bir tuzaktır. Kıvrım sayısı ne kadar artarsa âşığa kurulan tuzak da o kadar artar. Fakat âşık, kuş gibi zayıf olduğundan bu zayıflık onu kolayca tuzağa çeker. Bu sebepten sevgilinin, gönül avlaması için saçını kıvrımlı yapıp fazla tuzak kurmasına gerek yoktur. Zayıf gönül kuşunu avlamak için tek tuzak bile yeterlidir:

Sayd-ı dil için turrelerin pür-çînin itme

Bir murg-ı zâ'ife bu kadar dâm ne lâzum (*Topkapılı Feyzî G. 66/4*)

Sevgilinin, saçıyla kurduğu tuzak yalnızca bir âşığa yönelik değildir. Binlerce gönül, sevgilinin tuzağındadır. Sevgili, tuzağıyla gönülleri harap ettiği gibi gönülde saklanan duyguları bile yok eder. Harap olan gönüllerin bir tanesi bile sevgilinin saç tuzağından kurtulamazken beş tane gönül birden tuzağa düşer:

Ne dil kodı ne havâs âh dâm-ı zülfünden

Birin halâs idemezken henüz beş tutulur (*Sâbir Pârsâ G. 82/5*)

Sevgilinin saçındaki tuzakta nice gönüller, sonsuz hevesler uğruna tutsaktır. Sevgiliye âşık olan gönüllerin ona karşı tükenmez arzuları vardır. Özellikle sevgilinin benine ulaşmak ve sevgiliyi öpmek isterler. Ancak isteklerini elde etmek mümkün olmadığı gibi sevgilinin saçına esir olurlar:

Dâm-ı zülfünde nice diller esîr olmuştur

Heves-i bûse ile sevdâ-yı yek dâne-i hâl (*Ayıntablî Hâfız G. 177/3*)

Sevgili, kâkülünün altında bulunan benini ortaya çıkararak kâkülüyle kurduğu tuzakta bir yem olarak kullanır. Sevgili, benini kullanarak kurduğu tuzağa bütün cihanı düşürmek ister. Yine kâkülünün kıvrımını beninin üzerine tuzak yapıp hileyle nice bülbül yüzlüleri avlayıp onların bellerini bükür:

Nümâyân eyleyüp hâl-i ‘izârın zîr-i kâkülde
Cihânı dâm-ı gîsûya giriftâr itmek istermiş (*Mezâkî G. 220/4*)

Hâm-ı gîsûyı dâmitmiş durur mâ-dâm hâl üzre
Şikâr-ı dâl ider âl nice murg-ı bülbül-ruh (*Şûhî G. 40/2*)

Sevgilinin tuzağı öldürücüdür. Onun zülûf tuzağına düşenler âzâde olamazlar. Gönül kuşu, sevgilinin saç halkasındaki tuzakta can verir. Ölünce yüzü beyazlaşıp solan gönül kuşunun, yüzündeki beyazlığı cananın da görmesi istenir ki kurduğu tuzağın ne derece etkili olduğunu anlasın:

Dil murgı dâm-ı halka-i zülfinde virdi cân
Görsün o gamze-kâr dahı yüzi ağını (*Azmî-zâde Hâletî G. 869/3*)

Âşık, sevgilinin tuzağından kurtulmayı ümit etse de kurtuluşu imkânsızdır. Bu yüzden âşığın, ümit ipini kesmesi gerekir. Zira sevgilinin saçındaki tuzaktan âzâdelik mümkün olmaz:

Dâm-ı zülûf-i yârdan ey mürğ yokdur halâs
Var yûri âzâdelikden rişte-i ümmîdi kes (*Rûz-nâmecî-zâde Şînâsî G. 46/2*)

Gönül, zülûfün bûklümünün altında yârin yüzünü görüp geri dönüşü diler. Ne yazık ki aşk tuzağıyla yârin zülûfüne tutulup kalır:

Çîn-i zülûfenden ruhun görüp dilerdi dil rücû’
Dâm-ı ‘aşkıle tutuldı kaldı zülûf-i yârda (*Fütûhî G. 65/6*)

Âşık, sevgilinin tuzağına tutulmamak için çaba gösterse de çabası sonuçsuzdur. Gönülün tuzağa tutulması için o tuzağı görmesi yeterlidir. O âfetin kâkülü, öyle acayip bir bela tuzağıdır ki onu gören gönülün tutulmaması imkânsızdır:

Gören üftâdenün hergiz dili tutulmamak yokdur
‘Aceb dâm-ı belâdur kâkülî ol âfet-i cânun (*Azmî-zâde Hâletî K. 30/20*)

Başlangıçta özgür olan gönül, yine ansızın bir sevda tuzağına düşerek ayağından bağlanır. Hürlüğe alışmış olan gönlün, başına dert olan kâkülün bağından kurtulması hayli zordur:

Yine pâ-beste oldum nâ-gehân bir dâm-ı sevdâya
Dil-i âzâde serde kayd-ı kâkül hayli müşküldür (*Sa'dî G. 29/4*)

Sevgilinin, kâkülüyle kurduğu tuzağa düşmek şöyle dursun tuzağı düşünmek bile acı çekmek için yeterli bir sebeptir. Tuzak düşüncesinin gönül ve can kuşunda yarattığı etki, tuzağın çok güçlü olduğunun kanıtıdır. Can ve gönül kuşu, hayatta kaldığı sürece, beden onun için bir kafes gibidir. Kafesten kurtulup huzura erişmesi ruhunun bedeninden ayrılmasına bağlıdır:

Endîşe-i dâm-ı kâkülünle
Murg-ı dil ü câna ten kafestir (*Nâ'ilî-i Kadîm Tb. 5-3/2*)

Âşık, gönlünü çelen sevgilinin çenesini okşamayı arzular. Âşığın, sevgilinin çenesine dokunması, onun yâre kavuşma emaresini gösterir. Âşığın, bu arzusunu gerçekleştirmesi için sevgilinin büküm büküm saçıyla kurduğu tuzakta dövünmesi gerekir. Tuzak, bu noktada eğitime işlevine sahiptir. Âşığın, bu tuzakta cefa görüp olgunluğa erişmeden cananın çenesini okşamak amacıyla ona el değdirmesi mümkün değildir:

Dögünmeden girih-i dâm-ı zülf-i pür-hamda
Nevâzîş-i zekan-ı dil-rübâyâ el mi deger (*Nev'î-zâde Atâ'î G. 49/2*)

Sevgili, saçıyla kurduğu tuzakta heves kuşu olarak nitelendirilen âşığı ıstırap ve sıkıntıda bırakır. Bundan dolayı âşık, onun saç tuzağına “aşk olsun” diye sitem eder:

Pîç ü tâbında kaldı murg-ı heves
Dâm-ı gîsû-yı yâra 'aşk olsun (*Tecellî G. 94/2*)

Deli gönül, onun saçının tuzağına esirdir. Tuzakta eziyet köşesinde oturur. Gezip dolaşmayı hiç bilmez. Esirliğinden dolayı hareket edemez:

Belî dîvâne gönlüm tâ esîr-i dâm-ı zülfündür

Mukîm-i künc-i mihnetdür güzâr ü seyr bilmez hiç (*Fevzî G. 20/3*)

Gönül kuşu, sevgilinin yüzüne ulaşmak ister ve saç tuzağında esir olduğu için sevgiliye serzenişte bulunur. “Acaba yanağımda gezinir, onu seyreder diye hiç mi serbest bırakayım diye düşünmedin?” şeklinde sitemde bulunur:

Dâm-ı zülfünde esîr itdin ‘aceb murg-ı dili

Dimedim hiç seyr-i ruhsârıma âzâd eylerim (*Ayıntablî Hâfız G. 200/4*)

Âşğın, maşûğunun kurduğu tuzağa düşmesi ve rahat yüzü görmemesi, onun sevgiliye duyduğu aşkın büyüklüğünden kaynaklanır. Gönül, sevgilinin saç tuzağına düştükten sonra kendini oradan kurtaramaz. Yaşadığı müddetçe bu sevdadan hiçbir zaman rahat yüzü görüp ferahlayamayacaktır:

Dâm-ı zülf-i yâre düşdi şimdi kendin alamaz

‘Ömri oldukça gönül itmez bu sevdâdan ferâğ (*Nev’î-zâde Atâ’î G. 119/4*)

Âşık, sevgilinin sayısız işkencelerine maruz kalır. Sevgilinin saç, âşıkların aklını başından alıp şaşkınlığa düşürecek bir tuzaktır. Bu tuzağa düşmek âşık için dermansız bir derttir. Dermansız bir derde deva bulmak onun için müşküldür:

Benim bu derd-i bî-dermânıma dermân ne müşgildür

Ki kaldı dâm-ı zülfünden gönül hayrân ne müşgildür (*Ayıntablî Hâfız G. 65/1*)

Gönül kuşunun, hilekâr sevgilinin içinden çıkılmaz hâldeki yankesici saçının tuzağında kolu ve kanadının kırılıp darmadağın olmaması mümkün değildir. Bu sebepten bu tuzakta kanat çırpması olanaksızdır:

Nice olmaya perâkende per ü bâl-i şikest

Murg-ı dil dâm-zed-i turra-i tarrârundur (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 57/4*)

Âşğın tuzağa düşmesi onun kaderidir. Sevgili, saçını kullanarak ne zaman kaza meydanını av yeri hâline getirirse kurduğu tuzakta bela kuşunun ayağını bağlar. Öte

yandan âşıklar perişan kuşlar gibidir. Kaza, put gibi güzellerin saç halkalarını onların tuzağı yapar:

Sayd-gâh itse ne dem sahn-ı kazâyı turrası

Pây-best-i dâm ider murg-ı belâyı turrası (*Fehîm-i Kadîm G. 278/1*)

Bir bölük murg-ı perîşân-ı rûşânuz ki bizüm

Halka-i zülf-i bûtân itdi kazâ dâmımız (Tıybî G. 123/4)

Sevgili, bakışlarının efsunu ve saçının fitnesiyle gönülde derin yaralar açıp âh ettiren bir beladır. Âşık, sevgilinin saç lülesinin bela tuzağı ya da bakışlarının okunun kader oku olup olmadığını bilmez. Çünkü sevgilinin o kadar çok cefasına maruz kalır ki onun güzelliğine ait unsurlardan hangisinin ne işlevde kullanıldığını artık ayırt edemez:

Şikenc-i turrası dâm-ı belâ mıdur bilmem

Hadeng-i gamzesi tîr-i kazâ mıdur bilmem (*Sâbir Pârsâ G. 137/1*)

Daima aşk ehlinden sayılan kuşu bağlamak amacıyla o perinin, ceylan gibi güzel gözlerine ihtiyaç yoktur. Onun kâkül tuzağı, âşığı avlamak için yeterlidir:

Yeter mûrg-i karâr-ı ehl-i ‘aşka dâm-ı gîsûsı

Ne lazım kayda düşmek ol perînün çeşm-i âhûsı (*Kelîm-i Eyyûbî G. 251/1*)

Sevgilinin kirpikleri, sivri ve öldürücü bir oka benzetilir. Bu ok âşıkların canlarını ve gönüllerini avlamak maksadıyla atılır. Gönül kuşu zaten sevgilinin saç tuzağına düştüğünden sevgilinin, can avlayan okunu gönül kuşuna atmasına ihtiyaç kalmaz:

Gamze-i tîr-i cân-şikârın atmasun murg-ı dile

Düşdi dâm-ı zülfüne ol tîre hâcet kalmadı (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 200/3*)

Sevgili, hem akıllı hem de gönlü tuzağına düşürmekte maharetlidir. Gönül, aşka düşünce akıl da onun peşinden gider. “Akıl, gönlü aşktan ayırmak isterken, gönül sürekli olarak aşka meyletmektedir.” (Nazik, 2016: 257). Âşık, aklına uyarak hareket

etmek ister. Fakat gönlünde sevgiliye karşı beslediği aşkın etkisiyle sevgilinin saç tuzağında, aklını ve gönlünü esir düşürerek avarece dolaşır:

Âşık olduk dâm-ı zülf-i yâre düşdü gönlümüz
Akla uyduk bir garîb âvâre düşdü gönlümüz (*Nef'î G. 54/1*)

Âşık, serbest düşünceye kurulan tuzağın bağından sevgilinin kıvrıcık kâküllerinin esiri olana kadar azattır ve serbestçe düşünebilir. O kâküller, âşığın aklını rahatça kullanmasını engeller. Âşık, sadece sevgilinin düşüncesine yönelir. O tuzaktan kurtulabilirse zihni hürleşir:

Âzâd-ı kayd-ı dâm-geh-i fikr-i râhatam
Tâ kim esîr-i kâkül-i pîçânınam senün (*Kelîm-i Eyyûbî G. 137/6*)

Âşıklar, bilmezlikten gelen bakışların sahibi olan sevgiliye gönüllerini kaptırırlar. O kibirli güzelin siyah saçındaki tuzakta ayakları bağlıdır. Tuzağa düşmeyenler, o güzelin saçına tutulanların ağlamalarına gülerler ve tuzaktakinin hâlinden anlamazlar. Sevgilinin saçına düşmeyip hürce kanat çırpın kuşlar, gönlü bağlanmışların kederini ve tuzağın derdini bilmezler:

Pâ-beste-i dâm-ı ser-i zülf-i siyehüz biz
Dil-dâde-i dil-dâr-ı tegâfûl-nigehüz biz (*Kelîm-i Eyyûbî Müfred 53*)

Zülfü üftâdesinin giryesine hande eyler
Dâmdan düşmeyen ahvâlini bilmez düşenin (*Bursalı Tâlib G. 63/2*)

Düşmeyen zülfüne bilmez gam-ı dil-besteligi
Murg-ı âzâde-periş derdini bilmez dâmun (*İshak-zâde Zuhûrî G. 70/4*)

Ayıntablı Hâfız'ın, 253. gazelinin matla beyitinde geçen “gazzâz” sözcüğü: “İpekçi, ibrişim bükücü” anlamlarına gelir (Parlatır, 2012: 498). İbrişim sözcüğü ise: “Kalınca bükülmüş ipek iplik” demektir (Akalin, 2011: 1138). Beyitte ifade edildiğine göre âşık yine ibrişim bükücü bir şuh sevgilinin saç tuzağına düşer. Sevgilinin, ibrişim bükücü olmasından kasıt, ipek gibi saçlarını kalın lüleler hâline getirmesidir. Gönül

kuşu, sözü edilen tuzakta her sabah acıyla müziğe başlar. Onun eziyet içindeki ötüşü, şarkı söyler gibidir:

Yine düşdi gönül bir dâm-ı zülf-i şûh-ı gazzâze

Anınçün murg-ı dil subh-dem ile eyler âgâze (*Ayıntablı Hâfız G. 253/1*)

Eğer sürekli ötüp inleme hâlinin artışıdaki nağmenin sefası istenirse, gönül kuşunu hemen sevgilinin saçındaki tuzağa ahbap etmek yeterlidir. Sevgilinin saçındaki tuzağa düşen gönül kuşunun ötüşü, iniltili nağme gibi artarak devam eder:

Hemân murg-ı dili dâm-âşinâ-yı zülf-i yâr eyle

Safâ-yı nağme-i hâlet-fezâ-yı dem-keş istersen (*Sükkerî G. 83/4*)

Âşğın içinde bulunduğu zaman dilimi, döneklik zamanıdır. Böyle bir zaman diliminde âşık için seçilmiş olan konak yeri, ya sevgilinin hançere benzeyen ve gönlü parça parça eden kirpiğinin ucu ya da sevgilinin, âşığı esir etmek için saçıyla kurduğu tuzaktır:

Yâ nevg-i hançer-i müje yâ dâm-ı turradur

Bu dehr-i bî-sebâtta cây-ı güzînümüz (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 152/3*)

Âşğın duygu durumu karmakarışıktır. Acıyla tatlıyı bir arada yaşar. Sevgilinin tuzağından şikâyetçiymiş gibi görünse de memnundur. Aşkından delirdiğinden ne yaptığını bilmez ve kendi rızasıyla tuzağa düşer. Gönlü, yârinin saçının teline bağlanıp kalır:

Gönül bağlandı kaldı târ-ı gîsû-yı nigârumla

Ben ol murgam ki dâma düşmüşümdür ihtiyârumla (*Azmî-zâde Hâletî G. 778/1*)

Âşğın gönlü, gönülleri kapan güzelin saçlarından ayıramaz. Çünkü o, şaşkın bir kuştur, tuzaktan ayrı olamaz. Tuzaktan hem kurtarılmak ister hem de ondan ayrılmak istemez. İki zıt duyguyu aynı anda yaşar:

Olmaz gönül o zülf-i dil-ârâmdan cüdâ
Bir turfe murgdur olamaz dâmdan cüdâ (*Vahyî G. 3/1*)

“Perî-zâd: Peri çocuğu derecesinde güzel olan demektir. İtikada göre bir çocuk doğarken eş olarak bir de perî doğarmış. Yaşadığı müddetçe bu perî eşinden ayrılmaz, beraberce dolaşır, beraber dururmuş.” (Onay, 2013: 333). Bu itikadın taşıdığı sembolik anlama dayanılarak avcı ve peri çocuğu gibi güzel sevgilinin tuzağının da kuş gibi olan âşığın yanından ayrılmadığı söylenmiştir. Avcının, güçlü kuşu tuzağa düşürmesi zordur. Bu yüzden sevgili, âşığın zayıflığından yararlanarak onu tuzağına çeker. Böylece âşığın zayıf gönlü, peri çocuğu gibi güzel olan sevgilinin saçındaki halkadan ayrılamaz:

Degül hâlî gönülden halka-i zülf-i perî-zâdum
Ne murgam ben ki ayrılmaz yanumdan dâm-ı sayyâdum (*Azmî-zâde Hâletî G. 498/1*)

Heves, ağlayan Nâ’ilî’nin gönül kuşunu, arzu ettiği saçın kıvrımındaki tuzağa bağlar. Gönül kuşunun tuzağa düşme sebebi, sevgilinin saçını istemesidir:

Eyledi murg-ı dil-i Nâ’ilî-i zârı hevâ
Beste-i dâm-ı şikenc-i hâm-ı gîsû-yı taleb (*Nâ’ilî-i Kadîm G. 12/5*)

Âşıklar, sevgilinin saç tuzağından kurtuluşu ümit etseler bile sevgiliden cömert davranmamasını, örtünün altındaki kâkülü çıkarıp gönüllere tuzak kurmasını isterler:

Gel çıkarup kâküli destârdan
İtme kerem kıl niceye anı dâm (*Fârisî G. 20/3*)

Akıllı kuş, kendini bile isteye tuzağa düşürür. Bu nedenle baştan ve ayaktan yakalanmaması için tedbiri yoktur:

Kasd ile dâm-ı zülfe düşer murg-ı zîreküz
Yokdur girift-i pâ vü sere ihtiyâtumuz (*Ahmed Nâmî G. 156/4*)

Yaralı gönöl, kapıldığı tuzaktan dolayı kanadı kırık bir kuş gibi bitik durumdadır. Onun tuzaktan azat edilişi ölüme terk edilmesiyle aynı kefededir. Tuzaktan kurtulması mümkün olsa dahi kırık kanatla uçamaz. Bu yüzden yaralı gönlüne acıyıp saç tuzağında bırakması ve tuzaktan azat etmemesi için sevgiliye yalvarır:

Dil-i mecrûhuma rahm eyle kalsın dâm-ı zülfünde
Şikeste-bâl olan murgu edip âzâd n'eylersin (*Nâ'îlî-i Kadîm Tah. 8/3*)

Can kuşunun gönlü çok zamandan beri sevgilinin tuzaklarında bağlıdır. Sevgilinin, saçını ona tuzak olarak kullanması gam getirmez. Çünkü sevgili, saçıyla tuzak kurmasa bile onun gönlü yine sevgiliye bağlanır:

Dâm itse zülfini ne gam ol şûh-ı dil-sitân
Dil-beste idi hayliden ansız da murg-ı cân (*Nev'î-zâde Atâ'î G. 172/1*)

Gönöl, her güzelin tuzağına düşmez. Sevgiliden başka güzeller âşığın kuş gibi inleyen gönlünü emirleri altına alamazlar. İnleyen gönöl kuşu düşeceği tuzağı çok iyi bilir. Sevgiliden başka güzellere ve onların kurdukları tuzaklara karşı yabanidir. O yabani can kuşu, başka saçın tuzağına tutulmaz. Sevgilinin gözü gibi gönöl avlayıcı bir doğan kuşu ister:

Gayrı hûbân beni gîsû ile râm eyliyemez
Düşecek dâmı bilür murg-ı dil-i nâlânun (*Azmî-zâde Hâletî G. 503/2*)

Dutulmaz dâm-ı zülf-i gayre mûrg-i cân-ı vahşîmüz
Ana çeşmün gibi bir şâhbâz-ı dil-şikâr ister (*Kelîm-i Eyyûbî G. 81/4*)

Sevgili, kurduğu tuzakları işkenceleriyle süsler. Âşık, ucunda işkence olmasına rağmen bazen acılarla bezeli tuzağa düşmeyi arzular. Fakat âşığın tuzağa düşmesi ya da düşmemesi tamamen sevgilinin takdirindedir. Sevgili, âşığa tuzağını göstermeyerek bile ona acı çektirir. Kuvvetsiz canın kuşu, sevgilinin bakışlarının şehbâzını ve saç tuzağını görmediğinden beri tuzağa tutulmaz olur:

Görmeyelden dâm-ı zülf ü şâh-bâz-ı gamzeni

Tutulup kapılmaz oldu murg-ı cân-ı nâ-tüvân (*Azmî-zâde Hâletî G. 660/5*)

Âşık, kendinin o kadar zavallı olduğunu ifade eder ki tuzağa av olmaya kendini layık görmez. “Ey zülûf! Benim gibi (zavallı) bir avı avlamak tuzaktaki gönlün hatırına bir kere (bile) gelmemiştir” der:

Bir bencileyin sayd-ı şikâr eylemek ey zülf

Bir kerre hutûr eylememişdür dil-i dâma (*Sâbir Pârsâ G. 192/4*)

Âşğın, maşûğa karşı tükenmeyen arzuları onun sonunu getirir. Tükenmez arzuların hevesi, kâkülün büklümüne yakalanan âşğın tuzağı olur:

Ey Tecellî girih-i kâkülde

Heves-i tûl-i emel dâmumdur (*Tecellî N. G. 13/5*)

Sevgiliye bağlanmak bir hevesten ibarettir. Buna rağmen gönül kuşu, her seferinde bir perinin saçındaki tuzağa düşüp orada mesken tutar. Gönül kuş gibi takatsiz olan âşğın, sürekli bir perinin tuzağına takılıp kalmaması, hümâ gibi kanat açıp hür olması, nefse ait heveslerden vazgeçip esaretten kurtulması gerektiği ifade edilmiştir:

Düşüp her bir perînin dâm-ı zülfünde karâr itme

Hümâ tek per açıp ey murg-ı dil sakf-ı hevâdan geç (*Ayıntablı Hâfız G. 44/4*)

Âşık, gönlüne seslenerek cananın saçının ipinden ve saçın kıvrımının tuzağından sakınması gerektiği konusunda telkinde bulunur. O tuzaktan uzak durmalıdır ki sonunda ona bağlanıp kalmasın:

Ey Mezâkî ol da bir kayd olmasun âhir sana

Dâm-ı zülf-i pîç pîç ü bend bendinden sakın (*Mezâkî G. 341/5*)

Klasik Türk şiirinde peygamberlerin zamanında yaşanan hadiseler ve bazı peygamberlerin sahip oldukları mucizelerin zaman zaman işlendiği görülür. Bu peygamberlerden biri olan Hz. İsa'ya bahşedilen mucizeler, telmih yoluyla özellikle

sevgili veya memduha atfedilerek anlatılır. Hz. İsa, “Âzer adlı bir ölüyü dirilttiği için edebiyatta nefesi etkili ve güçlü olan, aşk şarabını içen ve bu nedenle pek çok gününü seyahatla geçiren bir peygamber olarak anılır.” (Zavotçu, 2018: 361).

Hz. İsa’nın ölümlere yeniden can verme mucizesine telmih yapılarak bu mucize benzetme yoluyla sevgilinin dudağına atfedilmiştir. Buna göre sevgilinin saçına ve benine tutulup tuzağa düşenler huzura kavuşurlar. O yârin lal taşı gibi kırmızı dudağının kadehi, Hz. İsa’nın ölümleri diriltmesi gibi saç tuzağındaki ölü gönle can verir:

Bend olanlar zülf-i hâlün dâmına âzâdedür

Câm-ı la’lün Îsâ-veş mürde dile cân-dâdedür (*Fenâyî G. 27/1*)

İslam dininde Kur’an’da adı geçen üç melekten biri olarak kabul edilen Cebrail’den, fitratı, yüceliği ve ilim sahibi olması bakımından Klasik Türk şiirinde zaman zaman bahsedilmiştir. Cebre’il, Cibrîl, Rûhu’l-emîn, Rûhu’l-kuds gibi sıfatlarla anılan Cebrail Allah’ın emirlerini peygamberlere ve meleklerle ulaştırmakla görevli bir vahiy meleğidir. (Onay, 2013: 348; Zavotçu, 2018: 137). “Cebrail’in bâtnı akl-ı kül, zâhiri ise melektir.” (Şimşek, 2017: 70). “Ayetlere göre Cebrail karşı konulamayan müthiş bir güce, üstün bir akla ve kesin bilgilere sahiptir; “arşın sahibi” nezdinde çok itibarlıdır ve meleklerin kendisine mutlaka itaat ettiği şerefli bir elçidir.” (DİA, 1993: 202).

Klasik Türk şiirinde bazen sevgili o kadar yüceltilir ki Cebrail’den bile üstün tutulur. Özellikle XVII. yüzyıldaki metinlerde sevgiliye yüklenen aşırı kutsallık bu yüzyılda mübalağa sanatının fazlaca kullanıldığını ortaya koyar.

Güzele tutulmuş gönlün, belki Cebrail’e av olmayacağını ama sevgilinin, saçının lülesiyle kurduğu nazlanma tuzağının ipine bağlandığının ifade edilmesi mübalağalı biçimde sevgilinin, dört büyük melekten biri olan Cebrail’den üstün tutulduğunu gösterir:

Dil-i fütâde değil belki sayd-ı Cibrîle

Şikenc-i zülfî olur bend-i dâm-ı istiğnâ (*Tıybi G. 5/2*)

Cebrail bir melek olduğundan saflığı temsil eder. Âşık da saflık bakımından Cebrail'e benzetilir. Cebrail gibi saf olan âşık, sabâ rüzgârı gibi gaflete düşerse boynu sevgilinin saçının aldatıcı tuzağına düşüp orada asılı kalır:

Dâm-ı firîb-i zülfüne bâd-ı sabâ gibi

Gafil bulunsa gerden-i Cibrîl bend olur (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 38/2*)

Klasik Türk Edebiyatında âşığı temsil eden tiplerden biri olan Ferhâd aşkı uğruna çilelere maruz kalan bir şahsiyet olarak tasavvur olunur. “Ferhad başlı başına bir mazmun teşkil ettiği divan şiirinde, sevgilisine kavuşma uğrunda gerçekleşmesi imkânsız görünen işleri göze alan, fakat aşkının derin ıstırapı içinde vuslata eremeden ölen âşığın sembolü olmuştur.” (DİA, 1995: 383).

Çok eski bir Acem efsanesine göre, gûya Hüsrev-i Pervîz'in ma'sukası olan Şîrîn'in diğer âşıkıdır. Hüsrev tarafından bir dağın arkasına hapsolünse da Şîrîn'e kavuşmak için dağı yararak Şîrîn'in emriyle Cûy-ı Şîr adlı suyu getirmiş veya süt akıtmıştır. Sonra külüngünü ve kazmasını havaya atıp altına başını tutmuş ve beyni parçalanıp ölmüştür (Onay, 2013: 177).

Saçın ipi nice yıllar gönül kuşuna tuzak olur. Yıllar geçmesine rağmen gönül, sevgilinin beninden bir tane alamaz. Ferhâd'ın durduğu ve dağı kazdığı yer bellidir ama âşık, Ferhâd gibi bir yerde durmaz. Güzel yürüyüşlü Leylâ'sı için bela ve keder çölünde hortum gibi başı dönmüş bir Mecnûn olup dolaşır:

Niçe yıllar bend-i zülfün oldı dil murgına dâm

Dâne-i hâlünden ammâ almadum bir kerre kâm

Niçe bir taglardayın Ferhâd-veş tutmam makâm

Niçe bir deşt-i belâ vü gamda ey Leylâ-hırâm

Gird-bâd-âsâ gezem Mecnûn-ı ser-gerdân olup (*Azmî-zâde Hâletî Tah. 4*)

Saç, tasavvufta çokluğuyla kesreti ifade eder. Kesretten kurtulmak için dünyaya ait heveslerden vazgeçmek ve sevgiliye yönelmek şarttır. Dünya, âşık için aşağılık bir yerdir. Âşık, sevgilinin saçındaki tuzağın zincirine tutularak aşağılık dünyanın tuzağından kurtulur. Dünyanın getirdiği kötülüklerden sevgilinin tuzağıyla arınır. Böylece rotasını hakiki sevgiliye doğru çizer:

Giriftâr-ı kemend-i dâm-ı zülf-i yâr olalı dil

Berîdür kayd-ı dehr-i dündan âzâdedür şimdi (*Süheylî G. 351/2*)

Bazen gönül kuşunun yârin saç tuzağına tutulması hem esirliğini hem de hürlüğüne ifade eder. O, saç tuzağında esirken can verir. Can verirken ruhu bedeninden ayrıldığı için dünyayla bağlantısı kesilir ve azat olur. Bu şekilde serseri gönül, saç tuzağı sayesinde dünyadaki eziyetinden kurtulur. Beyit, tasavvufî anlamda ele alındığında âşığın, dünya hayatından kesret sayılan saç tuzağı sayesinde kurtuluş bulduğu ortaya konulmuştur:

Murg-ı dil zülfünle buldu kayd-ı âlemden halâs

Düşmeyince dâma âzâd olmadı âvâremiz (*Bursalı Tâlib G. 41/3*)

Gönül, sevgilinin saçının hevesiyle tuzakta bağlıdır. Gönülün tuzaktan ümidi, sevgilinin saçında onun ayağının toprağı olmak derecesine ulaşmaktır. “Ayak toprağı genellikle âşık olur. Sevgilinin makamı yükseklerde düşünüldüğünden, onun ayağı toprağı olmak âşığı yüceltir. Toprak, en aşağıda bulunduğundan dolayı tevâzunnun ve kibri silmenin sembolüdür.” (Kurnaz, 1996: 505). Âşık sevgilinin saç tuzağında onun ayağının toprağı olmak isterken nefsinin kötülüklerini ve kibrini de atarak sevgilinin katındaki değerini yüceltir. Sevgilinin ayağının bastığı toprak olmak, âşığın ümit ettiği ve erişmek istediği en yüce mertebelerden biridir:

Gönül ki beste-i dâm-ı hevâ-yı zülfündür

Ümîdi mertebe-i hâk-i pâ-yı zülfündür (*Cevrî G. 50/1*)

Klasik Türk şiirinde sevgili ve rakip genellikle âşığın ağzından aktarılmıştır. “Sevgilinin aşktaki işlevi âşık dolayısıyla gözlemlenen bir tiptir. Ancak Nâbî bu yaygın tutumdan farklı olarak bir gazelinde sevgilinin özelliklerini sevgiliye anlattırması, bu gazeline “nev-âyin” diyerek dostlarına hediye niteliğinde yazdığını belirtmiştir.” (Karakoyun, 2018: 73). XVII. yüzyıl şairlerinden Rüşdî de Nâbî gibi bir gazelinde sevgilinin niteliklerini sevgilinin dilinden aktarmıştır. Bu gazeldeki bir beyite göre sevgilinin siyah saçı, öylesine güçlü bir tuzaktır ki sevgili: “ Çok kıvrımlı siyah saç tuzağıma fitne bile bağlansa can kurtaramaz” der:

Cân kurtaramaz fitne dahî beste olursa

Dâm-ı ser-i zülf-i siyeh-i pür-şikenünden (*Rüşdî G. 128/3*)

1. 2. 1. 2. Dâne, Hâl (Ben) ve Tuzak

Dâne, “tâne, tohum” (Devellioğlu, 2017: 185), “tahıl kısmının her nev’i, kuş yemi” anlamlarını taşır (Şükün, 1944: 856). Şiirlerde çoğunlukla sevgilinin benini ifade etmek için kullanılan bir kavram olan “hâl” ise “Vücutta husûle gelen ben, nokta” (Devellioğlu, 2017: 362) ya da “genellikle yüzde oluşan siyah nokta anlamlarıyla öne çıkar.” (Parlatır, 2012: 562). Sevgilinin beni tuzakla olan ilişkisinde genellikle şekil ve renk yönünden dâneye teşbih edilerek kullanılmıştır. Koku bakımından ise saçla ilgili kullanılan örneklerde olduğu gibi misk ve anbere benzetilmiştir.

“Ben renginin siyahlığı ve küçüklüğü ile ele alınır. Daha çok yanak, saç, kaş ve ayva tüyleriyle birlikte kullanılır. Ben dudak ve kaşın kenarında bulunur. Tuzak olması çok anılan bir özelliğidir.” (Karçebaşı, 2010: 45). Benin tuzak ile ilişkisi, sevgilinin, âşığı tuzağın içerisine çekebilmek maksadıyla benini yem niyetine kullanması yönüyle ifade edilmiştir.

Ben ekseri beyitte saçın tuzak’a, gönlün de kuş’a benzetilmesi dolayısıyla daneye teşbih edilir. O, saç tuzağının arasında veya ortasında, gönül kuşunun iştahını kabartan veya arzusunu kamçılayan cazib bir dânedir. Onun oraya konması veya konulmasının sebebi de budur (Tolasa, 2001: 231).

“Dâne” ve “hâl” kavramları ile tuzak arasındaki bağlantı, genellikle tuzak ve saçın kurduğu ilişkiyle anlatılmıştır. Dâneye benzetilen ve üzeri ayva tüyleriyle kaplanan ben, âşıkların elde etmek istediği gizli bir hazinedir ve saçla birlikte kullanılarak avı tuzağa düşürmede saça yardımcı olur. Ayrıca benin doğrudan doğruya tuzak olarak kullanıldığı durumlara da rastlanmıştır.

“Tasavvufta hakiki vahdeti ifade eden noktayı andırdığı için ben (hâl) vahdeti, renk yönünden ise kesreti temsil etmektedir.” (Nazik, 2016: 261). Vahdeti sembolize eden ben, uğruna binlerce canın feda edildiği, nefis kavramının doğuşunu sağlayan bir unsur olarak öne çıkar. “Aynı şekilde hâl, Hz. Âdem’in cennetten çıkarılmasına sebep olan bir dane olarak görülmektedir. Nitekim sevgilinin zülûf tuzağındaki bene kapılan insan, kesret girdabına düşmüş ve bu dünya gurbetine gönderilmiştir.” (Nazik, 2015: 223). Dünya adı verilen mektepte imtihana tabi tutulan insan, üzerinde can denilen yükü taşıdığı ve kesretin katmanlarını aşmadığı müddetçe sevgiliye kavuşması ve onun

varlığında yok olması imkânsızdır. Kalpler ancak kesret tuzağından arınmış hâlde çıkmayı başarabilirlerse vahdet deryasına erişebilirler.

Çoğunlukla saçını ve benini kullanarak tuzak kuran sevgilinin benine ulaşmak isteyen âşıklar, birbirine zıt davranışlarda bulunurlar. Bazen tuzak ve dâneden uzak durma konusunda kendi gönüllerini uyarırlar. Bazen tuzağa düşmekten zevk alıp dâneyi isterler. Bazen dâneye ihtiyaç duymadan tuzağa rıza gösterirler. Bazen tuzağa düşmelerine rağmen dâneyi elde etmeyi başarırlar. Bazen de dâneyi göremeyip sevgiliye boyun eğlerler.

“Hâl” ve “zülf”, tuzağa düşürmede vazgeçilmez iki unsurdur. Gönül bir kuş olan âşığı tuzağa düşüren şey, sevgilinin saç ve benidir. Tuzağa düşen âşık hiçbir zaman rahat yüzü görmez. Sürekli eziyet ve sıkıntı içerisinde. Sevdanın sıkıntısı ve eziyeti başka bir tuzaktan ve dâneden ileri gelmez. Bu durum ancak “zülf” ve “hâl” tuzağından kaynaklanır:

Giriftâr eyleyen murg-ı dili ol zülf ü hâl el-hak

Bu pîç ü tâb-ı sevdâ gayrı dâm ü dâneden gelmez (*Mezâkî G. 183/5*)

Gönül kuşunun avlanması için sevgilinin saç, benzersiz bir tuzaktır. Âşığı bu tuzağa çekmek için ona bir yem sunulması kaçınılmazdır. Sevgili, bunu yüzündeki beniyle gerçekleştirir. Sevgilinin yüzündeki benini görenlerin sevgiliye ve onun tuzaklarına boyun eğmemesi imkânsızdır:

Murg-ı dil saydına zülfün gibi bir dâm olmaz

Göricek dâne-i hâlün sana kim râm olmaz (*Azmî-zâde Hâletî G. 338/1*)

Maharetli sevgilinin gönül kuşunu avlamak için kurduğu bin tuzakta bin dâne bulunur. Sevgili, gönül kuşuna beniyle ve saç lüleleriyle harmanlanmış bin tuzak kurar ve ona boyun eğdirir:

Bin dâne vü dâm eyler murg-ı dili râm eyler

Oldukda şikenc-ârâ ol turre-i hâl-âlud (*Vahyî G. 38/4*)

Sevgilinin saçındaki kıvrım, şekil itibariyle zincire benzer. Bu zincir, âşıkları çileye düşüren bir tuzaktır. Sevgilinin beni ise şekil yönünden tohumu andırır. Onun saçındaki kıvrımı ve yüzündeki tohum gibi beni gören âşıklar, can kuşunu avlamak için kurulan bir tuzak ve tuzağın içinde bulunan bir dâne sanarlar:

Halka-i zülfünde hâlun dir Neşâtîves gören
Sayd-ı murg-ı câne dâm u dâne şeklin bağlamış (*Neşâtî G. 63/5*)

Ay kadar güzel sevgili, saçının kıvrımlarını yüzündeki benine bitiştirir. Ben, gönül kuşunu avlamak maksadıyla saç kıvrımının içerisine özellikle yerleştirilir. Gönül kuşunun uğrunda hırpalandığı dâne, her daim saç tuzağındadır:

Peyveste ider hâline zülf-i hamın ol mâh
Murg-ı dilümün dâmdadur dânesi her gâh (*Azmî-zâde Hâletî Müfred 448*)

Sevgilinin her siyah beni, âşığı derin kederlerin içine sürükleyen bir gam deryasıdır. Saçının her halkası ise baş döndüren bir tuzaktır. Âşık, saç tuzağında sevgilinin beni için ıstırap çeker ama sevgilinin beni de saçı kadar eziyetlidir:

Her hâl-i siyâh lücce-i gam
Her halka-i zülf dâm-ı âfet (*Tıybi Tb. 3/9*)

Sevgilinin beni, âşığın avlanmasında bir yemdir. Bu yönüyle saç tuzağının kurulmasına yardım eder. Tuzak olan saç, rüzgârda dalgalanır ve birbirinden ayrılır. Sevgilinin yüzündeki ben, yüze dökülen saçın bu hareketiyle bazen gizlenir bazen de ortaya çıkar. Âşık, sevgilinin bir gizlenip bir görünen ve tohuma benzeyen benine ulaşmak ister ama beni görmemesi âşığı kahrettiği gibi beni gördüğü hâlde saç tuzağında esir olduğundan dolayı ona ulaşamaması ayrıca kahreder:

Bir dâmdur o turra ki tahrîk-i bâd ile
Çün dâne-i hâl gâh nihân geh bedîd olur (*Neşâtî G. 26/3*)

Gönül kuşu, sevgilinin kurduğu tuzakta hayrete düşer. Düştüğü tuzak, öyle ıstırap vericidir ki dâneyi fark edip ona ulaşmasına gücü kalmaz:

Şöyle hayret-zededür murg-ı dilüm kim hergiz

Dâmdan dâneyi fark itmege kalmadı mecâl (*Azmî-zâde Hâletî G. 490/2*)

Sevgilinin tuzağa düşüreceği kuş, genellikle miskin ve zavallı olmalıdır. Aşk derdinden başı dönüp gözü başka bir şey görmemeli, âdeta hipnotize edilmiş olmalıdır. Avlanacak olan kuşun bu özelliklerinin yanı sıra kurulan tuzağın gücü de son derece önemlidir. Tuzak güçlüyse kuşun zeki olması işe yaramaz. Zeki kuş, tuzağın gücünden korkabilir. Uyanık olan kuşun tuzaktaki dâneye aldanıp kolay kolay tuzağa düşmediği ifade edilse de neticede kuşun yuvası sevgilidir. Kuşun yuvaya uçuş vakti geldiğinde gidecek başka bir adresi yoktur. Vakit gelince bir nefes bile durmadan yuvadaki tuzağa doğru yol alır:

Bu dâmun dânesine murg-ı zîrek aldanup gelmez

Turur mı bir nefes seyr eyle vakt-i âşiyân gelsün (*Nev'i-zâde Atâ'î G. 185/4*)

Gönül kuşu zavallıdır. Sevgilinin her vaadine kolayca aldanır. Türölü vaatlerde bulunan sevgili, cihanı karıştıran bir fettandır. Kurduğı tuzağın her birinde bir fitne tohumu vardır. Fitneci sevgili, dâneyi âşığa gösterirken tuzağını hazırlamayı da ihmal etmez. Bu yüzden Sevgilinin yanağındaki beni gören âşığın, hemen aldanmaması gerekir:

Görüp hâl-i ruhın aldanmasun hergiz gönül murgı

Ne fettân-ı cihândur kor mı ol hiç dâmsuz dâne (*Azmî-zâde Hâletî G. 717/2*)

Gönlü alıp götüren güzelin saçı ve beninden sakınmak gerektiğini her taraf duyurmuştur. Gönlün bunlara meyletmesi tehlikelidir:

Hâl ü zülf-i dil-bere meyl eyleme ey murg-ı dil

Her taraf vaz' eylemişdür dâne vü dâımı sakın (*Ereğlîli Türâbî G. 34/2*)

Sevgilinin yüzündeki beni görüp aldanmamak ve ondan sakınmak gerekir. O, sıradan bir ben değildir. Sevgilinin beni, kıvrımlı saçıyla kurduğı tuzakta gizlediğı bir dânedir. Kendi gönlüne seslenen âşık, gönlüne sevgilinin kâkülünün altında gizlediğı

benine bakmaması, tuzak ipine esir olmaması ve dâne hırsına kapılmaması konusunda uyarıda bulunur:

Aldanma görüp hâl-i ruhın eyle hazer kim
Ol dâne-i dâm-ı ser-i gîsû-yı dü-tâdur (*Mezâkî K. 14/61*)

Bakma zîr-i kâkülünde hâline ey mürğ-i dil
Ne esîr-i bend-i dâm ol ne harîs-i dâne ol (*Mezâkî G. 290/4*)

Sevgili, çabucak hareket eden saçıyla taneler saçan bir avcıdır. Çok benli yüzüne aldanan âşığı, bin yerde tuzağa düşürür:

Ne çâpük-dest sayyâd-ı perîşân-dânedür zülfün
Ki bin yerde ruh-ı pür-hâlüne dâm-efgen olmuşdur (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 124/4*)

Maşûk, yanağında bulunan tane tane benlerle gönül kuşunun bene uzanan pençesini saçının tuzağına bağlar. Saç burada doğrudan kurulan bir tuzak, ben ise maşûğun yüzünde yer yer rastlanan yemlerdir. Öte yandan sevgilinin yüzündeki ben sayısı tek de olabilir. Gönül, sevgilinin yanağındaki tek taneli benin arzusuyla yanıp tutuşur. O beni elde etmenin bedeli âşık için ağırdır. Fitneci sevgilinin karşısında âşığın savaşacak mecali yoktur. Kuvvetsiz bir kuş gibi olan âşık, beni elde etme uğruna düştüğü saç tuzağında debelenir:

Pençe-i murg-ı dili kayd itdi dâm-ı zülfüne
Kim düşürdi hâl-i ruhsârına yer yer dâneler (*Ayıntablî Hâfız G. 73/5*)

Görse ey Hâfız gönül yek dâne-i hâl-i ruhın
Dâm-ı zülfünde o murg-ı nâ-tüvânım deprenür (*Ayıntablî Hâfız G. 67/7*)

Âşık, fitrat itibariyle bedenlen ve ruhen kuvvetsizdir. Âşık, ne kadar kuvvetsiz olursa olsun sevgiliye ulaşma konusunda her daim ümit besler. Söz konusu sevgili olduğunda hırsından ödün vermez. Aya benzeyen güzel sevgilinin benini izlerken tuzağa düşmemesi konusunda uyarılmasına rağmen sahip olduğu hırs, onu tuzağa düşürür:

Görüp iy mürğ-i dil hâlin o mâhun gözleyüp düşme
Düşer mürğ-i harîs ikdâm ile akdâmdan dâme (*Süheylî G. 285/2*)

Aşağıdaki iki beyitin ilkinde peri kadar güzel sevgilinin, saçını tuzak, benini de yem yaparak nice perişan gönül kuşlarını emri altına aldığından söz edilmiştir. İkinci beyitte yine sevgilinin benli yanağına dökülen lüle saçlarının, gönül kuşunun avlanması için hazırlanmış bir tuzak ve tuzağa konulan yem olduğu söylenmiştir:

Zülf ü hâlin o perî dâne ile dâm itmiş
Nice ser-geştelerün mürğ-i dilin râm itmiş (*Süheylî G. 132/1*)

Ruhsâr-ı hâldârda ol zülf-i pîç pîç
Murg-ı dilün şikârı içün dâm u dânedür (*Vahyî G. M. 86/4*)

Dâne ve hâl kavramının saçla beraber kullanılmasının yanı sıra aşk kavramıyla da ele alındığına rastlanmıştır. Aşk müstakil olarak büyük bir tuzak ve âşığın daha önce düştüğü tuzakların kaynağı olarak görülmüştür. Âşık, aşk tuzağına düşmekten korku duyarken sevgilinin benini görünce ona yönelir ve kendini darağacında bir mahkum olarak bulur. İki şekilde de tuzaktan kaçış onun için imkânsız hâle gelir:

Aşk dâmına tutılmakdan iderken ihtirâz
Dâne-i hâlin görince dâra düşdi gönlimüz (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 153/3*)

Korku duygusu, insanı korktuğu şeylerden gittikçe uzaklaştırarak rahata ermesine mani olur. Tuzak korkusu da âşığı tuzağa düşmekten uzaklaştıracağına göre sevgilinin, âşığın korkusunu gidermesi elzemdir. Bu bakımdan sevgilinin yanağındaki beni, rahatlatıcı olarak tasavvur edilir. Sevgili, gönlü tuzağa çekmek için önce onu rahatlatır ki kolayca avlayabilsin. Beni gören her gönül kuşunun tuzağa düşme korkusu yok olur:

Hâl-i ruhı ne dânedür anun ki her gören
Vâ-reste kıldı murg-ı dilin bîm-i dâmdan (*Azmî-zâde Hâletî G. 594/2*)

Sevgilinin, âşığı kolayca tuzağa düşürmesindeki en önemli etkenlerden biri, âşığın tuzağa düşmede istekli olmasıdır. Sevinçli kuş diye nitelendirilen âşık, sevgilinin kötü

işler yapıp günaha giren saçlarını ve yanağında çokça bulunan benlerini kendisine tuzak ve yem olarak ister:

Hâl-i ruhsârları zülf-i siyeh-kârları

Sayd-ı mürğ-ı taraba dâne vü dâm olsa bize (*Mezâkî G. M. 389/8*)

Âşık, padişah diye nitelendirdiği cananın sunduğu aşk kadehini içtiğinden beri meyhanede kendi kabuğuna çekilip aşkın meydanında harap bir sarhoş olur. Aşk sarhoşu olan âşığın, dâne tuzağının ara bozuculuğundan kurtulması gam değildir. Tuzaktan kurtulmasa bile korkusu yoktur. O, aşka mertçe can vermeyi çok görmez. Gönül alan cananın aşkından geçmez ama canından geçip veda eder:

Ben harâb-ı mest-i meydânam nihân meyhânededen

Nûş idelden câmını ‘aşkın şehâ cânânededen

Kurtulursam gam degül tezvîr-i dâm-ı dânededen

Çok mıdur cân virmek ‘aşka âşık-ı merdânededen

Geçmezem dildârın ‘aşkından câna olsun vedâ’ (*Ümmî Sinan Muhammes 2/1*)

Âşıklar, cennet ve cehennem hayatını bir arada yaşarlar. Âşıkların sevgiliye kavuşma yolundaki sonsuz arzuları, onları dikenli yollara sürüklediği gibi onlara zevk de verir. Hem zevk veren hem çile çektiren vasfıyla sevgilinin yanağındaki ben, âşıkların besledikleri ümidin tohumlarını saçar. Arzu ve ümidin birleşimi, âşıklarda olumlu hissiyatlar uyandırır. Sevgilinin beninin âşıklara verdiği ümit, çekilen çileyi tatlı hâle getirir. Sonsuz arzular tuzağı, âşıklara göre cennet bahçesidir:

Hâl-i ruhun ki dâne-feşân-ı ümîd ola

Uşşâka bâğ-ı cennet olur dâm-ı ârzû (*Cevri G. 205/2*)

Sevgili, kusursuz şekli itibariyle putlara benzetilir. Tepkisizliği de putların hareketsizliğine benzer. Bu sebepten put gibi taş kalplidir. Âşıklar, put gibi güzellerin benine duydukları aşkla heves tuzağına düşüp aldaticı bir yemle sevgiliye av olurlar. Güzeller put gibi olsa da âşıklar, onlara av olmaya rıza gösterirler:

Biz hâl-i bûtân ile düşüp dâm-ı hevâya
Bir dâne firible ser-i nahcîr-i rızâyuz (*Rehâyî G. 37/4*)

Gönül, sevgilinin kapısında dilencidir. Onun benini öpmeye yeltenirken sevgilinin saç tuzağına yakalanır. Kendisine bir taneciği esirgememesi için niyaz eder:

Bûs-ı hâlin kâs idüp dil düşdi dâm-ı zülfine
Kim meger itsen nola bir dânecek ihsân ana (*Ayıntablî Hâfız G. 11/4*)

Tuzak ipi, gönül kuşuna sevgi değildir. O kuş, cananının beninin tek tanesi için o ipe bağlanır:

Rişte-i dâm mahabbet mi ola murg-ı dile
Yohsa ol yek-dâne-i hâlin için bağlanmış o (*Ayıntablî Hâfız G. 242/3*)

Gönülleri darmadağın eden güzel avcı, kendisine köle etmek istediği avlara binlerce tuzak kurar. Genellikle tuzağa avı cezbedecek bir yem koyulur ama sevgili öyle maharetli bir avcı olarak tasavvur edilir ki hazırladığı bin tuzağa bir tane bile koymaz. Serseri gönül kuşuna teklifsizce boyun eğdirir:

Bî-tekellûf râm ider murg-ı dil-i âvâremü
Gerçi bin dâma komaz bir dâne sayyâdum benüm (*Azmî-zâde Hâletî G. 502/3*)

Sevgili, âşığa tuzak kurarken önce dâneği gösterir. Âşık, dânenin kendisinde uyandırdığı iştahla tuzağa kapılıp gider. Fakat gönlü alıp götüreren güzelin saçına tutulan gönül, sevgilinin yanağındaki beni bu kez göremez. Sevgili, avını tuzağa düşürdükten sonra dâneği gizler. Saç tuzağının halkasında dâne yok gibidir. Yârin yanağındaki ben tanesi aşıkâr olursa kâküle eşdeğer bir bela tuzağını herkes ister:

Zülf-i dil-berde gönül hâl-i ‘izârın göremez
Yok gibi dâne dahi halka-i dânumda benüm (*Mezâkî K. 13/6*)

Der-kâr olursa dâne-i hâl-i ‘izâr-ı yâr
Mânend-i turre dâm-ı belâyı kim istemez (*Mezâkî K. 20/8*)

Kazânın can avlayan avcısı, bakışlarıyla benini yem olarak gösterir. Tuzaklarını bir araya toplayarak canları avlar:

Gamzen ki dâne göstere ol yerde hâlünü

Sayyâd-ı can-şikâr-ı kaza dâmçîdedür (*Nâ'ili-i Kadîm G. 115/3*)

Tuzak kurmak sevgiliye göre kolay bir iştir. Tuzağa dâne koyup âşığı tuzağa çekmeyi iyi bilir ama âşık ölse de âşığın esirliğini umursamaz:

Dâm u dâne komagı hûb bilürsün ammâ

Ölse de yok haberün hâl-i giriftârundan (*Azmî-zâde Hâletî G. 588/4*)

Gönül kuşu, ister hür ister esir olsun sevgilinin eziyetine muhakkak maruz kalır. Hürlik ve esirlik arasındaki tezat, tuzak kavramı vasıtasıyla birleştirilerek âşığın ruhsal durumu anlatılmıştır. Onun iç dünyasında yaşadığı aykırılıklar ve duygusal dalgalanmalar kararlı ve güçlü olmasını engeller. Karmaşık duygulara sahip gönül kuşu, tuzakta ayağından bağlansa da serbest bırakılsa da sevgilinin siyah beninin cefalı esiri olmaktan kaçamaz:

Yine mihnet-esîr-i dâne-i hâl-i siyâhundur

Gerek âzâde mürğ-ı dil gerek pâ-best-i dâm olsun (*Kelîm-i Eyyûbî G. 211/3*)

Sevgilinin benine ulaşmak, âşığın gönlünü kamçılayan tahammül edilmez bir arzudur. Âşığın, sevgilinin benine ulaşması için onun saç tuzağından gönlünü kurtarması gerekir. Âşık, her zaman tuzağa düşmekten zevk almaz. Çünkü tuzak bene ulaşmakta bir engeldir. Sevgilinin tuzak olan saçının zincirinden kaçmak ister, onun beni uğrunda canlar verir. Kuşa benzetilen âşık, tuzağa düşmandır ama dâneye de dosttur:

Bend-i zülfinden kaçup dil hâline cânlar virür

Görmedüm bir böyle murg-ı dâm düşmen dâne dost (*Vecdî G. 5/8*)

Sevgilinin saçındaki kıvrımlar, âşığın hümâyâ benzeyen gönlünü avlar. Ancak âşık, bu defa arzu ettiği dâneyi elde etmeyi başarır. Âşık, oyun ve aldatmalardan

mürekkep bir tuzaktan dâne alır. Âşık için bu tuzak oyun ve hilelerle dolu olduğundan sevgilinin benine ulaşmak zorlu bir mücadeleyi gerektirir. Âşığın tuzakta verdiği mücadele, onu karşılıksız bırakmaz, tuzağa düşse de yemi elde etmeyi başarır:

Sayd etdi hümâ-yı dili ol turrarlar amma

Hâlin gibi bir dâne-i dâm-ı hıyel aldum (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 240/4*)

Gönlü kuşa benzetilen âşığın, sevgiliye ulaşabilmesi için birtakım engelleri aşması gerekir. Sevgilinin kurduğu tuzakta çile çekip olgunluğa erişmesi lazımdır. Bu çilede dâne âşığın arzularını alevlendiren bir unsur olmasına rağmen âşık, öyle bir kuştur ki dâneye düşkün değildir. Yeter ki sevgilinin eşiğinde bulunsun, daneyi elde etmesin. Cananın benini elde etmek şöyle dursun onun kapısında dilenci olmak bile onun için büyük şereftir. Sevgilinin kapısında dilenci olabilmek için dânededen önce hemen tuzağa iner:

Biz o murguz ki degüldür dilümüz dâne-perest

İnerüz dâma hemân olmag için hâk-nişîn (*Azmî-zâde Hâletî G. 584/2*)

“Tâ’ir-i Kudüs” Cebrail Aleyhisselam için kullanılan bir sıfattır. Ayrıca “ilme mazhar olduğundan kendisine “rûhu’l-kuds” da denilir.” (Şimşek, 2017: 70). Âşık, bu sıfattan hareketle kendini kutsallığı yönünden yüksekte bulunan Cebrail’e benzetir. Cebrail, melek olduğundan günahsızdır. Bu nedenle âşık, heves tuzağındaki dânenin aldaticılığının ne olduğunu bilmez. Âşık, günahsızlığı kendine atfederek hile, heves, tuzak gibi kötülüklerin ne olduğunu bilmediğini söyler:

Benüm o tâ’ir-i kudsî bu evcgâhda kim

Firîb-i dâne-i dâm-ı hevâ nedür bilmem (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 239/4*)

Sevgilinin beni rengi ve şeklinin yanı sıra kokusuyla da tuzakla ilişki kurmuştur. Tuzakla ilgili bağdaştırmalarda ben, koku yönünden misk ve anbere benzetilmiştir.

Misk: “Misk, Asya’nın yüksek dağlarında yaşayan bir cins ceylânın erkeğinin karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu madde. Miskîn, miskli anlamına gelmektedir.” (Devellioğlu, 2017: 759).

Anber: “Ada balığının bağırsaklarında toplanan yumuşak, yapışkan ve misk gibi kokan, kül renginde bir madde, güzel koku anlamına gelir. Anberîn ise anber kokulu manasındadır.” (Devellioğlu, 2017: 37).

Saçın, gönül kuşuna anber kokulu bir tuzak olmasına sebep olan şey, sevgilinin yanağında tane tane bulunan misk kokulu benlerdir:

‘Îzâr üstindeki ol dâne dâne hâl-i miskindür
Gönül mürğine zülfün ‘anberîn-dâm olmağa bâ’is (*Ahmed Nâmî G. 46/5*)

Onun anber kokulu benini seyredenler, saçının bükümünde âşıkların gönülünü avlamak için hazırlanan bir tuzak ve tuzakta bulunan bir yem olduğunu söylerler:

O hâl-i anberîni seyr idenler çîn-i zülfünde
Şikâr için dil-i ‘uşşâkı dâm u dânedür dirler (*Vahyî G. 57/4*)

Sevgilinin beni, âşıkları tuzağa çekmeye yardımcı bir yem olsa da bazı durumlarda doğrudan doğruya kurulan bir tuzaktır. Gönül kuşu, tane tane olan beni hayal ettiğinde benin hayali ona güzel görünür. Oysa sevgilinin beni, bela tuzağıdır. Âşık, bela tuzağını arzuların harmanı zanneder:

Ol dâne dâne hâli hayâl eylese sanur
Dâm-ı belâyı murg-ı dilüm hırmen-i murâd (*Azmî-zâde Hâletî G. 128/4*)

Âşık, siyah beni arzuladığı tane sanar. Onu elde etmek isterken bilmeyerek gönlünün kuşunu tuzağa düşürür. Taneyi alma hususunda acelecidir. Benin bir tuzak olduğunu algılayamayacak kadar dikkatsiz ve başı dönmüş vaziyettedir:

Hâl-i siyehi sanur idim dâne-i maksûd
Bilmezlik ile murg-ı dili dâme düşürdim (*Ayıntablî Hâfız G. 198/4*)

“Ağ” kelimesi, bazı durumlarda tuzak anlamında kullanılmıştır. Gönül kuşu, gözünü karartarak sinenin ağına düşer. Düştüğü tuzakta, bir ben tanesinin tadına bile varamadan can verir:

Göz karardup sînenün ağına düşdi mürğ-i dil

Tatmadı bir dâne hâlünden yolında virdi ser (*Fütûhî G. 13/7*)

Nefesi ateş gibi yanan bülbül, kıvılcım gibi olan âhı ile tuzağın içerisindeki dâneyi yakar vaziyettedir. Sevgili, ateş nefesli bülbüle benzetilen âşığı tuzağa düşürmek istese bile onun tuzağı, bülbülün âhındaki kıvılcım ile boşa çıkar ve yanar. Burada Nevruz Bayramı'na telmih yapılarak bülbülün âh ateşi Nevruz Bayramı'nda yakılan ateşe teşbih edilmiştir. “Nevruz Farsça nev (yeni) ve rûz (gün) sözcüklerinden oluşan birleşik bir isim olup yeni gün anlamında kullanılır.” (Zavotçu, 2018: 522). “Güneşin hamel (koç) burcuna girdiği gün olup eski Mart'ın dokuzu (şimdiki 21 Mart) olarak bilinir.” (Pala, 2020: 357). Nevruz, “kıştan bahara adım atışın, yeni bir hayata başlayışın sembolüdür.” (Şimşek, 2017: 266). Yeni hayatı sembolize eden ilkbahar mevsimi gelmiştir ve artık kuşların seyrân zamanıdır. Bu sebeple bülbülün artık tuzaktaki dâneyi yakıp arınması, selamete erişmesi ve baharın keyfini sürmesi elzem görülmüştür. Tuzakta bülbülün yaktığı ateş, bir nevi arınma ateşi gibi düşünülmüştür:

Bülbül-i âteş-nefes âh-ı şerâr efrûzını

Dâne-sûz-ı dâm-ı sayyâd eylesün nev-rûzdur (*Mezâkî G. 117/2*)

Avın tuzağa kolayca gelmesini sağlayan yem, çoğunlukla sevgilinin beni olsa da bu klasikleşmenin dışına çıkılarak sevgilinin gözbebeği yem olarak nitelendirilmiştir. Sevgilinin gözbebeğinin siyah ve küçük olması bir tohumu andırır. Gönül, düştüğü saç tuzağından tanenin hep sevgilinin gözbebeği olduğunu haber alır:

Dânesi hep merdümek-i çeşm imiş

Zülfdeki dâmdan alduk haber (*Tıybî G. 48/6*)

Beyitlerde bazen Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın Allah'ın kendilerine yasakladığı ağaçtaki meyveyi yerlerse ebedi hayata kavuşacakları vaadinde bulunan şeytan tarafından kandırılmaları ve bunun neticesinde cennetten kovulmalarını konu alan kıssaya telmih yapıldığı görülmüştür. “Yasaklı ağaçtaki meyvenin ne olduğu konusunda ihtilaf vardır. Fakat din alimleri buğday olduğunu ifade ederler.” (Onay, 2013: 35).

Bazı rivayetlerde yasaklı ağacın “hayrı ve şerri bilme ağacı olduğu, üzüm olduğu ve bu yüzden şarabın haram kılındığı, Tanesi kaymak ve baldan lezzetli olan bir buğday, incir vb. olduğu söylenir.” (Canım, 2016: 188).

Sözü edilen bu bilgilerden hareketle Hz. Âdem’in Hz. Havvâ’nın cennetten kovulma hadisesine telmih yapılarak sevgilinin güzelliğindeki meziyetler yüceltilerek anlatılmıştır. Sevgilinin güzelliğine ait unsurlardan biri olan ben, renk yönünden buğdaya benzetilmiştir. Onun buğday renkli beni, gönle öyle bir afettir ki Âdem’in yolundaki tuzak ancak o dâne olabilir. Gönülde bu derece yıkım yapan buğday renkli benden başka bir tuzak düşünülemez:

Ne denlû âfet-i dildür o hâl-i gendüm-gûn

O dâne dâm-ı reh-i Âdem olmasun n’olsun (*Mezâkî G. 335/5*)

1. 2. 1. 3. Hatt (Ayva Tüyleri) ve Tuzak

Klasik Türk şiirinde “hat” kavramının birden çok anlamı vardır. “Hat”, “Çizgi, el yazısı, mektup, ferman gibi birçok manalardan başka genç kimsenin yanağında ve dost dudağında çıkan ince tüy mânâsına da gelmektedir.” (Onay, 2013: 204). “Ayva tüylerinin belirmesine ve görülmesine dair, bilhassa hat kelimesinin diğer anlamlarından biri olan yazı veya çizgi ile ilgili olmak üzere, belürmek, tahrir olmak, yazmak, karalamak, idrak etmek gibi tabirler kullanılır.” (Tolasa, 2001: 237).

“Yüze ait bir unsur olan hat, beyitlerde yanak, dudak ve çene kenarında veya çevresinde olarak kendisini gösterir. Hat, yanak, dudak, saç, ben vb. diğer güzellik unsurlarıyla birlikte zikredilir.” (Tolasa, 2001: 236). Klasik Türk şiirinde sözü edilen ayva tüylerinin rengi, sarı veya siyahtır. Rengi bakımından “hem güzelliği arttıran hem de güzelliğe gölge düşüren bir özellik olarak ortaya çıkar.” (Turan, 2019: 472). Renginin sarı olması güzelliği arttırıcı, siyah olması ise güzelliğe gölge düşürücü olarak nitelendirilir. Ayrıca sarı ve siyah olması bakımından “Subh-ı kâzib olarak tavsif olunur. Çünkü subh-ı kâzibde ortalık aydınlanır gibi olur, insan sabahın zuhûr edeceğini sanır, sonra tekrar kararır.” (Çavuşoğlu, 2017: 169). Koku yönünden ise misk ve anber kokulu olarak tasavvur edilir.

Hat kavramı, tuzak ile olan ilgisinde ya sevgilinin beninin üzerini örterek doğrudan bir tuzak olarak ya da avı tuzağa çekmede yardımcı bir unsur olarak kullanılır.

“Sevgilinin yüzünde ayva tüylerinin çıkması, âşık tarafından istenmeyen bir husustur.” (Kaya, 2000: 21). Çünkü hat, sevgilinin yüzünde sıralanan benleri örterek âşığın, bene ulaşmasına engel olur. Âşığın, tuzağa kolayca düşebilmesi için yem olan dâneyi görmesi gerekir. Fakat bazı durumlarda sevgili, âşığa dâneyi göstermek istemez. Neticede âşık, bene ulaşmak isteyip tuzağa düşerken sevgili, bazen ayva tüyleriyle benini örter. Bu yönüyle ayva tüylerinin, tuzağı belirgin hâle getirip yemi gizleyici bir vasfı da vardır.

Ayva tüyleri, XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde tuzakla ilişkilendirilirken bazen ayva tüyelerine gizleme özelliği yüklendiği görülmüştür. Sevgili, yüzündeki ayva tüyleriyle yanağındaki benini gizler. Buna karşılık başındaki kâkülün tuzağı görünür bir vaziyetteyken ayva tüyelerinin altına gizlenmiş olan dâne görünmez. Âşığın ulaşmak istediği, gizlenen dânenin kendisidir. Esas olan, dâneyi gösterip tuzağa kolayca düşürebilmektir. Ancak âşık, dâneyi görüp tuzağı farketmemesi gerekirken dâneyi görmeyip tuzağı fark etmiştir:

Pûşîde idüp hâl-i ruhın hatt-ı siyehle

Dâm-ı ser-i gîsû görünür dâne görünmez (*Mezâkî G. 203/2*)

Tuzak kavramıyla kurulan ilgide ayva tüyleri, bazen saç gibi doğrudan kurulan bir tuzaktır. Bu tuzakta yüz harmanını süsleyen ben, kuş gibi gönülleri avlayan yem olma vasfını sürdürmektedir. Sevgilinin yüzünde yer yer konumlanan benler, ayva tüyleriyle kurulan tuzakta hür olan gönül kuşunu avlamak için bulunan yem taneleridir. Hür olan gönül kuşunun hürlüğü, aşk duygusunu tadana kadardır. Gönül kuşunun, ayva tüyelerinin tuzağına düşmesi onun, aşk duygusunu tattığını ve hürlüğüne yerini tutsaklığa bıraktığını gösterir:

Dâyimâ murg-ı dil-i âzâdegânı sayd için

Dâm-ı hatda dânelerdir câ-be-câ dildâra hâl (*Ahmed Nâmî G. 264/2*)

Ölüm izi, yokluk tuzağında henüz belirmemişken âşık, sevgilinin tuzağıyla karşılaşır. Âşık, bir tuzaktan kurtulsa da sevgilinin kurduğu başka tuzaklar art arda gelir. Sevgili, bin tuzak kurarak ayva tüyelerini yem niyetiyle kullanır. O, bu yönüyle can

avlayan bir avcı olarak nitelendirilir. Böylece âşığın ölüm izi, sevgilinin can avlayan tuzağıyla belirir:

Sayyâd-ı cân-şikâr idi bin dam ile hatun

Nâ-bûd iken kemîn-i ‘ademde nişân-ı merg (*Nâ’îl-i Kadîm G. 206/3*)

Âşık, yârin anber kokulu ayva tüylerini övüp gönlünün kuşunu olmayacak isteklere ve kurtulamayacağı bir tuzağın içine düşürür:

Anber hatın ögdüm tama’-ı hâma düşürdüm

Dil mürginini kurtulmayacak dâma düşürdüm (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 235/1*)

Gönül kuşu, bahar faslını sevgilinin ayva tüyleriyle kurduğu tuzakta geçirir. Ayva tüyleri, gönül kuşu için tuzak olsa da onun yuvasıdır. Kanadı kırık kuş, o misk kokulu yuvadan hoşlanır:

Geçürdi murg-ı dil fasl-ı bahârı dâm-ı hattunda

Meger ol per-şikeste oldu müşğîn lânedden mahzûz (*Fevzî G. 81/3*)

1. 2. 1. 4. Göz, Bakış, Kaş, Kirpik ve Tuzak

“Sevgilinin güzellik unsurlarından göz, gamze, kirpikler ve kaşların öldürücü silahlar olduğu ve yine, sevgilinin bir savaşçı edası sergilediği ve silahlarıyla âşığın türlü ezalar edip ölümüne sebep olduğu yönünde tasavvurlar bulunur.” (Nazik, 2018: 142). Gözün tuzakla ilişkisi, sevgilinin gözünün sahip olduğu öldürücülük ve bakışlarının tesirli olması yönüyle ele alınmıştır. Âşık, sevgilinin kendisine bakmasını ister ve onun bir bakışıyla canını yitirir. Sevgilinin âşığa bakması âşığın sevgiliye kavuştuğu anlamına gelmez. Sevgili, genellikle âşığı tuzağına çekmek ve onun gönlünü yaralamak için gözlerini ve bakışlarını kullanır.

Göz, divan şiirinde en çok bahsedilen güzellik unsurlarındandır. Zalimlik, alay etmek, nazlanmak, şehlalık, mahmurluk, öfke gibi sevgiliye ait bütün özellikleri üzerinde taşır. Gamze, kaş ve kirpik de gözle beraber hareket ederek âşığın gönlüne ok gibi isabet eder ve onu yaralar. Sevgilinin gözleri cadı, büyücü, mest edici, zalim, cellâd, sayyâd, fitneci, ayyâr, hîlebâz olarak nitelendirilir. (Pala, 2020: 101)

Sevgilinin, gözüyle kurduğu tuzağa onun güzelliğindeki başka unsurlar da dahil edilmiştir. Bunlardan biri sevgilinin salınma özelliği olan boyudur. Sevgilinin boyu, âşığı tuzağa çekmeye yardımcıdır. Boyuyla cilve ederek aheste aheste gezen kibirli sevgiliyi gören âşıklar, bu büyüye kapılarak kendilerini gözün hileli tuzağında bulurlar:

Kendüyi dâm-ı kemîn-gûşe-i çeşmünde bulur

Cilve-i kadd-i ser-efrâzını aheste gören (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 264/4*)

Sevgilinin güzellik unsurlarından büyüleyicilikte en başta geleni gözdür. “Âşıkın hastalanıp aklının başından gitmesi –bir bakıma- sevgilinin gözlerinin sihri iledir.” (Çavuşoğlu, 2017: 140). Büyücü yâr, saç ve beninin yanı sıra büyüleyici gözleriyle de gönülleri tuzağa düşürmede son derece etkilidir. Cadı sevgilinin gözü, büyü tuzağını gönül kuşuna gösterdiğinde gönül kuşu, o anda bir tane için saçın bağına yakalanır:

Düşer murg-ı gönül bir dâne için kayd-ı zülfeyne

O dem gösterdiğinde çeşm-i câdû dâm-ı efsûnı (*Ayıntablî Hâfız G. 258/4*)

Sevgilinin gözü, ona mübtela olan âşığa kurulan bir tuzak halkasıdır. Sevgili onu yalnızca bakışların kuşu olarak nitelendirilen âşığa tuzak olarak kullanır. Eğer böyle olmasa sevgili, onu her seyredeninin kalbini gözleri ve bakışlarıyla süratle yerinden oynatır:

Her temâşâyâ olurdu bâl- cünbân-ı şitâb

‘Ayn kim murg-ı nigâha halka-i dâm olmasa (*Nâbî G. 744/4*)

Gamze yalnızca bakışa dayanmayıp göz, kaş ve kirpiğin birlikte ortaya koyduğu bir harekettir. Gamze gözden çıkar ve âşığa ıstırap verir. O öylesine naziktir ki hiç hissettirmeden sanatını icra eder. Sevgili, âşığa gamzeleriyle naz yapar ve gamzesini tam yerinde ve zamanında gerçekleştirir. Divan şiirinde gamze ok ve kılıca benzetilir. Gamze ok olunca yaralamak, delmek, öldürmek, avlamak gibi eylemleri üstlenir (Pala, 2020: 162).

Klasik Türk şiirinde sevgilinin bakışlarına atfedilen özellikler, çoğunlukla cilveli, fitneci, yaralayıcı gibi bir çok özellik bakımından tavsif edilmiştir. Bakışların tuzakla olan ilişkisi de ekseriyetle hileli, işveli ve fitneci olması yönüyle anlatılmıştır. “Gamze, mâşukların gönül karıştırma ve işvekârlık etmek için gözlerini kırpmasından doğan bir

durumdur. Göz kırmak iltifat etmemekten ibarettir ki istiğnanın bir gereğidir.” (Şimşek, 2017: 124).

Fettân, fitne, gammâz, âbid-firîb, belâ, âfet, bî-dâd: Bütün bu unsurlar ve mefhumlar, sevgilinin bakışlarının âşığı iç huzuru üzerindeki tesirlerine dayanmaktadır. Mahiyet itibariyle hepsi cemiyet zaviyesinden bir karışıklık ve kargaşalık halidir (Tolasa, 2001: 202).

Âşığı tuzağa düşürüp esir eden düğümler, sevgilinin çok kıvrımlı saçındadır. Fitneci bakışların aldatıcı tuzağı, âşığı sevgilinin saçındaki düğüme hapseder:

Ol ‘ukdeler ki turre-i pür-pîç ü hamdadur

Dâm-ı firîb-i gamze-i gammâza bestedür (*Mezâkî G. 147/2*)

Cananın saçının kıvrımı, ayağı havada olan bir âfettir. Saçının ayağının havada olmasından kastedilen durum kıvrımın yukarı doğru bir şekil almasıdır. Sevgilinin saçının kıvrımı havada olduğu için gam çekilmemelidir. Bakışı da başındaki saç tuzağının fitnesidir. Bu nedenle âşık, fitneye aldanıp gafil olmamalıdır. Aksi hâlde tuzağa düşmesi kaçınılmazdır. Sevgili, bakışıyla âşığı, saçıyla kurduğu tuzağa çekmek için fitne çıkarır:

Çekme gam bir âfet-i pâ-der-hevâdır turrası

Gâfil olma fitne-i ser-der-kemîndir gamzesi (*Nef‘î G. 144/2*)

Gönül alıcı güzel, kaş ve bakışlarının çıkardığı fitne tohumlarını saçına ustalıkla yerleştirir. Gönül kuşuna zülüfleriyle kurduğu tuzakta benini yem olarak sunan güzel, kaşının her köşesinde süzgün bakışlarını avcı yapar:

Dâne iden dâm-ı zülfe hâlini murg-i dile

Gamzesin her kûşe-i ebrûda sayyâd eylemiş (*Ahmed Nâmî G. 188/3*)

Sevgilinin süzgün bakışlarının, öldürücü mahiyette olduğu söylenir. Onun insan avlayıcı bakışları, öyle acayip bir avcıdır ki âşıkları canından eder. Kurduğu tuzağın katılığıyla can kuşunu aralıksız bir şekilde sahip olduğu candan kurtarır. Sürekli olarak candan kurtarmasından kastedilen durum sevgilinin, öldürücü bakışlarıyla âşığı defalarca öldürmesi ve sırtında yük gibi taşıdığı canını almasıdır:

Dâm-ı tündî murg-ı cânı muttasıl eyler halâs

Gamze-i merdüm-şikârun bü'l-aceb sayyâd olur (*Fehîm-i Kadîm G. 80/4*)

Bakış, genellikle öldürücü bir özelliğe sahip olduğundan oka benzetilmiştir. Âşıklar, sevgilinin öldürücü tuzağına düşmeye alışkın ve mahkumdur. Aşkın, âşıklara tuzak kurduğu yerde onlar, her zamanki gibi ettikleri âh zinciriyle sevgilinin bakışındaki okun, gelip kendilerini tuzağa düşürmesini beklerler. Âşıklar tuzağa düşmeye hazır olduklarından aşkın tuzak yerine avın gelmesi kaçınılmazdır:

Kemend-i âh ile tîr-i nazarla muntazırız

Yine kemîn-geh-i ‘aşka şikâr gelmeye mi (*Nev’î-zâde Atâ’î G. 226/5*)

İnsanın, nefsi yüzünden kötü işlere bulaşma eğilimi vardır. Rivayete göre bu kötülükleri kınayan ve yer yüzüne insan nefsine sahip olarak gönderilen iki melek, işledikleri günahlardan dolayı cezalandırılırlar. İnsanlara büyü öğrettikleri söylenir. Harut ve Marut ismindeki bu kişilerin adı Bakara Suresinin 102. ayetinde geçer. Ayet tefsirlerinin bir kısmı Harut ve Marut’u melek olarak kabul ederken bir kısmı ise onların melek olmadıklarını ifade eder. “Harut ve Marut’un melek olduğuna dair rivayetlerle olmadığına dair rivayetler eşittir.” (Bedir, 2002: 3).

“Divan şiirinde sevgilinin gözleri, gamzesi ve saçları sihir hususunda Harut ve Marut’un üstadı sayılır.” (DİA, 1997: 264). Sevgilinin gözleri sihirle uğraşan cadı gibidir. Cadı gözlerin, Marut’un hilesinin tuzağı olduğu sanılmamalıdır. Onun her bakışı, yüz imanın yolunu kesen Harut olur:

Sanma câdû çeşmi dâm-ı hîle-i Mârût olur

Her nigâhı reh-zen-i î mân-ı sad Hârût olur (*Tıybî G. 49/1*)

Yârin, gönle cefa etmemesi mümkün değildir. Bu nedenle âşığın, gönlünden yârin korku ve tehlikesini çıkarmaması lazımdır. O yârin süzgün bakışları, cefa hırsızına tuzak olur:

Dilden çıkarma havf u hatar bimün ey gönül

Düzd-i cefâya yârun olur gamzesi kemîn (*Râmî G. 219/4*)

Sevgilinin bakışları nazlıdır. Nazlı olan bakışlara yakınlık kurulmaya başlandığı zamandan beri sevgili, bakışlarının üstünlüğü ve hükümdarlık vasfıyla dünyayı, fitne çıkararak meydana getirdiği naz tuzağının sevincine boğar. Nazlı bakışların tuzağına düşmek dünyayı sevindirir:

Sâhib-kırân-ı gamze olaldan karîn-i nâz
Tutdı cihânı fitne sürûr-ı kemîn-i nâz (*Mezâkî G. 207/1*)

Gönüllere cefa eden güzelin uğruna heves tuzağına düşerek hasret çekip âh eden âşık, onun işveli bakışlarıyla işkence görür. İşve çölündeki o av, güzelin bakışlarından incinir:

Dâm-ı heves nihada bir âh-ı tahassürün
Ol sayd-ı deşt-i ‘işve nigâhından incinür (*Kelîm-i Eyyûbî G. 74/3*)

Süzgün bakışlara sahip olan güzel, gönülleri mest eder. Onun baygın bakışları, güzellik şarabının kadehidir ve ümit kuşunu sarhoş edici bir tuzaktır:

Murg-ı ümmîde dâmdur gamzen
Bâde-i lutfâ câmdur gamzen (*Vahyî G. 160/1*)

Âşık, sevgilinin fitnesine maruz kalmamak için gönlüne seslenir. “Ey gönül kuşu! Yârin gözünün köşesine uğrama! (Orası) fitnenin tuzak yeridir nice avı (oraya) atmıştır.” der. Burada “Gûşe-i çeşm” terkibi, sevgilinin yan bakışlarını ifade eder. Âşık, gözün köşesine gelirse sevgili, karşı tarafa değil mağrur bir şekilde yandan baktığından dolayı doğrudan sevgilinin fitneci gözleriyle karşılaşır. Bu nedenle gözün köşesine gelip fitnenin kurbanı olmaması konusunda kendi gönlünü uyarır:

Gûşe-i çeşmine yârun uğrama ey murg-ı dil
Dâmghâh-ı fitnedür nice şikâr-endâzı var (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 35/2*)

Avcının avını tuzağa düşürmede gösterdiği çaba, tuzakta kullandığı unsur ve avın gücü ile doğru orantılıdır. Sevgilinin sahip olduğu güzellik unsurları, o kadar tesirlidir ki âşığını tuzağa çekerken büyük çaba sarf etmez. Bazen sevgili, bir şey yapmasa bile

âşık, onun tuzağına düşer. O, sevgilinin bakışlarıyla kurduğu tuzağa muhtaç değildir. Aciz olan av, kendi ayağıyla gelir, tuzağa düşer:

Eylemez gamze kemîn-nigâhına Râmî muhtâc

Kendi ayağı ile dâma düşer sayd-ı zebûn (*Râmî G. 213/5*)

Kaş da sevgilinin tuzak olarak kullandığı güzellik unsurları arasında önemli bir yere sahiptir. Şekil yönünden hilal, hançer, kılıç ve yay gibi olan kaş ile tuzak arasındaki ilişki, genellikle kaşın fitne çıkarıcı özelliğiyle anlatılmıştır.

Kaş, genellikle göz ile birlikte mütalaa edilmektedir. Yıkıcılık, karıştırıcılık konusunda sanki kaş ile göz arasında bir anlaşma, ortaklık mevcuttur. Bu sebeple kaş, gözün yanında açılmasına müsaade ettiği bir dükkân gibidir. Bu ittifâka kirpik ve gamze de dâhil olur. Can mülkü bunların, bilhassa kirpik ile kaşın anlaşması neticesinde ve gamze kılıcının sayesinde ele geçirilir. Kaş bunla da kalmamakta, sevgilinin saçına da eğilip onu fitneye teşvik etmektedir (Tolasa, 2001: 185).

Sevgilinin kaş ve kirpikleri, birlikte görev yapan vazife arkadaşları gibidir. Klasik Türk şiirinde ifade edildiği üzere kaş, bir yayı andırır, kirpik ise âşığı yaralayan bir ok gibidir. Fitneci kaş, bir yay gibi gerilir. Kirpik, bu yaydan çıkan ok gibi âşığın gönlüne saplanır. Bu vesileyle âşık, tuzağa düşmüş olur.

“Kaşın en büyük özelliği eğri oluşudur. Bu eğrilik onun hareketlerinde de vardır. Asla dosdoğru olamaz.” (Pala, 2020: 130). Bu yönüyle kaş, tuzakta fitne vermek amacıyla kullanılan önemli bir unsur olmasıyla dikkat çeker.

“Kaş çatmak, bazan öfkeyi bazan sitemi gösterir.” (Pala, 2020: 130). Kimi zaman, sevgilinin kâkülünün aldatıcı tuzağına düşmek ve kaşlarının çatıklığına maruz kalmak, bakışlarının gidiş gelişine ve ay gibi güzel yüzüne bakmaya engel değildir. Âşık, ona ulaşamasa da kendisine acı çektiren güzelliği seyre dalar:

Mâni’ değil o mâha âmed-şud-ı nigâha

Dâm-ı firîb-i turra çîn-i itâb-ı ebrû (*Nâ’îlî-i Kadîm G. 296/2*)

Müje ve müjgan adları altında kirpikten bahsedilirken onun gamze gibi yaralayıcı ve öldürücü vasıfları söylenir. Kirpik, oklarını âşığın üzerine salar. Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler. Saç ve kaş gibi karadırlar. Âşık, kirpiğin saldırdığı oklara hedef olmak ister. Kirpik, yerine göre kılıç veya hançer olabilir (Pala, 2020: 276).

Tuzak ve göz ilişkisinde kirpik ve gözün beraber kullanıldığı görülmüştür. Göz bir tuzak, kirpik ise âşığı yaralayan bir kılıçtır. “Kirpiğin kılıca teşbîhi yürekleri parçalaması ve aynı zamanda cellâda teşbîhi cihetiyledir.” (Çavuşoğlu, 2017: 148). Sevgili, gözüyle fitne çıkararak âşığa gizlice tuzak kurar. Âşık, sevgiliden onu tuzağa düşürmemesini, kılıç gibi kirpikleriyle onu yaralamamasını ister fakat sevgili, âşığın isteklerini yerine getirmez. Gözüyle fitne çıkarıp kılıç gibi kirpikleriyle âşığı yaralayarak onu gizlice kurduğu tuzağın bir köşesine hapseder:

Çeşmüni fitne kemîn-gûşe-i râz eylemesün

Her müjen tîg-i sitem-ber-kef-i nâz eylemesün (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 294/1*)

Çeşmüni fitne kemîn-gûşe-i râz etdi yine

Her müjen tîg-i sitem-ber-kef-i nâz etdi yine (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 312/1*)

Kirpik ve bakış, beraber hareket ederek bir tuzak düzeneği hazırlarlar. Bu tuzak düzeneğine göre sevgili, kirpiklerini birbirine karıştırıp uykuya dalarsa uykulu hâldeki baygın bakışlarıyla kirpiklerini kullanarak âlemdeki aslanları tuzağa düşürür. Sevgilinin uykudayken kirpiklerini birbirine değdirmesi kargaşalık ve kavga meydana getirir. Ayrıca sevgili, uykudayken gözleri tam kapalı değil yarı açık olduğundan baygın bakışlı olarak vassfedilir. Baygın bakışlı sevgili, uykudayken bile âşıkları tuzağa düşürüp onları yaralar:

Müjgânlarını derhem idüp hâba varsa ger

Şîrân-ı âlemi düşürür dâma gamzesi (*Cevrî G. 258/4*)

Sevgili; âşığı, büyücüye benzeyen gözleriyle dağınık saçlarının kederli tuzağına düşürür. Ok gibi kirpikleriyle ise seherde öten kuşu, yara bere içinde bırakır. İşveli güzel, saçını kullanarak kuracağı tuzak için büyüleyici gözlerini ve oka benzeyen kirpiklerini bir arada kullanır:

Dil dâm-ı gam-ı zülf-i perîşânına düşdi ey çeşm-i sihirbâz

Bin zahm ile bir murg-ı seher yanına düşdi ey şûh-ı tîr-endâz (*Ayıntablî Hâfız G. 128/1*)

Yârin sarhoşça bakan baygın bakışları, belalarla dolu bir tuzak yerinin avcısıdır. Bu tuzak yerinde sevgilinin elindeki ok ve omzundaki yay bir felakettir. Elindeki oktan ve yaydan kastedilen onun kirpikleri ve kaşlarıdır. “Sevgili şöyle süzgün bir bakışıyla yay kaşlarından kirpik oklarını hedefe atar.” (Pala, 2020: 162). Oka benzeyen kirpikleriyle ve yaya benzeyen kaşlarıyla fitne çıkaran sevgili, süzgün bakışlarını da kullanarak kurduğu tuzakta gönülleri paramparça eder:

O sayyâd-ı kemîn-gâh-ı belâdur gamze-i mesti
Ki olmuş dest ü bâzûsunda tîr âfet kemân âfet (*Cevrî G. 10/2*)

Sevgili, öyle bir padişaktır ki kazâ mülkünü yağmalamak için kirpiğinin askerlerini bilmezlikten gelme tuzağı olarak kullanır. Mülkten kastedilen şey, âşığın gönlüdür. Sevgili, onu yağmalamak için asker gibi dizilen kirpiklerini kullanır:

O şeh ki gâret-i mülk-i Kazâya cây-gehin
Eder kemîn-i tegâfûl sipâh-ı müjgânı (*Nâ'îl-i Kadîm K. 6/17*)

Nasıl ki askerler tuzak yerinde saf saf dizilmiş, ellerindeki yay da serseri olup gerilmişse sevgilinin kirpikleri de serseri vaziyetteki kaşının altında dizilen askerler gibidir:

Dizilmiş zîr-i ebrûsında müjgân-ı siyeh saf saf
Kemân ber-dûş olup turmuş kemîn-gehde sipeh saf saf (*Mezâkî G. 237/1*)

Canan, cefa edip yarı açık bakışlarla kirpik okunu âşığa atarak onu hevesin zirvesindeyken birden tuzağa düşürür. Gözün yuvarlaklığı, okçuların parmağında bulunan ve ok atarken kullandıkları yüzüğe benzetilmiştir:

Düşürür murg-ı dili evc-i hevâdan dâma
Nâvek-i nim-keş-i şast-ı cefâ-yı cânan (*Azmî-zâde Hâletî G. 571/4*)

Vahyî, Yahya efendinin gazeline yazdığı bir tahmisinde bela olarak nitelendirdiği saça, kaş ve bakışları dahil ederek serseri gönlün çok acayip bir tuzağa av olduğunu belirtir. Avare gönül, aşk derdine ve günlerin kederine kapılır. Sevgilinin kaşlarının

hareketi ve süzgün bakışlarının hışmı, maksadına erişememiş kalbe ulaşırken sabırsız âşık için siyah saç, görünmez bir bela olarak gelir. Sevgili, siyah saçını örtüsünün altından çıkarıp tuzağa düşürmesin diye yardım istenir. Kaş ve bakış, bu noktada tuzak için yemdir:

Dil-i âvâre sayd oldu yine bir bü'l- 'aceb dâma
Giriftâr oldu derd-i 'ışka hem âlâm-ı eyyâma
Yeterken vaz'-ı ebrû hışm-ı gamze kalb-i nâ-kâma
Görinmez bir belâdur 'âşık-ı bî-sabr u ârâma
Meded göstermesün zülf-i siyâhın kelle-pûşından (*Vahyî Tah. 7/4*)

1. 2. 1. 5. Boy ve Tuzak

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde tuzakla ilişkilendirilmesi bakımından sevgilinin güzellik unsurlarından saç, ben, gamze, göz, kirpik ve kaşlara nazaran boyun kullanım oranı azdır. Buna rağmen sevgilinin sonsuzluğu ve düzgünlüğüyle bilinen boyu, tuzağa düşürme konusunda son derece etkili, büyük bir ustadır. “Sevgili boyuyla yürüyünce fitne koparır, kıyamet olur, belâlar ve kargaşa başlar.” (Pala, 2020: 75).

Sevgilinin boyu, uzun ve kusursuz olması yönüyle genellikle serviye benzetilir. Servi “bazen doğrudan serv bazen ser-keş, ser-efrâz, bülend gibi farklı sıfatlarla birlikte şiirde de yer almış, şairler tarafından sevgilinin boyunu anlatmak için çok kullanılmıştır.” (Mum, 2018: 253).

Sevgilinin boyunun, genellikle serviye teşbihinin dışında XVII. yüzyıl şairlerinden Kelîm-i Eyyûbî'nin sevgilinin boyunu hurma ağacına benzettiği bir beyitine rastlanmıştır. Beyitte “Nahl-i kamet” terkinde yer alan “nahl” kelimesi hurma ağacı anlamının yanında “İnce, uzun, narin vücutlu dilber” anlamını da taşır (Devellioğlu, 2017: 936). Ayrıca “Eskiden bal mumundan veya gümüşten yapılarak gelinin önünde götürülen meyve, çiçek ve zî-kıymet taşlarla süslenmiş ağaca derlerdi.” (Onay, 2013: 309). Sevgilinin boyu, ister hurma ağacı ister servi ağacına benzetilsin her ikisinin bulunduğu “ortak nokta sevgilinin boyunun ağaca benzetilmesidir.” (Yıldız, 2017: 331). Boy, taşıdığı özelliklerle âşıkların gönüllerini perişan eden bir tuzağa bürünür. Güzel ve kusursuz vücutlu sevgili, boyuyla hürce salınan serviye ayıplar. Onun yanında servinin düzgünlüğünün hükmü geçersizdir. O, boyundaki endamıyla âşığı tuzağına esir eder:

Âzâde serve ta'na ider nahl-i kâmeti

Oldum esîr-i dâm-ı belâsı bir âfetün (*Kelîm-i Eyyûbî G. 145/2*)

1. 2. 1. 6. Çene ve Tuzak

Dilberin sahip olduğu güzellik unsurlarından biri olan çenenin kullanımı, sevgilinin diğer güzellik unsurlarına nazaran daha az olmasına rağmen bir tuzak olarak tesiri büyüktür. “Çene üzerindeki çukur kuyuya, zülf de kuyu zencirine benzetilmiştir.” (Çavuşoğlu, 2017: 191). Gönlüne seslenen âşık: “Saçın ve çenenin ne olduğunu bildin mi?” diye sorar. Sevgilinin çenesindeki çukur, âşık ehli için bir ayak çukuru, saçı ise bela tuzağıdır. Çenedeki çukura düşen âşık ehlinin ayağı, bu tuzakta sevgilinin saçına bağlanır:

Bildün mi nedür zülf-i zenahdânunı ey dil

‘Âşık ehli için dâm-ı belâ çâh-ı kademdür (*Rüşdî G. 51/3*)

1. 2. 1. 7. Sevgilinin Örtüsü

Klasik Türk şiirindeki metinlerde bazen sevgilinin yüzündeki örtüye değinildiği görülmüştür. Sevgili, yüzündeki örtüyle güzelliğini gizler fakat âşığın gönlü, cananın aşkıyla doludur. Onun güzelliğinin tadına varmak ister ama sevgilinin aşkının tuzağına tutulur. Gönlünü tuzağa düşüren âşığın kaybedecek başka şeyi kalmaz. Bu nedenle sevgilinin, yüzündeki perdeyi kaldırıp güzelliğini göstermesini ister. Sevgilinin örtüsü, tasavvufî açıdan incelendiğinde örtünün daha çok manevi sırlara erişmede dervişin yoluna koyulan bir perde olarak anlatıldığı görülmüştür.

Tasavvufta hicâb, Allah’ın tecellîsini kabûle engel olan şeyler demektir. Maddî âlem ile mânevî âlem arasında bir perde bulunmaktadır. Derviş bu perdeyi ortadan kaldıramayınca Hakk’a vâsıl olması zorlaşır. Bunun için de nefsiyle mücadele ve riyâzet gerekir. Maddî bağılıklar birer perdedir. Bunlardan sıyrıldıkça perdeler ortadan kalkar (Pala, 2020: 206).

Burada “dâm-ı ‘ışk” (aşk tuzağı) terkihiyle ele alınan tuzağın yanı sıra “hicâb (örtü)” da vuslat yolundaki tuzak olarak ortaya konulmuştur:

Ref’ idüp gönlüm hicâbın eylegil ‘arz-ı cemâl

Dâm-ı ‘ışkına tutulup olmışam çünkü şikâr (*Bolulu Himmet G. 16/4*)

1. 2. 2. Sevgilinin Kurduğu Tuzağın Âşığa Verdiği İstirap

1. 2. 2. 1. Tuzak ve Bela

“Belâ” , Arapça kökenli bir kelime olup “gam, keder, enduh, tasa, âfet, musibet, felâket, adamın ne yapacağını bilmediği ağır ve sıkıntılı iş veya şahıs, ağırlık, sıklet, sıkıntı, müşkilat, ceza” anlamlarını ihtiva eder (Parlatır, 2012: 175). XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde bela kavramı, beyitlerde anlatılan bağlama göre farklı şekillerde ele alınmıştır. Genellikle âşığın sevgiliye kavuşmasına engel olan ve onun tuzaklara düşmesine sebep olan durumların, başa gelen felaketlerin ve çekilen acıların, âşığın başına bela olduğu söylenmiştir. Klasik Türk şiirinde “âşık, belaların en kötüsüne kendisinin uğradığını söyler. Sevgilisinin güzelliği ile ilgili her şey onun için bir beladır.” (Pala, 2020: 64).

Sevgili, kendisine tutkun olan âşığın, ayrılık belasının tuzağına düşürür. O, fitne çıkaran, her türlü fenalığı yapmaktan çekinmeyen bir tabiata sahiptir. Âşığa öyle fenalıklar yapar ki âşık, düştüğü tuzağa düşmanlarının düşmesini ve kendisini tuzağa düşüren “fettân” sevgiliyle karşılaşmalarını istemez:

Dâm-ı belâ-yı hecre düşürdün fütâdeni

Düşmenlerüm senün gibi fettâna düşmesün (*Bosnalı Sâbit G. 266/4*)

Muhabbet avcısı olan yâr, âşığa görünürse gönlü kuşa benzeyen âşığın güvenlik ve huzuru ancak bir bela tuzağı olur. Bela tuzağına düşen âşık için huzur ve güvenlik söz konusu değildir:

Murg-ı dile âsâyişi bir dâm-ı belâdur

Mâdâm ki der-kâr ola sayyâd-ı mahabbet (*Nâ’îlî-i Kadîm G. 27/3*)

Bela tuzağı, bazen güzelin saçıyla ilişkilendirilir. Gönül çelen güzel, gönüllere ettiği eziyetin sonunda onları saçının zincirine bağlar. Günah işleyen saç, biçare gönüllere bela tuzağı olur:

Beste-i zencîre mihnet eyleyüb âhir bizi

Oldı bir dâm-ı belâ zülf-i siyeh-kârun bize (*Rüşdî G. 147/5*)

Avcı olan sevgilinin kâkülü, âşık için bir bela tuzağıdır. Sevgilinin bela tuzağı olan saçındaki her kıvrımda bin tane deli gönül esirdir:

Dâm-ı belâ ki turre-i nahcîr-gîr imiş

Her bir hamında bin dil-i şeydâ esîr imiş (*Mezâkî G. 221/1*)

Gönül kuşunun avlanması için hazırlanan bela tuzağının, hilekâr lüle mi yoksa güzel kokulu saç mı olduğu sorulur. Her ikisinin de genellikle tuzağa düşürmedeki etkililiği fazladır. Saç, iki şekilde de gönül kuşuna beladır. Ayrıca saç bir bütün olarak, güzel kokusuyla âşığı sarhoş eden bir ilaç gibidir. Âşık, sarhoşluğun verdiği etkiyle saçın kıvrımına hapsolur:

Saydına dil mürğünün dâm-ı belâ mı yâ belâ

Turre-i tarrâr ya zülf-i ‘abîr-âsâ mîdur (*Süheylî K. 47/16*)

Gönül alan sevgililerin saçlarıyla kurdukları tuzaklar, canın belasıdır. Sevgililer, kurdukları tuzaklarla âşıkları hep esir ederler. Esir olan gönül kuşunun, bir saniye bile nefes alıp kurtulmasına imkân yoktur. Sabah ve akşam, her saniye sevgilinin bela tuzağında ayağından bağlanır:

Hep esîr itdi belâ-yı cân olan dil-berleri

Zülf-i dil-ber didüğün dâm-ı belâdur var ise (*Nev’î-zâde Atâ’î G. 205/3*)

Âzâd olur mı mürğ-i dilüm bir nefes meger

Dâm-ı belâna subh u mesâ pâ-y-bendidür (*Râmî G. 93/2*)

Zuhûrî, sevgilinin saçlarını bela tuzağı diye nitelendirerek “Yanağının üzerindeki çok ıstıraplı ve sıkıntılı saçını göster ki Zuhûrî’nin gönül kuşu, bela tuzağını görsün!” der:

Dâm-ı belâyı görsün murg-ı dil-i Zuhûrî

Ruhsârî üzre zülfün pür pîç ü tâb göster (*İshak-zâde Zuhûrî G. 34/5*)

Sıkıntı, âşık için devam eden bir süreçtir. Buna sevgilinin saçını istemek de eklenirse ikiye katlanmış olur. Kıvrımlı, sülün gibi olan saç istemek ayağa mihnetle örülmüş bir bağ olur. Ayrıca bela tuzağının sitemini çekmeye sebep olan durum tuzaktaki dânedir:

Tezerv-i çîne taleb pâ-y-bend-i mihnet olur

Belâ-sitem-keşî-i dâme dânedür bâ'is (*Mezâkî G. 38/2*)

Âşık, kendisini derde düşüren tuzağı ve tuzağa çeken nesneyi kendince sorgulayarak serzenişte bulunur. “Bu ne ben; bu ne süslü saçtır, bu ne yem; bu ne bela tuzağıdır.” diyerek benin yem, saçın ise içinde belalar barındıran bir tuzak olduğunu ifade eder. Sevgilinin güzelliğine ait iki unsurun kendisi için bela olduğunun farkındadır ama bunu bilmezlikten gelerek sorgular:

Bu ne hâl ü zülf-i zîbâdur

Bu ne çîne ne dâm-ı belâdır (*Vahyî G. 67/1*)

Âşık, sevgilinin benini görüp aldatıcı saçından sakınmalıdır. Çünkü tanenin hayalini kuran ve kuş gibi olan âşığın sonu, elbette bela tuzağından başka bir şey değildir. Dâneye ulaşmak bir bedel ödemeyi gerektirecekse âşık, bu bedeli ancak bela tuzağıyla ödeyebilir:

Dâne-i hâlin görüp bend-i firîbinden sakın

Âkıbet dâm-ı belâdur câ-yı murg-ı dâne dost (*Mezâkî G. 31/4*)

Sevgili, âşık için bir servet kaynağıdır. Âşık, bu serveti elde etmek için çabalar. Ne kadar uğraşırsa uğraşsın onu elde edemez. Buna rağmen gözünü servet hırsı bürür. Dâne, sevgilide bulunan bir servet olma özelliği taşır. Anlayışsız olan kuşu, dâne hırsı tuzağa kadar götürür. Cahil olan âşık da bela tuzağına servet hırsı yüzünden düşer:

Mâl için nâ-dân olur pâ-beste-i dâm-ı belâ

Hırs-ı dâne murg-i bî-idrâki iltür dâma dek (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 190/4*)

İnsanoğlunun aleyhindeki nefsi duyuların ve heveslerin akıbeti, musibetlerle karşılaşmaktır. Bu yüzden gönül, sevgilinin benine karşı duyulan istek ve hevesle,

saçına kapılmaması konusunda uyarılır. Taneye karşı hissedilen açgözlülüğü bırakması istenir. Aksi hâlde nefse ait heveslerin sonunda bin tane bela tuzağı vardır:

Gönlün heves-i hâl ile gîsûya düşürme

Bin dâm-ı belâ var tama’-ı dâneyi boş ko (*Ayıntablî Hâfız G. 237/7*)

Karışıklık, tuzak ve bela ilişkisinde genellikle gönlü parçalamayı ifade eder. Sevgilinin saçlarının dağınıklığı, parça parça olan gönlü ifade ettiği gibi aynı durum sevgilinin bakışları için de geçerlidir. Sevgilinin bakışları, canı parçalayacak kadar güçlü bir vasma sahiptir. Saçları ise karışık bir bela tuzağıdır. Sevgili, bu özellikleriyle baştan başa fitneden ibarettir:

Gamzesi âşûb-ı cândır turrası dâm-ı belâ

Fitnedir ser-tâ-kadem ol dil-sitânı bilmiş ol (*Nef’î G. 85/3*)

Sevgilinin, gönülleri sinsice zehirleyen tuzakları vardır. Gönül kuşu, aşkının verdiği coşkunluktan dolayı bu zehri görmez. Zehir, ona ilaç gibi gelir. Sevgilinin cefasının zehri, âşığın gönlünü açar. Düştüğü tuzak, zehirli bir bela tuzağı olduğu hâlde bu tuzak gönül kuşuna harman gibi görünür:

Cân-perver-i ‘âşıkdur anın zehr-i cefâsı

Dil murgına hırmen görünür dâm-ı belâsı (*Azmî-zâde Hâletî G. 824/1*)

Yavru kuş, nasıl ki yeni uçmayı öğrendiğinde yuvadaki esaretinden kurtulursa gönül de yuvası olan kafesin zincirinden kurtulması sonucunda kuş gibi kanat çırpmaya başlar. Bu durum, kalbin göğüs kafesinden fırlayacak gibi olmasını ifade eder. Gönül, yuva zincirinden kurtulur ama onu dânenin zincirine hapsedecek bir bela tuzağı bekler. Tuzak, âşığın gönlünün belasıdır, ondan kaçış imkânsızdır:

Gönül şol mürge döndi kurtulınca lâne kaydından

Giriftâr ola bir dâm-ı belâyâ dâne kaydından (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 291/1*)

1. 2. 2. 2. Tuzak ve Ayrılık

“Âşığın kaderi hep ayrılık, hicran, firkat acısı çekmektir. Bundan kurtulması da pek mümkün değil gibidir. Âşığın tek isteği sevgiliye kavuşmaktır. Onun çektiği bütün

acılar, kederler hep sevgilinin hasretinden kaynaklanır.” (Çeltik, 2010: 136). Âşık, hasretini çektiği sevgilisine kavuşmak isterken onun tuzağına esir olur. Sevgilinin tuzağına düşmek ona hem yakın hem uzak olmaktır. Bu çelişki, âşığa büyük işkencedir.

Âşık, sürekli hasret çeker, sevgiliye kavuşma fırsatı bulsa bile, bir engel çıkar ve bu fırsattan yararlanamaz. Sevgiliye kavuşabilme ümidini yitirmeyen âşık, bu ümit için bir şans yakaladığında da bu şansın heyecanı ile ne yapacağını bilemez ve sonunda fırsatı kaçırmıştır (Çeltik, 2010: 139).

Sevgili geldiğinde gönül kuşunda kol ve kanat kalmaz. Çünkü sevgili gönül kuşunu ayrılık tuzağına düşürür. Gönül kuşu ayrılık tuzağında esir olduğundan kanat çırpamaz. Düştüğü tuzakta yine sevgiliden yardım ister. Bu imdadın karşısında sevgili, tuzağına düşürdüğü zavallı gönül kuşuna acımaz:

Düşürdün çünkü âhir dâm-ı hicrâna meded gel kim
Gönül murgında cânâ sen gelince bâl ü per kalmaz (*Azmî-zâde Hâletî G. 322/3*)

Rahm eylemedün ‘âşık-ı bîçâreye cânâ
Mürg-i dili dâm-ı ser-i hicrânuna düşdi (*Râmî G. 298/2*)

Sevgili, ayrılıkla âşığı imtihan eder. Ayrılığın verdiği eziyetle âlem âşığa dar olur. Sanki zamanın çadırı, baştan başa bir tuzak olarak âşığın başına inmiş gibidir. Âşık, bu çadırdan öteye gidemez. Nereye giderse gitsin sevgiliye ulaşmasını engelleyen bir tuzakla karşılaşır:

Başuma teng oldu ‘âlem mihnet-i hicrân ile
İndi sandum hayme-i dehrün ser-â-ser dâmını (*Azmî-zâde Hâletî G. 838/3*)

1. 2. 2. 3. Gam, Ümitsizlik, Sıkıntı ve Tuzak

Klasik Türk şiirinde âşığın, sürekli eziyet çeken, sevgilinin ise kurduğu tuzaklarla ona eziyet eden bir özelliğe sahip olduğu anlatılmıştır. “Klasik şiirde âşık, sürekli aşk derdiyle ıstırap çektiği hâlde sevgili ise genellikle âşığı umursamaz, bazen sevgili âşığa iltifat etse bile arkasından yine acı çektirmeye devam eder.” (Özerol, 2013: 84).

İnsan, dünyaya gelir gelmez ömrü boyunca çeşitli imtihanlardan geçer. Kendisine biçilen ömürde kederin yaşanmadığı bir zaman dilimi yoktur. Âşık, o kadar tasalıdır ki dünya bahçesine geldiğinden beri gün yüzü görmez. Daima sıkıntının pençesindedir.

Gönlü kuşa benzeyen âşığın gezinti yeri, eziyet tuzağıdır. Âşık, o tuzağın sınırlarını aşamaz:

Bir gam-zedeyin kim geleli bâğ-ı cihâna

Nüzhet-kede-i murg-ı dilüm dâm-ı ‘anâdur (*Azmî-zâde Hâletî G. 169/6*)

Sevgilinin kölesi olan âşık, cesaret gösterip keder tuzağının zincirinden kurtulmayı başarabilirse kurtuluşun tam vaktidir. Âşığın, cesaretini kaybetmeden kurtulması gerekir:

Kayd-ı dâm-ı gussadan âzâd olursa vaktidür

Böyle muhlis bende-i bî-irtiyâb-ı rûzgâr (*Bosnalı Sâbit K. 18/34*)

Sevgilinin kurduğu tuzak, âşıktaki derin bir keder meydana getirir. Sevgili, gönül kuşuna verdiği kederle ıstırap çektirdikçe tuzağındaki zincir de kuvvetlenir. Sevgilinin tuzağı o kadar güçlüdür ki hangi gönül kuşu gam tuzağına düşerse kurtuluşu imkânsız olur:

Her kimün murg-ı dili beste-i dâm-ı gam olur

İztırâb eylese ger bendi dahı muhkem olur (*Azmî-zâde Hâletî G. 247/1*)

Gönül kuşuna gıda olarak cennet bahçelerinden meyve sunulsa bile o, sevgiliden vazgeçmez. Sevgili zaten onun cennetidir. Onun gıdası sevgilinin benleridir. O, sevgilinin yüzündeki ben taneleri için daima keder tuzağını gözler:

Mîve-i bâğ-ı bihişt olsa gıdâ-yı murg-ı dil

Dâne-i hâl-i ruhunçün dâm-ı gam gözler müdâm (*Azmî-zâde Hâletî G. 547/3*)

Yanakları parlak olan güzel, misk kokulu ayva tüylerindeki beninin sevdasıyla, âşığı keder tuzağına düşürür ve gönül kuşunu anber kokulu saçına bağlar:

Hâl-i hat-ı müşkînine saldı beni sevdâ dâm-ı gama düşdim

Murg-ı dili kayd eyledi ol ‘anber-i gîsû ey ruhları pür-tâb (*Ayıntablı Hâfız G. 33/3*)

Can ve gönül kuşu, avcı sevgilinin saç kıvrımına aldanarak aşk sıkıntısının tuzağına düşer:

Tutuldu cân u gönül dâm-ı mihnet-i ‘ışka

Olup o turre-i merdüm-şikârdan gâfil (*Mezâkî G. 289/4*)

Sevgilinin saç tuzağının sevdasına düşen gönül, sevgiliye mübteladır. Âşığın, sevgilinin saçına olan sevdası, onu kederler tuzağına ve belalara esir eder:

Gönül sevdâ-yı zülf-i yâre düşdi mübtelâ oldı

Esîr-i dâm-ı âlâm u giriftâr-ı belâ oldı (*Süheylî G. 336/1*)

Gönül kuşunun, gam tuzağında çektiği ıstıraptan azat edilmesinin tek yolu ölümdür. Yaşadığı müddetçe keder ve ıstırap çekmeye mahkumdur. Şayet keder tuzağındaki işkencenin sonunda can verirse huzur bulabilir:

Dâm-ı gamunda murg-ı dilüm ıztırâb ider

Can vormeyince gelmez ana ‘âkıbet sükûn (*Azmî-zâde Hâletî K. 22/5*)

Yârin köyü, gönüllerin hayalini kurduğu cennettir. Onsuz her mekân, âşıklara cehennem gibidir. “Sevgilinin mekânına girebilmek için de başta âşık olmak; sonra sabretmek, sevgilinin cevri ü cefasına katlanıp bundan şikâyetçi olmamak, velhasıl âşıklığın kurallarını yerine getirmek gerekir.” (Nazik, 2015: 306). Bu şartlar yerine getirilirse visale erişilebilir. Vuslatın olmaması âşığı keder tuzağına mahkum eder. Gönül kuşunun hevesi, yârin köyünün cennetine uçmaktır. Sevgiliye köle olan gönül, bunun için efendisinden kendisini keder tuzağından azat etmesini ister. Hür olmadığı müddetçe sevgilinin cennetine uçamaz:

Bihîşt-i kûyuna uçmak hevâsıdur hevesi

Efendi mûrg-i dili dâm-ı gamdan âzâd it (*Süheylî G. 30/3*)

Gönlün huzuru ve tasasızlığı sevgiliyi görene kadardır. Âşık, önceleri sevgilinin beni ve ayva tüylerini hayal etmezken ayva tüyleri ve benini gördüğünde gönlü perişan

olur. Sıkıntı tuzağı, âşığın aklına gelmezken sevgilinin beni ve ayva tüylerini görüp sıkıntı tuzağına düşer.

Dil-i âvâre hayâl-i hat u hâl itmez iken

Uğradum hâtıra-i dâm-ı melâl itmez iken (*Rehâyî Tb. 1/3*)

1. 2. 3. Sevgilinin Kurduğu Tuzakla İlişkilendirilen Hayvanlar¹

1. 2. 3. 1. Kuş, Sevgili ve Tuzak

Kuş, “Yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı” (Akalm, 2011: 1542). Kuş, Arapçada “tayr” (Parlatır, 2012: 1646), Farsçada ise “Morg” (Kanar, 2016: 1307) sözcükleriyle karşılanır. “Mûrgân ve tuyûr adları ile beyitlerde geçen kuş, daha çok âşığın bîçâre gönlünü temsil eder.” (Durkaya, 2010: 14). “Genel olarak kuş unsuru, beyitlerde, memduha ve bilhassa âşıka ait hususlar için müşebbehünbîh olur. Bunları bizzat tesbit edersek, başta âşığın gözü bakışı ve bilhassa gönlü ve canı gelir.” (Tolasa, 2001: 453).

“Klasik Türk şiirinin vazgeçilmez kuşu bülbül” (Şahin, 2013: 3) olsa da mitolojik söylemlerin temel taşlarından biri olan, klasik türk şiirine zenginlik kazandıran, yüceliği sembolize eden anka ve simurg, devlet kuşu olma, yüksekten uçup avlanmama özelliğiyle anka ve simurga benzeyen hü mâ, avcı olması için terbiye edilen şehbâz, yırtıcı nitelikleri ve keskin bakışları fitratında birleştiren şahin, narin yapısı, kolay avlanması yönüyle serçe, âdeta gökkuşağını andıran renkli kanatlarına karşılık çirkin ayaklara sahip olan tavus ve daha birçok kuş, Klasik Türk şiirinin anlam dünyasına renk katan sembolik yapılarıyla konu olmuşlardır.

Kuşun tuzak kavramıyla olan ilişkisinde âşık sevgilinin tuzaklarına kolayca düşebilen ve ayağından bağlanan bir kuş olarak tasavvur edilmiştir. Sevgili ise tuzağa basitçe aldanmış âşığın gönlünü avlayıcı bir kuşa benzetilmiştir.

¹ Bu çalışmada sözü edilen kuşlardan Şehbâz/bâz (doğan) ve Şâhin fotoğrafları Ömür Ceylan’ın Kuşlar Divanı adlı kitabının en sonunda bulunan albüm kısmından alınmıştır. Bülbül, papağan, tavus kuşu, sülün ve ceylan fotoğrafları Malatya/Orduzu Tabiat Parkı’nda bulunan Hayvanat Bahçesi’nde, serçe fotoğrafı Malatya’nın Yeşilyurt İlçesi’nde, keklik fotoğrafı ise Malatya’nın Pütürge İlçesi’nde çekilmiştir.

1. 2. 3. 1. 1. Efsanevi Kuşlar

1. 2. 3. 1. 1. 1. Sî-murg, Ankâ

Ankâ, genellikle gücün sembolü olarak bilinir. “Anka kelimesi İbranice anak kelimesinden türemiştir. Anak isim olarak gerdanlık, uzun boylu dev anlamlarına, fiil olarak ise gerdanlık takmak, boğmak, boğazı sıkmak anlamlarına gelir.” (Batislam, 2002: 195). Anka, “Masallarda adı geçen ve gerçekte var olmayan büyük bir kuş, Simurg, zümrüdüanka” anlamlarına gelir (Akalin, 2011: 127). “Si-murg sözcüğü, Sanskritçede ‘yırtıcı’ anlamına gelen ‘saena’ sözcüğüne, Farsça kuş anlamına gelen ‘murg’un eklenmesiyle oluşmuştur. Farmlar sîreng de derler.” (Ceylan, 2015: 32).

Simurg, otuz kuş demektir. Farsçada otuza karşılık gelen “sî” ve daha önce de belirtildiği gibi kuş manasındaki “morg” kelimelerinin birleşimiyle birleşik sıfat oluşturulup şiirde mazmun olarak kullanılan simurg, “ölümü yaklaştığında bahar ağacı dallarından yaptığı yuvasını ateşe vererek kendini yakar. Küllerinden yeni bir Anka çıkar ve babasının küllerini Mısır’daki Heliopolis’e götürerek güneş sunağına bırakır.” (Ceylan, 2015: 33). “Ayrıca anka tüyleriyle sıvazlayıp yaraları iyi etme özelliğine sahiptir.” (Batislam, 2002: 197). “Anka, yere inmeye tenezzül etmediği için istîğna ve kanaatin; simurg ise salikin sülûkunda varacağı nihai hedefin kendisi olduğunun mümessilidir.” (Şenödeyici, 2020: 51). “Ankanın en yaygın kullanımı, sanatkârlığı temsil etmesinden kaynaklanır.” (Pala, 2020: 24).

Üzerinde otuz kuşun renk ve alameti olan yüzü insan yüzüne benzeyen simurg/ anka insan ve hayvanlardan kaptığını parçalamış. En büyük özelliği Kaf Dağı’nda yaşaması, asla yere konmayışı ve avlanmayışıdır. Bazen yeşil rengiyle bir cennet kuşuna benzetilir. Öte yandan Simurg, kuşların tek padişahı olduğu için tek varlık olan Allah’ı ifade eder. (Onay, 2013: 58; Pala, 2020: 24; Ceylan, 2015: 33).

Sevgilinin âşıklara kurduğu sevgi tuzağı öyle bir tuzaktır ki tuzakta kullandığı her tanesi âşıkları hoşnut kılar. O tuzak; zümrüt yuvalı, altın kanatlı simurgun yolunu keser:

Ey hoş ol dâm-ı mahabbet kim olur her dânesi

Reh-zen-i Sîmurg-ı zerrîn-per zümür-rüd-âşiyân (*Azmî-zâde Hâletî G. 551/3*)

Ankanın gücü, sevgiliye karşı zayıftır. Nice gönüller, onun misk renkli saçına bağlanıp kalır. Ceylana benzeyen yâr, gözüyle kurduğu tuzakta ankaları avlar:

Ne diller beste oldu kaldı zülf-i müşkfâmında

Ne ‘ankâlar şikâr etti o âhû çeşm-i dâmında (*Bursalı Tâlib G. 100/1*)

Arzunun simurgu, ümit tuzağına düştüğünden Allah’ın cihanı kuşatan faziletine şükretmek gerekir çünkü simurga benzeyen âşığın hakiki sevgiliye visal için gönlünde beslediği ümit arzularını gerçekleştirmekteki inancını arttırır. Bu noktada tuzak kavramı olumlu bir anlamla ifade edilmiştir:

Şükr eyliyelüm fazl-ı cihân-gîr-i Hudâ’ya

Sîmurg-ı emel düşdi bugün dâm-ı recâya (*Azmî-zâde Hâletî Müfred 463*)

1. 2. 3. 1. 1. 2. Hümâ

Hümâ ile ilgili çeşitli tanımlar ve inanışlar mevcuttur. Hümâ, “Devlet kuşu denilen kuş. Bu, gayet yüksekten uçarmuş. Uçtuğu esnada kanadının gölgesi kimin başına düşerse o adam padişah olurmuş.” (Levend, 2017: 186). “Hüma, baht açıklığının sembolüdür.” (Şenödeyici, 2020: 51).

Farsça olan Hümâ kelimesi devlet kuşu, saadet ve kutluluk anlamlarına gelir. Arapçası "Bulah"dır. Bazı Türk lehçelerinde Kumay, Umay şeklinde kullanılan Hümâ, Farsçada Hümâ ve Hümây, Anadolu Türkçesinde ise Hümâ biçiminde kullanılır (Batislam, 2002: 187).

Hümâ bir kuştur ki Çin cezâyirine mahsustur. Gıdâsı üstühândır. [Burhân-ı Kâtı’]. Güya gölgesi kimin başına düşerse hükümdar olurmuş. Lisânımızdaki devlet kuşu budur. Zararsız hayvanları incitmez, yalnız yırtıcı kuşları avlar, kemiklerini yermiş. Şârih Sûdî’ye göre: “Kimi yere iner, kemiği kapar, havada yer; çünkü ayakları yoktur; kimi yanan kemiklerin dumanıyla kanaat eder; kimi gagasında kemikleri tiftik tiftik eden hâssa vardır” derler. Rivayete göre hümânın dirisi ele girmez. Belki sahrâ-yı Hıtâ dâhilinde ve deşt-i Kıpçak’ta ve Hindistan etrafında ölüsün bulurlar. Tahsilim zamanında Şâm’da bir Acem bâzergânında gördüm. Şeker-renk olup, meselâ saksağan şeker-renk olsa hümâya benzerdi [Gülistan Şerhi] (Onay, 2013: 219).

Klasik Türk şiirinde Hümâ, güçlü ve ulaşılmaz, çok yüksekten uçan bir kuş olarak anlatılmakla birlikte tuzağa düşürülmesi zor kuşlardan biri olarak ele alınmıştır. Hümâyâ erişmenin güçlüğü, sevgiliye kavuşmanın zorluğuyla bağdaştırılarak sevgilinin genellikle hümâyâ benzetildiği görülmüştür. Tuzak kavramının yer aldığı beyitlerin bazılarında hümâ ile ilgili benzetmeler sevgili ile sınırlı kalmamış, âşığın gönlü de kimi zaman hümâyâ teşbih edilerek içinde bulunduğu durum yansıtılmaya çalışılmıştır.

Hümâ, çoğunlukla özgürce uçan bir kuş olarak tasavvur edilir. Gönül kuşu, hümâ gibi ayrıcalıklara sahip değildir. Eğer gönül kuşunun tuzağı, asılma ipi olmasa o da hümâ gibi feleğe doğru kanat çırpıp. Gönül kuşu, sevgilinin tuzağında asılmış hâlde olduğundan uçamaz. Kanat çırpacak ne takati ne de imkânı vardır:

Dil murgı çerhe çıkmak olurdu Hümâ gibi

Bend-i ta'alluk olmamış olsaydı dâmumuz (*Azmî-zâde Hâletî G. 339/2*)

Hümâ güçlü ve özgürlük timsali olan bir kuş olduğu hâlde aşağıda ifade edildiğine göre âşık bir hümâyâ benzetilmiş ve sevgilinin, lüle saçlarının altında gizlediği benini kullanarak kurduğu bir tuzakta nice hümâların esir olduğu söylenmiştir:

Dâmında giriftâr yatur niçe hümâlar

Zîr-i hâm-ı zülfinde olan dane-i hâlün (*Neşâtî G. 72/2*)

Âşıkların, her zaman sevgilinin tuzağına esir olmadığına dair Ahmed Nâmî Divânı'nda yer alan bir beyitte ifade edildiği üzere gönül kuşu, hümâ ile beraber kanat çırpıp. Yüksekten uçuşma konusunda hümâ gibidir. Bu sebepten tuzağın ve dânenin ne olduğunu bilmez:

Hem-per-i pervâz-ı Hümâ murg-ı dil

Dâne nedür dâm nedür bilmezüz (*Ahmed Nâmî G. 177/6*)

Âşık, kendisini şuh tabiatlı bir hümâyâ benzetir. Bu kuş, eğer sevgililerin saçına bağlanmıyorsa buna şaşırılmamak gerekir. O, sevgililerin kurduğu tuzağa düşmeyen serbest tabiatlı ve yüksekten uçan bir hümâdır. Bu sebepten tuzağın ve tanenin ne olduğunu bilmez:

Olmasa Nef'î n'ola dil-beste zülf-i dilbere

Tab'-ı şûhu dâma düşmez bir hümâdır n'eylesin (*Nef'î G. 104/6*)

Bir hümâ-yı bülend-pervâzum

Dâne vü dâm n'eydügin bilmem (*Mezâkî G. 317/7*)

Aşağıdaki beyitte hümânın gölgesi ile sevgilinin saçları arasında gölgenin ve saçın siyahlığı bakımından bağlantı kurulmuştur. Beyitte ifade edildiğine göre siyah benli hümâyâ benzeyen sevgilinin kurduğu tuzaklar, âşıklar için büyük şanstır. Sevgili, kâkülüyle kurduğu tuzakta bin tane gönül güvercinini avlar. Hümâ gölgesi gibi kâkülleriyle, âşıkların talihini güzelleştirir:

Hümâ-yı hâl-i siyeh gibi dâm-ı kâkülde
Hezâr fâhte-i dil şikâr olup kalmış (*Tecellî G. 53/2*)

Sevgilinin saçı, tuzak konusunda çok fonksiyonludur. O, kurduğu tuzakta saçını, gönüllere düğümlü ip yapmakla kalmaz. hümâyı avlamak için saçındaki düğümü de yem olarak gösterir. Yine sevgili, hevesin yol göstericiliği üzerine saçıyla hümâyı avlamak ister. Bu yüzden saçının her bir kılını bir halka yapıp rüzgârda savurur:

Zülfün ki ukde-bend ola dâmında dillere
Sayd-ı hümâ-yı fitne için dâne gösterür (*Cevrî G. 27/4*)

Ki her bir mûyını bir halka idüp bâda virmişdür
Hümâ sayd itmek ister zülfi irşâd-ı hevâ üzre (*Şûhî G. 184/2*)

Âşık, gönlünü istiğnanın zirvesinde kanat çırpın bir hümâyâ benzetir ama sevgili, kıvrıkcık saçlarının kemendiyle tuzak kurup onu avlar. Âşığın gönlü, hümâ gibi olsa da sevgilinin karşısında güçsüz kalır:

Hümâveş evc-i istiğnâda pervâz eyleyen gönlüm
Şikâr eyler kemend-i zülf-i pür-çînün kurup dâmı (*Süheylî G. 333/3*)

Hümâ gönüllü kuş, ne kadar yüksekte uçarsa uçsun sevgili söz konusu olduğunda tuzağa boyun eğer. Onun saçının ipine bağlanmış diğer gönülleri gördükçe hümâ gönüllü kuşa benzeyen âşık için tuzağın zinciri farz olur. Sevgili, âşığın dışındaki herkesle ilgilenir. Ezelden beri onu görmezden gelip acı çektirir. Başkalarıyla oturup kalkması âşığın kıskançlığına sebep olur. Sevgilinin saçındaki gönülleri, onun eziyetini çekme şerefine nail olduklarından sevgiliyi paylaşmak istemez, onu kıskanır. Âşık,

sevgilinin, saçında mahkum ettiği gönüllere değil, yalnızca ona ilgi gösterip tuzağa esir etmesini ister:

Gördükçe bend-i zülfüne vâbeste dilleri

Murg-ı dil-i hümayâ olur kayd-ı dâm farz (*Fehîm-i Kadîm G. 147/1-5*)

Bazı durumlarda âşıkların, tuzak içerisinde kendilerini hür kabul ettikleri görülmüştür. Bu durum, sadece sevgilinin kurduğu tuzakla sınırlandırılarak ortaya konulmuştur. Âşıklar, başka tuzaklarda kendilerini güvende ve rahat hissetmezler. Sevgilinin kâkülünden başka tuzaklara tutulmazlar. Kendilerini aşk kafesinden azat olan hüma gibi görürler. Sevgilinin tuzağında esir hâldeyken bir yandan da özgür olduklarını, başka tuzaklara düşmeyeceklerini ifade ederler:

Bir dâma tutulmaz dilimiz turradan özge

Zîrâ kafes-i aşkdan âzâde Hümayız (*Nef'î G. 55/5*)

Âşık, gönlünün şevkle bir saç tuzağına tutulmasını ister. Tuzağa düşerse belki melekler gibi hür olan hüma, onun safasını kıskanır:

Reşk eylesün safâna hüma belki kudsiyân

Bir dâm-ı zülfe şevk ile üftâde ol gönül (*Neşâtî G. 79/4*)

1. 2. 3. 1. 2. Diğer Kuşlar

1. 2. 3. 1. 2. 1. Şehbâz/Bâz (Doğan)

“Şehbâz”, “Bir cins iri ve beyaz doğan” (Devellioğlu, 2017: 1137), “İri bir tür akdoğan” anlamlarına gelir (Akalin, 2011: 2196). “Bâz ve şehbaz/şahbaz şekilleriyle de sıkça kullanılan doğan kuşu, avını yakalamadaki mahareti, avcılıkta kullanılışı yönüyle çeşitli teşbihlere konu olur.” (Kaplan, 2016: 88). Şehbâz, avcı olması için terbiye edilen yırtıcı bir kuştur. XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde de şehbâz ve tuzak ilişkisi, genellikle şehbâzın avcılık özelliğiyle anlatılmıştır.

Şehbâzın “Tırnakları çengel şeklindedir. Kola alınıp öylece avın üstüne salıverilir.” (Çavuşoğlu, 2017: 277). Gerçek hayatta şehbâzın özellikle Osmanlı döneminde avcılık merkezli kullanımı, şiire yansıtılarak sevgilinin, âşığın

kuvvetsizliğinden yararlanıp âşığı tuzağa düşürdüğünden, bazen âşığın bir şehbâz gibi olmasına rağmen sevgilinin tuzakları karşısında güçsüz kaldığından söz edilmiştir.

Aynı zamanda şahbâzın figüratif nitelikleri; tarihi/coğrafi şartların etkisi ve devlet geleneğiyle birleşerek şiirlere aktarılmıştır. Bu çerçevede klasik şiirde; sevgiliye, sevgilinin saçına ve gözüne şahbâzın üstün vasıfları yüklenerek benzetmeler yapılması “şahbâz-sevgili” merkezli tasavvurların kaynağını oluşturmuştur. Bu bağlamda bir “saray istiaresi”yle iradenin bir temsili olan şahbâzın (sultanın/sevgilinin), mahir avcılığı karşısında sembolik olarak kuşların (kulun/âşığın) acziyeti vurgulanmıştır (Gök, 2019: 95).

Sevgili, şehbâz gibi avcı gözleriyle yüksekte ve alçakta gönlü bir kuşa benzetilen âşığa bela tuzağı kurarak onu avlar:

Gözün şeh-bâzdur cânâ saçun dâm-ı belâ olmuş

Şikâr itmekdesin murg-ı dil-i a'lâ vü ednâyı (*Azmî-zâde Hâletî G. 842/2*)

Fotoğraf 1. Şehbâz/ Bâz (Doğan)

Fotoğraf 2. Şehbâz/ Bâz (Doğan)

Sevgili, avcılığı bakımından genellikle tuzağa düşüren şehbâza teşbih edilse de bazı durumlarda âşığın gönlünün şehbâza benzetildiğine rastlanmıştır. XVII. yüzyıl divan şairlerinden Neşâtî'nin bir beyitinde ifade edildiği üzere âşık, kendini daha önce eşine rastlanmayan bir şehbâza benzetir. Cilve ettiği yer nazlanmanın zirvesiyken kendisini birden sevgilinin kıvrımlı saç tuzağında bulur. Fıtrat bakımından güçsüz olan âşığın, şehbâzlığı bile sevgilinin saçı kadar güçlü değildir:

Cilvegâhum evc-i istiğnâ iken dâ'im yine

Turfa şehbâzem ki dâm-ı turraya üftâdeyem (*Neşâtî G. 83/4*)

Gönül şehbâzı, büyük bir şevkle yüksekte özgürce uçar. Avcı bir kuş olduğundan tuzağa düşmeyeceğini sanır. Ancak sonunda sevgilinin, dağınık kâkülüyle kurduğu tuzağa düşer:

Yüksekde uçardı katı şeh-bâz-ı dil âhir

Dâm-ı ser-i gîsû-yı perîşânuna düşdi (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 425/2*)

Gönlü, kanadı kırılmış bir şehbâz gibi olan âşık, acaba sevgilinin düğümlü kâkülünün tuzağına mı düştü bilinmez çünkü inlemesi duyulmaz:

Dâm-ı ser-i gîsû-yı girih-gîre mi düşdi

Şeh-bâz-ı şikeste-per-i dil nâlede yokdur (*Bosnalı Sâbit G. 92/6*)

1. 2. 3. 1. 2. 2. Bülbul

Bülbul, “Ötüşü güzel, mârûf kuş; kuşların âşığı, Arapçası andelîb, Farsçası hezâr; cem'ileri anâdil, hezârândır. Farsça bülbul mânâsına olan daha birçok tâbir edebiyâtımıza geçmiştir.” (Onay, 2013: 97).

Fotoğraf 3. Hint Bülbulü

Fotoğraf 4. Hint Bülbulü

Bülbül, küçük vücutlu, süratli, zengin nağmelerle güzel ötüşlü fakat görülmesi zor bir kuştur. Yaprak döken ormanlar, çalılıklar ve dere boylarında yaşarlar. Gülleri sever. Kimi zaman kendini alamayarak gül yaprağına çarpar. Sıcağa ve susuzluğa dayanamaz. Aşk ateşi yüreğini öyle kavurmaktadır ki bir saat su içmese ölecek zannedilir. Sevdiği mevsim, gül zamanı olan bahardır. Herhangi bir kimsenin daldan bir gül koparıldığını görse feryat eder (Ceylan, 2015: 61-62).

Bülbül ve tuzak arasındaki ilişki, daha çok bülbülün güle av olması yönüyle ön plana çıkar. “Gül-Bülbül arasındaki münasebetin ortak paydası “aşk”tır. Bu münasebette gül sevgili, bülbül de âşıktır.” (Bayram, 2001: 372).

Bülbül, edebiyatta güle âşık olan kuş olarak bilinir. Gül-bülbül konulu şiir ve eserlerin hemen hepsinde gülün sâdık bir âşığı olarak tanımlanır. Gül aşkı uğruna dikenin oklarına hedef olup kanından ve canından olan, Hz.Süleymân dergâhından izinsiz ayrılan bir kuştur. Aşkı uğruna ölümü bile göze alan bülbül, sevgiliye ancak temiz bir gönülle ulaşılacağı düşüncesindedir. Kırmızı gülün aşkından gece-gündüz inleyen ve ona ulaşmak uğruna bir çok sıkıntılara katlanan bülbül, tasavvufi açıdan gönlünü kötülüklerden arındırmış sâlik konumundadır (Zavotçu, 2018: 125).

Bülbül, genellikle aşkına düştüğü gül tarafından tuzağa düşürülür. Klasik Türk şiirindeki metinlerde sevgili, güzelliği, dikenleri yüzünden ulaşılmazlığı, ulaşılmınca da acı verici olması, peygamberin kokusuna atfedilmesinden ötürü kutsallık taşıması gibi birçok özellik bakımından güle benzetilir.

Bülbül, güle erişmek istese bile çoğu zaman başarısız olur. Ona erişmek için diken engelini aşması gerekir. Gül ne kadar acı çektirirse çektirsin onu sevme ve ulaşmaya çalışmak konusunda son derece cüretkârdır ve ondan vazgeçmez. Ona adım atma cesaretinde bulunduğu dikenleriyle karşılaşır ve canından olur.

Bülbül, ömrünü, sevgiliye kavuşma yolunda telef eden, ona ulaşmak için canını çekinmeden feda eden, ondan gelecek azaptan bile lezzet alabilen divane âşıktır. Fakat -istisna kullanımlar bir kenara bırakılırsa bülbüle visal bir türlü nasip olmaz ve bu uğurda ölür gider (Çukurlu, 2019: 357).

Gül bahçesinde gül kökünün yokuşu andıran yerinde bir çeşit bilmezlikten gelme tuzağı kurulmuş ve gülün bülbülü tuzağa düşürüp avlaması her zaman kalıcılığını korumuştur:

Kurıldı dâm-ı tegâfûl firâz-ı gül-bünde

Bu gülşenün gül ü bülbül şikârı bâkîdür (*Mezâkî G. 127/2*)

Âşık, kendisini daha önce özgür olan bir bülbüle benzetir. Önceden özgürce kanat çırpıp bülbül ne yazık ki tuzağa yeni düşer. Gönül, sevgilinin misk renkli saçına daha yeni av olur:

Şikâr oldu gönül zülf-i müşg-fâma henüz

Dirîg o bülbül-i âzâd düşdi dâma henüz (*Sâbir Pârsâ G. 91/1*)

Gönül, maşûğun yanağının aşkıyla yanıp tutuşur. Bu aşk, onun yârin saç teline bağlanmasına neden olur. Gönül, maşûğun tuzağında ıstırap çeken çaresiz bir bülbül gibidir:

Bend olup dil ‘ışk-ı ruhsârunla târ-ı zülfüne

Muztarib bir ‘andelîb-i bî-nevâdur dâmda (*Vahyî G. 225/2*)

Takatsiz gönül bülbülü, sevgilinin yanağının çevresinde neşeyle dönüp dolaşmaz. Bunun nedeni, kuvvetsiz kuşun sevgilinin saç tuzağına bağlanmasıdır. Saçın halatından kurtulup yanağa ulaşamadığından dolayı mutsuzdur:

Niçün şevk eylemez devr-i ruhında ‘andelib-i dil

O murg-ı nâ-tüvânım dâm-ı zülfünde resenlenmiş (*Ayıntablî Hâfız G. 136/6*)

Tasavvufî açıdan bülbülün sevgiliye ulaşması için gönlünü geçici heveslerden arındırmış olması gerekir. Bu yüzden gönül, sonsuz isteklerinin kurbanı olup tuzağa düşmez. O, kutsal bir bülbüldür, dânenin ne olduğunu bilmez:

Düşmez gönül ey Sabrî dâm-ı heves-i kâma

Bir bülbül-i kudsîdür ol dâne nedür bilmez (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 90/5*)

1. 2. 3. 1. 2. 3. Kebg/Kebk (Keklik)

Keklik, “Sülüngillerden, güvercin büyüklüğünde, eti için avlanan, tüyü boz, ayakları ve gagası kırmızı renkte bir kuş” tur (Akalin, 2011: 1379). Farsçada ve Klasik şiirimizde daha çok “kebk/ kebg” (Kanar, 2016 :1107) sözcüğüyle karşılık bulur. “Keklik için Farslar âteş-hâr, âteş-hâre, hacel ve zeriç de derler. Daha iri ve daha güzel öten bir cinsine derî (kebk-i derî) tabir edilir. Yuvarlak gövdeli, orta boylu ve

kahverengidirler.” (Ceylan, 2015: 160). Kekliğin rengi ve kolay tuzağa düşüp avlanmasıyla ilgili birtakım inanışlar mevcuttur.

Keklik bir peygamberin bir kavak ağacının dalları arasında saklı olduğunu “gak kavak! gak kavak! diye ses çıkararak haber vermiş. Peygamberi öldürmüşler. Kanı kekliğin tüylerine bulaşmış; kınalı rengi ordan kalmış. Peygamber “Herkes seni yakalasın.” diye ilenmiş; onun için keklik kolayca yakalanırmış (Boratav, 1984: 62).

Fotoğraf 5. Keklik

Fotoğraf 6. Keklik

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirindeki bazı beyitlerde âşığın gönlü, kekliğe benzetilmiştir. Gönül kekliğinin avlanması için ona bin yerde tuzak kurulmuştur. Gönül kekliği, kurulan bin tuzak içerisinde anmaya benzeyen sevgilinin şahin gibi bakan gözüne meylenmiş ve onun kendisini avlamasını istemiştir:

Bin yerde sayd-ı kebg-i dile dâm kurdılar

Meyli o çeşm-i şahin-i ‘Ankâ şikâredür (Fevzî G. 51/4)

1. 2. 3. 1. 2. 4. Tûtî (Papağan)

“Tûtî” Farsça kökenli bir sözcük olup “papağan, dudu kuşu” demektir (Kantar, 2016: 942). “Divan edebiyatında “tûtî”, halk edebiyatında da “dudu” olarak bilinir. Güçlü bir zihne sahip olan papağan, insan sesini ve tabiattaki sesleri taklit edebilme yeteneğine sahiptir.” (Durkaya, 2010: 15).

Papağangiller ailesinden, çeşitli boylarda ve tüyleri genellikle yeşilin hâkim olduğu birbirine çok yakın zıt parlak renklerde, gagası kalın ve kıvrık, ayaklar-ikisi önde ve ikisi arkada olmak üzere- dört parmaklı, göz çukurlarının etrafında kemikten bir halka bulunan ve duyduğu bazı sesleri taklit ederek konuşabilen bir kuş türü. Dudu, bebga, papağan (Zavotçu, 2018: 691).

Papağana konuşma öğretmekte ayna kullanılmış. Bir kişi, kuşu büyük bir aynanın önüne koyup kendisi aynanın arkasında gizlenir ve konuşmaya başlar. Aynada kendi aksini gören kuş, bu sesi, kendisi gibi bir kuşun sesi sanarak taklide başlar ve konuşmayı öğrenir. Yine tûtî şeker ile beslenir. Tatlı dilli oluşu da buna bağlanır (Pala, 2020: 461).

Fotoğraf 7. Jako Papağanı

Fotoğraf 8. Cennet Papağanı

Sevgili, papağana benzetilerek âşığı tuzağa düşüren bir kuş olma vasfıyla öne çıkar. Tûtîye benzeyen sevgili hakkında edilen tek söz bile tuzağa düşmeye sebeptir. Dostlar arasında tûtî gibi olan sevgilinin vasıfları hakkında yapılan dedikodu, tuzaktaki mahkumluğun en önemli sebebidir. Tuzak için sevgilinin ortamda bulunmasına gerek yoktur. Onun adının geçmesi bile âşığın tuzağa düşmesinde yeterlidir:

Kîl ü kâl eyleme vafında miyân-ı yârın

Dâme râm olmaga tûtîye sühendür ba'is (Süheylî G. 42/3)

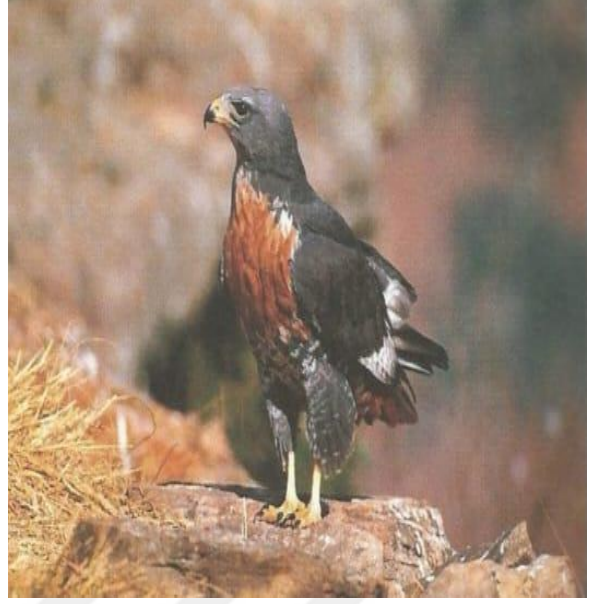
1. 2. 3. 1. 2. 5. Şâhîn

Şahin, Arapçada “doğan [kuş]” demektir (Devellioğlu, 2017: 1138). Şahin, Klasik Türk şiirinde yırtıcı ve avcı olması yönüyle anlatılmıştır. Küçük ve narin yapıdaki hayvanları avlama konusunda üstün bir meziyete sahiptir. “Dağlık yerlerde, ağaç dallarının çatallarında ya da kayalıklarda yuva yapar. Avına (tarlafareleri, küçük tavşanlar) saldırmadan önce, uzun daireler çizerek süzülür.” (Eskigün, 2006: 40).

Başta güvercin (kebûter) olmak üzere keklik (kebk), serçe (günciş/usfur), bıldırcın (selvâ), tavuk (mâkkiyân) ve sülün (tezerv) şahinin avladığı düşünülen başlıca kuşlardır. Şahinin pençesinden (çengâl) kurtulması mümkün olmayan bu zavallı kuşlar çoğunlukla âşığın/şâirin gönül kuşlarıdır (Ceylan, 2015: 224).

Fotoğraf 9. Şahin

Fotoğraf 10. Şahin

“Umumiyetle sevgilinin saçları için müşebbehünbih olan şâhin av avlamaktaki mahareti ve alışkanlığı ile kendisini göstermektedir.” (Tolasa, 2001: 456). Sevgilinin gözleri, şahin gibi keskin ve öldürücüdür. Ayrıca kıvrıcık saçlar, hayret edilecek düzeyde avcı bir şahin gibidir. Bu şahin gönül kuşlarını avlamak için bin tuzak ile kanat çırpır:

Turfe şâhîn-i şikârîdür ol zülf-i pür-hamı
Mürg-i dil saydına bin dâm ile pervâz eyler (*Cevrî G. 66/4*)

Âşık, rastgele bir şahinin pençesine av olmaz fakat tuzağa düşmesi inleyen gönül kuşunun aç gözlülüğü yüzündendir:

Degme bir pençe-i şâhine şikâr olmaz idüm
Düşdügüm dâm-ı tama’-ı murg-ı dil-i zâr fakat (*Şûhî G. 107/2*)

1. 2. 3. 1. 2. 6. Güncişk (Serçe)

Divan şiirinde geçen şekilleriyle Arapçada asfûr/usfûr/ usfûrû’ş-şevk ve Farsçada güncişk/bincişk denilen serçe, çatı aralarında, kiremit aralarında, saçaklarda, kovuklarda, kavak; akasya gibi sık dallı ağaçlarda, leylek yuvaları altında gruplar halinde yuvalanırlar. Klasik Türk şiirinde cüssesi itibariyle en fazla acizliği, muhtaçlığı ve önemsizliği simgeler (Ceylan, 2015: 217-218).

Fotoğraf 11. Serçe

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde serçe ve tuzak ilişkisi genellikle serçenin sahip olduğu fiziki özelliklerin âşğın bedeniyle bağdaştırılması yönünde anlatılmıştır.

Sevgili, güzelliğine ait unsurlarla âşğa tuzak kurduğu gibi âşğın zayıf bedenini kullanarak da tuzak kurar. Âşğın canı, zayıflık bakımından serçeye benzer. Eziyet çeken bu kuşun avlanmasına kasteden, aşk avcısıdır. O avcı, âşğın göğsünü keder tuzağı hâline getirir. Onun canının serçesini ayağından bağlayarak tuzağa düşürür. Âşğın sinesi düştüğü keder tuzağından dolayı ferahlayamaz, serçe gibi kolayca can verir ve çektiği cefalar karşısında ona sadece gönlündeki yaralar kâr kalır. O, gönlü yaralıyken tuzağa düşen bir serçeye ve topraktaki zayıf karıncaya benzer. Serçe ve karınca kadar güçsüzdür. Bu nedenle kolayca tuzağa düşer:

Ol şikâr-ı murg-ı mihnet kasd iden sayyâd-ı ışk
Sînem itmiş dâm-ı gam güncişk-i cânım pâ-y-dâm (*Azmî-zâde Hâletî G. 497/3*)

Benem mûr-ı zâ'if-i hâk-ı hârı
Benem güncişk-i dâm-ı dil-fiğârı (*Azmî-zâde Hâletî K. 8/41*)

1. 2. 3. 1. 2. 7. Tâvûs

Klasik Türk şiirinde zaman zaman yer verilen, “güzel görünümlü ve gösterişli meşhur bir kuşun adıdır. İrfani edebiyatta dünyanın aldatıcı cilvelerinden kinayedir ve bazen de melekûtî ruhlar anlamında kullanılır.” (Şimşek, 2017: 343).

Rivayete göre şeytanın cennete girip Hz. Âdem’i ve Hz. Havvâ’yı kandırmasına sebep olduğu için cennetten kovulmuş ve ayakları çirkin kılınmıştır. Ayrıca bütün güzelliğine rağmen ayakları gibi sesi de çirkin bir kuştur. Tavus, divan şiirinde şairler tarafından ihtişam, gösteriş, güzellik ve kendini beğenmenin sembolü olarak anılmıştır. (Zavotçu, 2018: 684; Ceylan, 2015: 229; DİA, 211: 184)

Fotoğraf 12. Tavus Kuşu

“Dövünmekten dolayı göğsü yaralardan morarmış ve kızarmış olan âşık da tüylerindeki renk cümbüşünden hareketle tavusa benzetilir.” (DİA, 2011: 185). Gönlüne seslenen âşık, ona gül bahçesinde tavus kuşu gibi gezip dolaşmasını öğütler. Âşık, bu bahçede tavus gibi dolaşmalı ki sevgilinin siyah ben tanesi ve saç tuzağına yakalandığını, bedeninin tavus gibi rengarenk olduğunu anlayabilsinler:

Giriftâr anlasunlar dâm-ı zülf ü dâne-i hâle

Gülistânunda sen tâvûsveş eyle hırâm ey dil (*Sâbir Pârsâ G. 131/3*)

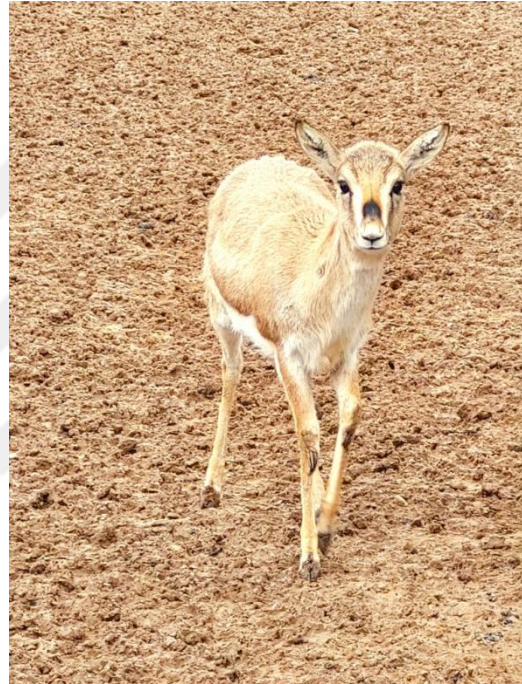
1. 2. 3. 2. Diğer Hayvanlar

1. 2. 3. 2. 1. Âhû (Ceylan)

Klasik şiirde “âhû”, “Geyik, ceylan veya karaca denilen vahşi hayvandır. Vahşetlerinden, güç avlanmalarından kinâye olarak haşin dilberlere, gözlerinin letâfetinden dolayı güzel gözlülere, misk âhûsu münasebetiyle güzel kokululara da âhû denilir. Arapçası gazâldir.” (Onay, 2013: 47). “Klasik şiir geleneğinde ceylanlar sevgilinin kokusunu kıskanır ve göbeklerinden misk düşürürler.” (Şenödeyici, 2020: 51).

Fotoğraf 13. Ceylan

Fotoğraf 14. Ceylan

“Leylâ ve Mecnûn kıssasındaki Mecnûn-âhû münasebeti sık sık tekrar edilen âhû ile alakalı unsurlardandır. Masallardan gelen âhû-perî münasebetini de buna ilave etmek lazımdır.” (Çavuşoğlu, 2017: 279). “Buna göre günlerden birinde bir padişah ava çıkar. Bir âhû görür ve peşinden gider. Sonunda âhû bir mağaraya sığınır. Padişah içeri girince de silkinerek peri kızı oluverir.” (Pala, 2020: 14).

Divan şiirinde ahunun gözü, masumiyeti sebebiyle sevgilinin gözüne; ahunun ürkekliği, sevgilinin hâl ve davranışlarına; onun ele geçmemesi ve avlamasının zor oluşu, sevgilinin tutumuna; ahudan misk elde edilmesi, sevgilinin misk gibi kokan saçlarına benzetilmiştir (Çınar, 2018: 81).

Âhûnun en yaygın ve önemli kullanımı misk nedeniyle. Sevgilinin saçları misk kokar. Âhûnun misk hasıl etmesinin sebebi bu kokuyu kıskanması veya ona âşık olmasıdır. Bunun sonucunda

ahunun içine kan oturur ve bu kan misk olur. Âhû daha çok Hıta, Çin, tatar, zülf vs. kelimelerle tenasüp içinde kullanılır. Âhû, avlanan bir hayvan olduğu için “sayyâd, dâm (tuzak), vahşî” kelimeleriyle birlikte de anılır (Pala, 2020: 14).

Sevgilinin beni ve saçı misk kokuludur. Misk, ceylanların göbeğinden çıkarılan bir kokudur. “Sûdî-i Bosnevî, “nâfe”ye düşen bu kan pıhtısının yani miskin aslında kokusuz olduğunu, çeşitli maddelerle/ilaçlarla karıştırılıp terbiye edildikten sonra koku verdiğini belirtir.” (Kartal, 2019: 25).

Gönül, “bir kıl” diyerek maşuğun misk kokulu siyah saçına dolaşır. “Bir âhû” diyerek av hevesinin tuzağına bağlanır. Beyitte geçen “zülf-i müşğîn” terkibi ve “âhû” sözcüğünün bir arada kullanımı misk kokusunun elde edildiği “âhû-yı müşğîn” i (misk âhûsu) akla getirir. “Âhû-yi müşğîn” olarak da anılan misk ceylanının, daha çok “Hıtâ/Hıtây” ve “Hatâ” olarak da anılan “Hoten/Huten”, Çin ve Hindistan’da yaşadığı belirtilmektedir.” (Kartal, 2019: 10). Sevgili, misk kokulu saçıyla bir âhûya benzetilir. Sevgilinin saçı, sadece koku yönünden değil siyah oluşuyla da misk gibidir. Ceylan gibi sevgili, saçının hem kokusuyla hem de rengiyle gönülleri tuzağa düşürür:

Zülf-i müşkîne dolaşur bu gönül mû diyerek

Kayd-ı dâm-ı heves-i sayd bir âhû diyerek (*Ayıntablî Hâfız G. 175/1*)

Sevgilinin beni, saçının kıvrımında avı tuzağa çekmek için görünür hâldedir. Onun saçı ve beni o kadar güçlüdür ki Hotan ceylanlarını bile avlar. Saçın ve benin taşıdığı misk kokusu, bu kokuya sahip olan ceylanlara bile galip geldiğine göre âşıkları da kolayca avlayabilmesi kaçınılmazdır:

Hâlün şikenc-i turrede çün-kim bedîd olur

Sayyâd-ı âhûvân-ı Hotan dâm-çîd olur (*Vahyî G. 79/1*)

Klasik Türk şiirinde âşığı temsil eden en önemli şahsiyetlerden biri Mecnûn’dur. “Arapça cinn’den türemiş bir sözcük olan Mecnûn, “cin tutmuş, çıldırmış, deli; divane” anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2017: 689). “Dağ, çöl, harabe ve mezarlık gibi tenha yerleri kendisine mesken edinen Mecnûn, toplumla asgarî düzeyde bir ilişki içinde bulunmakta ve insanlardan kaçma eğilimi göstermektedir.” (Akdemir, 2007: 27). Mecnûn, sevgilinin çeşitli eziyetlerine maruz kalan bir âşık olarak bilinir. Fakat Mecnûn, düştüğü tuzak sayesinde eziyetten kurtulur. Mecnûn’un sırtına bağlanmış bir at

eğeri olduğundan söz edilir. Avcının fitne tuzağı, onu ıstıraplı eğerden kurtarır ve eğeri götürüp ceylana bağlar. Mecnûn'un tuzağa düşmesi olumlu bir anlam kazanır:

Ten-i Mecnûnu ârî eylemiş raht-ı tekellüfden

O dâm-ı fitne-i sayyâd kim âhûya bağlanmış (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 181/4*)

1. 2. 3. 2. 2. 'Ankebût (Örümcek)

Arapça bir isim olan ankebut "örümcek" manasına gelir. Çağulu anâkıbdır. Geceleri avlanan, ağının ipliklerine asılarak avını sabırla bekleyen, ağına düşen sinek ve benzeri haşaratı sınıksız sararak kanını emen örümcek Cahiz'e göre harikulade bir mahluktur. Çünkü yavruları, kendilerine herhangi bir şey öğretilmeden doğar doğmaz ağ örmeyi bilir. Örümcek çok ayaklı ve çok gözlü bir hayvandır. Akrep gibi zehirli de vardır (DİA, 1991: 213).

Gönül, zayıf duran ve kolayca avlanabilen bir sinek gibidir. Sevgili, ağlar ören bir örümceğe benzetilir. Binlerce gönül, sinek gibi, dert veren örümcek tuzağının kurulduğu yere düşer. Örümcek, gerçek anlamda terk edilen harap yapıları yerlerde ağ örür. Şair de bu gerçeklikten yola çıkarak sevgilinin tuzağındaki zincirlerin virane olduğunu ortaya koyar. Virane zincirlere bağlanan gönüller, tuzağın verdiği acıyla inler:

Megesveş dâmgâh-ı 'ankebût-ı derde düşmüşdür

Nice dil var ki inler şimdi bu vîrâne kaydından (*Sabrî Mehmed Şerif G. 156/4*)

Canandan ayrı kalan sevdalı âşıktaki takat kalmaz. Gönü, keder yarasından kan fışkiyesine döner. Onun gönül yarasının ilacı, kavuşma sihridir. Kavuşma ümidi besleyen âşık, ümitler örümceğinin tuzağına bağlanır:

Sevdâ-zede-i hicrde kalmadı mecâl

Heyhât ki dermân ide efsûn-ı visâl

Zahm-ı gam ile dil kim ola fevvâre-i hûn

Bend ide mi dâm-ı 'ankebût-ı âmâl (*Nev'î-zâde Atâ'î R. 59*)

1. 3. Âşığın Sevgiliye Tuzak Kurması

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde incelenen beyitlere göre tuzak kurmak sadece sevgili tarafından gerçekleştirilen bir eylem değildir. Bütün acziyeti ve talihsizliğine rağmen âşık da sevgiliye tuzak hazırlamak ister ve bazen bu isteğini gerçekleştirmeye çalışır. Fakat istisnaların dışında âşık bu teşebbüsünde başarısız olur. Kutsal, erişilmesi güç, güçlü ve avcı olması gibi özelliklere sahip olan sevgilinin bu özelliklerinden ötürü tuzağa düşürülmesi olanaksızdır. Ayrıca erişilmesi güç olan sevgiliye onun güçlü

vasıflarına yakışacak güçlü bir tuzağın kurulmasıyla belki avlanabileceği ifade edilir ancak âşığın sahip olduğu fiziksel ve ruhsal durum, buna elverişli değildir. Bu nedenle âşığın sevgiliye tuzak kurmasındaki bütün çabaları, heves ve istek aşamasından öteye geçemez. Tasavvufî açıdan incelenen beyitlerde ise sevgilinin kesreti ifade eden saçının kemendi karşısında âşığın âşıklık vazifelerini yerine getirmesinin ve aşkıdaki tesirin sevgiliye kurulan bir tuzak olduğundan bahsedilmiştir.

Âşık da sevgiliye tuzak kurmak ister. Fakat bu amacına ulaşamadığı gibi tuzağının sırrındaki haber de sevgilinin ayva tüyleri vasıtasıyla gün yüzüne çıkar. Sevgilinin yazıya benzetilen ayva tüyleri, âşığın kurmak istediği tuzağın sırrını aşıkâr eder:

Hattı gelicek râz-ı derûn oldı hüveydâ
Mahfî-haber-i sırr-ı kemînüm yüze çıkdı (*Mezâkî G. 440/3*)

Canana kavuşma yolunda beslenen ümit, âşığın pes etmemesini sağlar. Fakat âşık, sevgiliye ümit tuzağı kurduğu hâlde başarısız olur. Bu nedenle visal için boşuna hasret çekmek istemez:

Visâle bîhûde hasret-keş olmam ey Tâlib
Ümîd dâmına düşmez şikârı neyleyeyim (*Bursalı Tâlib Kıt'a 3*)

Kâkülün coşkunuğu nasıl âşıklara kemend atıp onları tuzağa düşürüyorsa âşıkların hakiki sevgiliye kavuşma yolunda ona yönelip vazifelerini layıkıyla yerine getirmeleri ve aşklarındaki samimiyetin tesiri de gönlü süsleyen sevgiliye kurulan tuzaktır:

‘Uşşâka kemend-efgen ise cezbe-i kâkül
Dâm oldı dil-ârâya da te’sir-i teveccüh (*Ahmed Nâmî G. 358/4*)

Gönlünü rahatlatmak isteyen âşık, sevgiliyi avlaması konusunda gönlüne sürekli telkinde bulunur. Onun için av ve avlanmanın tam vaktidir. Sevgilinin zengin tuzaklarına karşılık, âşığın yaşlı gözleri ön plandadır. O, göz halkasını sevgiliye tuzak, gözyaşı tanelerini de ona yem olarak sunup şuh sevgilinin tuzağa yakalanmasını bekler:

Halka-i çeşmeni dâm it dâne-i eşkün döküb

Bekle bir şûhî gözet sayd u şikâr eyyâmdur (*Hüsâm-zâde Feyzî G. 19/3*)

Sevgilinin aşkının verdiği eziyetle bedenlen gittikçe zayıflayan âşığın, bedenindeki damarlar sayılacak kadar görünür vaziyettedir. Acıyla inleyen âşık, bu zayıflığıyla sevgiliye tuzak kurmak ister:

Cisminde tamarlar sayılır ‘âşık-ı zârûn

Hep saydun içündür bu kadar dâm u tuzaklar (*Nâbî G. 193/3*)

Âşık, sinesinde açılan yaralarla kendisine karşı yabancı olan sevgiliye tuzak halkaları hazırlasa bile sevgili âşığın kucağına düşmez:

Düşmez âgûşına Nâbî’nün o vahşî itse

Dâgdan sînde bin halka-i dâm âmâde (*Nâbî G.781/5*)

Âşık, meclis halkasının ortasında gönül tutan sevgiliye ne kadar tuzak kurarsa kursun amacına ulaşamaz. O gönül alan güzel, kendisine tuzak kurulduğundan şüphe eder ve âşığın tuzağına düşmez:

Ne denlü dâm kurarsam şikâra dildârı

Miyân-ı halka-i bezme o bed-gümân düşmez (*Nâbî G.327/3*)

Âşık, sevgilinin yüzündeki her bir beni için tuzak kursa da bir çiftçiye benzetilen felek âşığa bir dâne vermez. Bu nedenle âşık sevgilinin benini elde edemez:

Bir dâne virmez dihkân-ı gerdûn

Her dâne için bir dâm kursak (*Nâbî G. 396/5*)

1. 3. 1. Âşığın Kurduğu Tuzakla İlişkilendirilen Hayvanlar

1. 3. 1. 1. Kuş

1. 3. 1. 1. 1. Hümâ

Tokgözlülük zirvesinde uçan hümâyâ benzetilen sevgili, ekmek için cahile kul olup şerefinden vazgeçmez ve tuzağın bağına esir olmaz. Sevgiliyi avlayamayan âşık, kavuşma meclisini arzu eder. Halbuki arzusunun gerçekleşmeyeceğini kendisi de bilir. Sevgiliye niyaz ederek tuzak kurar ama nazlanmanın zirvesindeki hümâ, yalvarma tuzağına esir olmaz. Âşık bunu bildiği hâlde gönlüne neden bu kadar kavuşma meclisi istediğini bilmezlikten gelip sorar:

Kul olmaz nân için nâdâna geçmez âb-ı rûyundan
Hümâ-yı evc-i istiğnâ esîr-i kayd-ı dâm olmaz (*Kelîm-i Eyyûbî G. 115/4*)

Neden neden bu kadar arzû-yı bezm-i visâl
Düşer mi dâm-ı niyâza hümâ-yı istignâ (*Mezâkî G. 10/4*)

Âşığın yaraları tuzakta bir yem, elifler tuzak, âşığın göğsü ise bir tuzak yeridir. Âşığın bütün ömrü, güç ve kudret sahibi olan hümâyı tuzağa düşürüp avlama düşüncesiyle geçer fakat bu amacına ulaşamaz. Tuzakta kullanılan bütün malzemeler yer aldığı hâlde hümâ, tuzağa düşmez. Hümâ gibi sevgiliye ve ona kavuşmaya istekli olan gönlün, kendini ağırdan satan ve tuzağa düşmeyen hümâyâ yapacağı bir şey yoktur:

Dâğlar dâne elifler dâm sînem dâmgâh
Sayd olunmaz bir hümâ fikriyle ömrüm geçdi âh (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 312/1*)

Dil-taleb-kâr-ı visâl u yâr istignâ-fürûş
Dâma düşmez bir şikâr olmaz hümâyâ n'eylesün (*Mezâkî G. 334/3*)

Hümâyı avlamak genellikle zordur. Âşığın, sevgiliyi avlayabilmesi için çok güçlü bir tuzak kurması gerekir. Hümâ kanatlı kuşa benzetilen sevgiliyi avlamak için âşığın elinde dâne yoktur. Elinde dâne bulunmuyorsa onun, var olan malzemeyi kullanması gerekir. Elindeki tek malzeme zayıf olan bedenidir. Âşığın bu zayıflığı ip şeklinde

tasavvur edilir. Âşık, can ipiyle sevgiliye tuzak kurmak ister ama kendi canıyla tuzak kurması ölümünü kaçınılmaz kılar:

Dâne yok sayd ola mı hîç o hümâ-pervâzum

Tutalum rişte-i cândan ana bir dâm idelüm (*Nev’i-zâde Atâ’î G. 151/4*)

Kays’ın bedeni, Leylâ’nın aşkından zayıf düşer. Leylâ’nın bu zayıf bedeni görmesi Kays’a boyun eğmesini sağlamaz. Leylâ, yükseklerde uçan kudretli bir hümâdır. O kuşu avlamak için ona yakışır bir tuzak gerekir. Nitekim zayıf olan örümcek ağı ile hümâyı avlamaya çalışmak sonuçsuzdur:

Nizâr olmuş tenün görmekle Leylâ sana râm olmaz

Hümâ saydına târ-ı ankebûd ey Kays dâm olmaz (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 140/1*)

1. 3. 1. 1. 2. Şehbâz/Bâz (Doğan)

Âşağıdaki beyitte gönül, şehbâza teşbih edilerek avcı konumuna getirilmiştir. Hümâ, klasik şiirde genellikle sevgili veya âşık için kullanılır. Ancak Klasik Türk şiirinin temelinde yer alan aşk kavramı ile hümâ arasında da bağlantı kurulur. Âşık, bu defa tuzağa düşüren konumundadır. Sevgilinin tuzağına esir olmaz, bilakis aşkın kendisini avlar. Yârine seslenerek onun saçının kemendinin misk kokan tuzağına normal şartlarda düşebileceğini fakat gönlünün şehbâzını salıp aşkın hümâsını avladığını söyler:

Düşerdüm dâm-ı müşgîn-i kemend-i zülfüne

Hümâ-yı ‘ışka şeh-bâz-ı dili saldum şikâr itdüm (*Süheylî G. 226/3*)

Âşık, cılız bedeninde açılan halka halka yaralarla şehbâz gibi olan sevgiliyi avlamak için tuzak kurar:

Cism-i nizârum üzre urup halka halka dâg

Bir şâh-bâz saydı içün dâm kurmuşuz (*Nâbî G. 321/4*)

1. 3. 1. 1. 3. Tezerv (Sülün)

Sülün, “Biraz tavuğa benzer parlak ve güzel renkli, uzun kuyruklu bir kuş” tur (Parlatır, 2012: 1541). Sülün beyitlerde genellikle “tezerv” sözcüğüyle ifade edilmiştir.

Fotoğraf 15. Macar Sülün

Fotoğraf 16. Altuni Sülün

Fotoğraf 17. Halkalı Sülün

Fotoğraf 18. Limoni Sülün

Güzel yürüyüşlü maşûk, sülün gibidir. Onu avlamak için ona yakışır bir tuzak kurmak gerekir. Onun avlanmasının mümkün olması için güzellerin saç halkasından ona tuzak hazırlamak lazımdır:

Sayd olunmak mümkün olsa ol tezerv-i hoş-hırâm

Halka-i gîsû-yı hûbândan gerekdür ana dâm (*Azmî-zâde Hâletî Müfred 306*)

Gönül, nazlı güzelin aşkından deli olur. Deli gönül, naz eden bir sülün hayal eder ki o sülüne her nasipsizin kucak halkasının tuzak olmamasını ister. Kendisine gösterdiği nazlı hâllerini rakiplere de gösterip onlarla beraber olmamasını ister:

Dil-i dîvâne ister bir tezerv-i nâz-perver kim

Ana her bî-nevânın halka-i âgûşî dâm olmaz (*Azmî-zâde Hâletî G. 317/4*)

Sevgilinin, oklarıyla âşığın bedeninde açtığı yaralar, bir tuzak meydana getirir. Âşığın teninin tuzağa dönüşmesi sevgiliyi elde etmesi bakımından bir değişiklik oluşturmaz. Âşık yaralı teniyle güzel yürüyüşlü sülüne benzeyen sevgiliyi, bir gün dahi avlayıp o tuzağa düşüremez:

Ol tezerv-i hoş-hırâmı itmedüm bir gün şikâr

Zahm-ı nâvekden egerçi dâma dönmişdür tenüm (*Azmî-zâde Hâletî G. 540/2*)

1. 3. 1. 1. 4. Kebg/Kebk (Keklik)

Âşık, o güzel keklik için her zaman gözyaşı döker. İp gibi zayıf bedeniyle gözyaşı tanelerini kullanarak ona tuzak kurar ama tuzak hazırlama konusunda sevgili kadar hünerli değildir. İncecik canının ipiyle göz halkasını birbirine bağlayıp tuzak zinciri oluştursa bile kekliği avlamaya yakışacak bir tuzak bulamaz. Bu nedenle âşığın tuzak kurması sadece istek düzeyinde kalır. Fiilen başarılı olamaz:

Kurup dâmı gönül bir kepg için her dem döker dâne

Ana cismüm nizârüm târ olupdur eşk-i ter dâne (*Hâşimî G. 96/1*)

Halka-i çeşmini bend eylese cân riştesine

Bulamaz dil yine ol kebg münâsib dâmı (*Azmî-zâde Hâletî G. 831/4*)

Ezelden beri sevgiliye hasret olan âşıklar için kavuşma ümidi her zaman vardır. Bu ümit, âşıkların hayata tutunmalarını sağlar. Ümit olmasa onlar yaşayamaz. Kavuşma ümidiyle kekliğe benzeyen sevgiliyi tuzağa düşürmek isterler. Güzel yürüyüşlü keklik elbet bir gün gelir diye âşıkların tuzağa benzeyen gözleri yollardadır:

Bir gün elbette gelür diyü o kebg-i hoş-hırâm

Gözleri yollardadır ‘âşıklarun mânend-i dâm (*Azmî-zâde Hâletî G. 547/1*)

Sevgilinin mübtelası olan âşık güzel sesli kecliğe benzeyen sevgiliyi avlamak ister. Felek anlamazlıktan gelme tuzağını kurar ve âşığın sevgiliyi avlamadaki yolunu açar. Bu nedenle güzel sesiyle bilinen keklik ancak şimdi av olabilir. Kekliği tuzağa düşürmenin tam vaktidir:

Şimdi olur olursa o kebk-i deri şikâr
Kurdı zamâne dâm-ı tegâfûl taraf taraf (*Mezâkî G. 235/4*)

Ezel avcısı, âşığın göz halkasını tuzak yapar. Âşığın gözü, güzeller arasında nazlı bir kecliğe benzeyen sevgiliyi tutar. Gözüne o kekliği kestirir:

Halka-i aynumu sayyâd-ı ezel kılalı dâm
Hûblarda seni dutdı gözüm ey kebk-i hırâm (*Fenâyî Müfred 407*)

Âşağıdaki beyitte hakiki sevgilinin rızasını kazanmak için Allah'ın isimlerinin zikredilmesi gerektiği kekliğin tuzağa düşürülmesi şeklinde anlatılmıştır. Beyite göre güzel olan kekliği tuzağa düşürmek için önce Allah'ın doksan dokuz isminden biri olan “Vedûd” isminin nağmesine başvurmak gerektiği ifade edilmiştir. Bu isimle keklik tuzağa düşmezse yem verilip cömertlik anlamına gelen “Cevâd” isminin zikrine devam etmek gerektiği söylenmiştir:

Ol kebk-i hüsnî yemle de ism-i Cevâdî sür
Düşmezse dâma zemzeme-i yâ vedûd ile (*Bosnalı Sâbit G. 313/3*)

1. 3. 1. 2. Diğer Hayvanlar

1. 3. 1. 2. 1. Âhû (Ceylan)

Âşık, sevgiliye tuzak kurarken genellikle ya canını ya da sevgili yüzünden çektiği ıstırapla gönlünden çıkan âhı, malzeme olarak kullanır. Âh halkalarını gererek onun yoluna tuzak kurup nazla salınan ceylana benzettiği sevgiliyi elinden kaçırmadan tutmak ister ama sevgili, yine kalıcı değil kaçıcı özelliğiyle öne çıkar:

İdelüm halka-i ger âhumızı yolına dâm
Tutalum kim kaçır ol âhû-yı nâzende hırâm (*Kelîm-i Eyyûbî Müfred 46/1*)

Gönle hoş gelen nazlı âhû, yabanilik edip tedbir tuzağına bağlanmazsa, Cevrî gibi zayıf, ümitsiz ve kederli olmazsa o zaman âşığın, âhının dumanını halkalar hâlinde kemend etmesi gerektiği söylenir. Böyle bir yol izlerse işveli ceylanın, elbet bir gün av olacağı belirtilir:

Eyleyüb vahşîlik ol âhû-hırâm-ı dil-pesend
Dâm-ı tedbîre düşüp bir hâl ile olmazsa bend
Olmasa Cevrî gibi zâr u nâ-ümîd ü müstemend
Halka halka dûd-ı âhun Ârifî eyle kemend
Sayd olur elbetde sana ol gazâl-i şîve-kâr (*Cevrî Tah. 6/5*)

Güzel küçük ceylan, âşığın hayal kucağında kurtuluş bulur. Âşık, ne kadar yalan tuzağı kurarsa kursun o ceylan, bir bakışa bile aldanıp hata yapmaz. Âşık, onu avlayamadığı için feryat eder:

Feryâd uram horde-gazâl-i ra'nâ
Âgûş-ı hayâlümde iken buldu rehâ
Her çend ki vaz'-ı dâm-ı tezvîr itdüm
Bir nazrada da itmedi bir kere hatâ (*Sükkerî R. 17*)

Sevgiliyi avlama hevesiyle ona köle olan âşıklar, âhûya benzeyen sevgiliyi avlayamazlar. Âhûyu tuzağa çekmek mümkün olmadığı gibi onu tuzağa düşürebilecek yeterli sayıda avcı da yoktur:

Sayd-bendân-ı heves n'eylesün ol âhûya kim
Ne gelür dâma düşer ne ana sayyâd yeter (*Mezâkî G. 149/7*)

1. 4. Âşığın Kendine Kurduğu Tuzak

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde tuzak kavramı, genellikle sevgiliye ait güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilerek ele alınır. Ancak âşığın da tuzak hazırlaması söz konusu edilir. Tuzağın sevgili ile bağlantısında sevgilinin kusursuzluğu ortaya konurken âşığın tuzakla ilgisi paramparça olan gönlü, zayıf bedeni ve gülmeyen yüzü tasavvur edilerek anlatılır. Âşığın mizacında toplanan olumsuz öğelerden yararlanılarak tuzak hazırlanır. Konuyla alakalı beyitte gönül, eziyet çölünün sonsuzluğunda görülmemiş bir avcıdır.

Bu avcı kederi ve eziyeti kendine çeker ve onları avlar. Keder dumanındaki kuş âşıktır ve bu kuşa hazırlanan tuzak da âşığın yüz parçaya ayrılan sinesidir. Keder ve eziyeti avlayıp bunlarla gönlünü harap eden âşık, böyle olmasını kendisi ister ve kendi kendini tuzağa düşürür:

Turfa sayyâd-ı fezâ-yı deşt-i mihnetdür gönül

Dâm-ı murg-ı dūd-ı gam bu sîne-i sâd-çâkdür (*Fehîm-i Kadîm G. 99/4*)

1. 5. Âşığın Hayalî Tuzakları

Sevgili, âşıkları tuzağa güç kullanarak düşürdüğü gibi âşıklar kendi istekleriyle de tuzağa düşerler. Bazı durumlarda tuzak hayal edilir, fiilen gerçekleşmez. Âşıklar kendi gönüllerine hayali olarak tuzak hazırlarlar ya da kendilerini sevgilinin tuzağında hayal ederler.

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde Vahyî'nin divanında yer alan bir gazeldeki beyitlerin birinde sabır kuşu için hazırlanan hayali tuzaktan söz edilerek âşıkların gönlü, fitneci güzele kendilerini teslim etmeme hususunda sabır kuşuna benzetilmiştir. Âşıklar, güzelin saçını hayal edip onu sabır kuşuna kurdukları tuzak olarak kullanırlar. Yârin beninin hayalini kurup beni tuzağa dâne olarak dizerler. Neticede sevgilinin saçları ve benini kendilerine kurdukları bir tuzak olarak hayal ederler:

Uşşâk fikr-i zülfün idüp dâm-ı murg-ı sabr

Cânâ hâyâl-i hâlün ana dâne dizdiler (*Vahyî G. 53/3*)

Âşık, hayale dalan bir kuş olduğunu söyler. O kuşun kanadındaki en uzun tüy bilindik olunca sevgilinin saç da büyüleyici ve bilindik bir tuzak olur. Tanıdık tuzağa tanıdık olan bir av düşer. Sevgilinin bilindik büyüğü tuzağı için kuşun kanadı da yabancı değildir. Âşık kendini, dost gördüğü sevgilinin tuzağında hayal eder:

Murg-ı tahayyülüm olıcak şeh-per-âşnâ

Gîsûsı oldu dâm-ı füsûn-perver-âşnâ (*Vahyî G. 8/1*)

Sevgilinin hayalinin şehbâzı, bakışındaki tuzakta bulunsa o şehbâzın ayağına âşığın ıslak gözlerindeki gözyaşı, iplik gibi bağlanır. Sevgili, âşığın, avlayıp tuzağa düşürmeyi hayal ettiği bir şehbâza benzetilir:

Olsa şeh-bâz-ı hayâl-i yâr der-dâm-ı nazar

Pâyına târ-ı sirişk-i dîde-i ter bağlanur (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 47/4*)

Sevgilinin de âşık gibi tuzağa düşmesi mümkündür. Âşıkların kucak halkası, âhû gibi güzel sevgiliye kemend olmadığına göre sevgilinin hangi tuzağa düştüğü konusunda şüphe edilen yer hayal tuzağıdır. Âşığın, sevgiliyi tuzağa düşürmesi gerçekte mümkün görünmese bile hayal âleminde o âhûyu tuzağa düşürmesi mümkündür:

‘Âgûş-ı ‘âşık olmaz ol âhû için kemend

Dâm-ı hayâle düşmesidür cây-ı iştibâh (*Azmî-zâde Hâletî G. 708/2*)

1. 6. Rakibin Âşığa Tuzak Kurması

Sevgili, âşıkları kendisine daha çok bağlamak amacıyla bazen onları kışkandırma yoluna gider. Onlara yüz çevirip rakiplerle münasebet kurar. Sevgilinin yüz verdiği bu rakipler “başkalarının menfaatine mâni olarak kendi menfaatine çalışan kimselerdir.” (Onay, 2013: 339).

Bilindiği gibi Klasik şiirde rakip (ağyâr (yabancılar) adû (düşman), pelîd (alçak) nâdân (cahil)) âşık ve sevgilinin arasına giren, onunla sürekli mücadele eden, âşığın sevgiliye kavuşmasına engel olan, ona eziyet eden, arabozucu olumsuz bir kişiliktir. Rakip, sevgilinin iltifatına mazhar olur, sevgilinin yanından ayrılmaz ve âşığı çileden çıkarır (Özerol, 2020: 32).

Rakip, âşığın karşısında bulunan bir güç olmasının yanında sevgiliye mübtela olan başka bir âşığın ifadesidir. Buradan bütün âşıkların birbirlerine rakip oldukları anlaşılır. Konuya tasavvufî açıdan yaklaşan Sıtkı Nazik (2016: 244-245), rakiple ilgili bu değerlendirmelerin âşığın dışındaki bir unsura işaretinin ifadesi olduğunu, asıl rakibin âşığın kendisi olduğunu söyler. Yine onun ifadesine göre “ “benlik” ve “nefs” e sahip olan âşık sevgiliye ulaşmada engel olan canını kendi özünde barındırır.” (Nazik, 2016: 244-245).

Rakipler, önce bir tuzak kurup âşıkları kandırarak onların kucak halesinden sevgiliyi uzaklaştırırlar. Daha sonra o ay yüzlü güzele itibar gösterip o güzeli âşıklara düşman ederler:

Hâle-i âgûşumuzdan dâm idüp dâr etdiler

‘Âkıbet ol mâhî çok ‘addettiler a’dâ etdiler (*Sa’dî G. 106/3*)

1. 7. Rakibin Sevgiliye Tuzak Kurması

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde tuzak kavramının geçtiği beyitlerde genellikle tuzağa düşürenin sevgili olduğuna, bazı durumlarda âşığın da sevgiliye tuzak kurduğuna rastlanmıştır. Rakibin ise âşığın sevgiliye kavuşmasını engelleyici vasfından dolayı âşığa tuzak kurduğu görülmüştür.

XVII. yüzyıl şairlerinden Üsküdarlı Sırrî'nin divanında yer alan bir beyitte rakibin sevgiliye kurduğu tuzaktan söz edilmektedir. Buna göre âhû gözlü güzel, yabancı tavırlarıyla âşıklardan kaçıp düşmanın tuzağına düşer. İt olarak nitelendirilen rakiplere av olur, âşıklara yar olmaz:

Kaçardı bizden idüp vahşet ol gözi âhû
Düşürdi dâma 'aduvv itlere şikâr oldu (*Üsküdarlı Sırrî G. 110/3*)

Âşığa yüz vermeyen sevgili, rakibe yüz vererek onu, âşığı kıskandırmak için araç olarak kullanır. Sevgilinin amacı, âşığı kendisine daha çok bağlamaktır. Rakip; sevgili, âşığa tuzak kurmasa da sevgiliyi âşığa kaptırmamak için âşığı, sevgiliden uzaklaştırmaya çalışır. Sevgili âşığın kurduğu tuzaklara değil rakiplerin tuzağına düşer. Safa kuşu olan sevgili, rakibin tuzağında bir ayağından bağlanır:

Dâm-ı ağıârda pâ-beste olan murg-ı safâ
Bana nisbetle hemân sayd-ı haremdür şimdi (*Nev'î-zâde Atâ'î K. 17/16*)

Düşmanın sözleri, sevgilinin âşığa yönelmesini engelleyen bir yalan tuzağı olarak tasavvur edilir. Bu sebeple güzel yürüyüşlü sülüne benzeyen sevgili, düşmanla görüşmekten sakınmalıdır. Sakınmadığı takdirde, düşmanın yalan dolanla kurulmuş tuzağına düşer:

Dem-â-dem ihtirâz eyle 'adûnun ihtilâtından
Düşersin ey tezerv-i hoş-hırâmum dâm-ı tezvîre (*Peşmeli Hisâlî G. 367/3*)

1. 8. Tuzak Kavramıyla İlişkilendirilen Diğer Öğeler

1. 8. 1. Düşünce ve Tuzak

Âşığın her saniyesi, güzelliğiyle gönülleri saran yâri düşünmekle geçer. Onun güzelliği, sadece gönülleri değil düşünceleri de sarar. Âşığın, sürekli sevgiliye dair

düşüncelere saplanıp kalması hem bedenini hem de aklını bitap düşürür. Kendi gönlüne seslenerek yasemine benzeyen saçlardan vazgeçip ona bağlanmaması, düşüncenin tuzağına düşmeyip sevdasından vazgeçmesi gerektiğini söyler:

Girme kayda gönül ol zülf-i semen-sâdan geç

Dâm-ı endîşeye gel düşme bu sevdâdan geç (*Kelîm-i Eyyûbî G. 28/1*)

1. 8. 2. Akıl ve Tuzak

Akıl, Allah'ın insanoğluna bahsettiği ve “onun bedenine öz olarak yerleştirdiği rûhani bir cevher olup hak ile batılı, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini vs. ayırt etmeye yarar.” (Pala, 2020: 16). Fakat aşk mefhumu devreye girdiğinde akıl unsuru önemini kaybeder.

“Mutasavvıflar ilahi, ezeli ve ebedi gerçeklerin akıl yoluyla kavranamayacağını belirtir, nazari aklı reddeder ve neoplatonizmin tesiriyle keşf ve marifet anlayışlarıyla uyuşan farklı bir akıl anlayışı ileri sürerler.” (Göktaş, 2016: 174). “İlim, akıl, züht ve takva âşığa hicap olduğu için âşık bütün sevdadan geçip biricik sevgilinin sevdasına düşer. Sevgiliye vuslatta ilim, züht ve takvanın da ötesinde aklın ayak bağı olduğu düşüncesi hakimdir.” (Nazik, 2016: 257). “Divan edebiyatının şair ve yazarları da genellikle gönül taraftarı oldukları için aklın taraftarlarını ciddiye almazlar. Akıl taraftarını küçümser ve gönül taraftarı âşığın yanında yer alırlar.” (Zavotçu, 2018: 52). Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere âşık, aklını terkedip gönlüne yöneleceği için onun iyi ve kötünün ayırımına varamayıp tuzağa kolayca düşebilmesi kaçınılmaz olur.

Sevgilinin kıvrıcık saçları, aklı devre dışı bırakan baştan başa belalarla dolu bir tuzaktır. Âşık, -aklı varsa- bu tuzaktan sakınmalıdır çünkü gönül götüren o güzelin saçındaki zincire gönlünü verenler divane olur. Bilindiği gibi divanelerin ayakları zincirle bağlanır. Âşık da aklını aşk yolunda kaybedip deli olduğundan zincirle bağlıdır:

Var ise ‘aklun sakın dâm-ı belâdur ser-te-ser

Dil viren zencîr-i zülf-i dil-bere dîvânedür (*Rüşdî G. 34/6*)

Âhû-yı harem, “Harem’de yani Mekke ve Medîne’de mâruf hudutlar dahilinde avlanması memnû olan âhû.” demektir (Onay, 2013: 48). Avlanmasının mümkün olmaması bakımından “âhû-yı harem”e benzetilen sevgiliyi avlamakta akıl tuzağı

geçerli değildir. Hür olanlara aklın tuzağı tesir etmediğinden ve sevgili de hür olduğundan onu tuzağa düşürmek mümkün değildir. Haremin âhûsu olan sevgili, çayırdan gezip avlanabilen bir av değildir:

Âzâdelere dâm-ı hîred kâr-ger olmaz

Âhû-yı harem sayd-ı çerâ-gâh değildir (*Nâ'îl-i Kadîm G. 64/6*)

1. 8. 3. Hayal ve Tuzak

Klasik Türk şiiri, şairin hayal dünyası üzerine kuruludur. Hayal unsurunun olmaması şiirin de olmaması demektir. Şiire renk kazandıran, âşğın sahip olduğu duygu selinin anlaşılmasını kolaylaştıran hayaldir. Şair, içinde yaşadığı ruhsal dalgalanmaları ve aşkını hayal sayesinde işleyip somutlaştırır. Hayal mefhumunun kendisi de soyut bir kavramdır. Kendisi gibi diğer soyut kavramların da somut hâldeki ifadesi için gereklidir.

Gerçekte sevgiliye kavuşamayan âşık, sevgiliye olan aşkını iç dünyasında ve hayal âleminde yaşar.

Sevgiliye bir türlü ulaşamayan âşğın daima yanında olan “hayal”dir. Hayal çoğu kez sevgilinin kaşının, gözünün, dudaklarının ya da adeta incelikten yok oluşuyla belinin bir yansıması olarak karşımıza çıkarken kimi zaman da bu özelliğinden tamamen soyutlanarak farklı kimlikler kazanmıştır. Bu kimlikler etrafında hayali, bazen âşğın ıstıraplı aşk yollarındaki arkadaşı, bazen aşk denizindeki gavyâsı, keştîsi, zevrâkı ya da feneri kimi zaman inceliğinden ötürü şairin şiiri, kalemin ucundaki ince kıl ya da işlenmiş bir tel olarak görebilmekteyiz (Anbar, 2018: 1).

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinin şairlerinden Nef'î, geniş hayal dünyasını ve üstün zekasını harmanlayarak şiirine özgünlük ve mükemmellik kazandırır. Kelimelerini kuyumcu titizliğiyle işleyip hayal dünyasındaki zengin renk tonlarıyla şiire yeni imajlar getirir. Hayal gücü kimi zaman sekteye uğrasa dahi sahip olduğu düşünce gücü onun her daim kurtarıcısıdır. Eğer onun hayal şahininin kanadında Ankâ'yı avlamak için güç kalmazsa o zaman düşüncesinin ipi ile Ankâ'yı tuzağa çeker:

Kalmasa ger per-i şâhîn-i hayâlinde mecâl

Târ-ı endîşe ile dâme çeker Ankâyı (*Nef'î K. 44/39*)

Temmuziye yaz ve sıcaklık konulu kasideler verilen addır. Temmûziye denilmesinin nedeni sıcakların Temmuz'da başlaması ve daha çok Temmuz lafzının şiirde geçmesindendir. Bu tür kasidelerin nesib bölümünde yaz ve yaz mevsiminin özellikleri anlatılır. Nef'î'nin Nâsuh Paşa medhinde yazdığı Temmûziye'si ünlüdür” (Pala, 2020: 447).

Nef'î'nin yukarıda sözü edilen Temmûziye'sinde yer alan bir beyitte şairin, düşüncesinin hararetinin manaların kuşlarını hayal tuzağına düşmeden bir çırpıda kebab ettiği ifade edilerek temmuzun kavurucu sıcaklığının hayal edilemeyecek kadar fazla olduğu anlatılmıştır:

Düşmedin dâm-ı hayâle dahi bir demde eder
Tâb-ı endîşesi murgân-ı ma'ânîyi kebâb (*Nef'î K. 31/9*)

1. 8. 4. Gök Cisimleri, Felek ve Tuzak

Tuzak kavramıyla olan ilişkilendirmelerde kozmik âleme ait unsurların bazılarında söz edildiği görülmüştür. Bunlardan biri felektir. “Gök, gökkubbe ve gökyüzünü ifade eden bu kelime divan şiirinde aynı zamanda çarh, asuman, sipihr, gerdün, feza ve sema kelimelerini de karşılar ve çok defa bu kelimelerin yerine kullanılır.” (DİA, 1995: 306).

Gökyüzünü dokuz felek çevreler ve her semada bir yıldız bılunur. Bu yıldızların kendine ait iklimleri ve hakimiyet saatleri olduğu söylenmiş bu yüzden yeryüzündeki her şey feleğe bağlanmıştır. İnsanların zamandan şikayetlerinden de bahseden İbn-i Sinâ'ya göre zaman herhangi bir olayın sebebi olmadığı halde insanlar olayların sebebini bilmedikleri için neden olarak zamanı gösterirler. Hoşlarına giden durumlarda zamanı överler, hoşlanmadıkları durumlarda ise zamanı yererler. (Onay, 2013: 179; Kul, 2015: 21).

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde felek ve tuzak arasında kurulan ilişki, daha çok feleğin insanın bahtı üzerindeki olumsuz etkiye dayanır.

Semadaki cisimler bir harman yerini andırır. Yıldızlar, harman yerindeki buğday taneleri gibidir. Gönül kuşu, gökyüzü harmanından bir tane almadan bela tuzağına yarıklarla tutulacağını beklemediğini söyler. Felek, âşığın gönlünde yarıklar meydana getirmekle kalmayıp âşığın istediği taneyi de vermez:

Belâ dâmına çak böyle giriftâr olmak ummazdum
Sipihrün hırmeninden almadan dil murgı bir dâne (*Azmî-zâde Hâletî G. 715/2*)

Felek, dünya ehlini avlamak için ayın ışık halesinden bir tuzak hazırlar. Dünya ehlinin gökyüzünde gördüğü parlak yıldızlar ise tuzakta kullanılan tanelerdir:

Hâleden dâm eylemişdür ehl-i dünyâ saydına

Dânelerdür gördüğün ol encüm-i rahşân-ı çerh (*Azmî-zâde Hâletî G. 117/7*)

Yüce feleğin sonsuzluğu bir av yeri, yıldızlar ise tanedir. Saadet kuşuna gök kuşağından tuzak kurulması istenir. Yıldızların insanların talihi üzerinde etkili olduğu eskiden beri süregelen bir inanıştır. Tuzağın da tesirli olması yıldızların taneye benzetilmesiyle ifade edilir. Tane ne kadar cezbedici olursa tuzağa düşürmek de o kadar kolay olur:

Fezâ-yı çarh-ı vâlâ sıyd-gahun dâneler encüm

Sa'âdet mürğına kavs-i kuzahdan ol dem dâmun tut (*Hâşimî G. 8/2*)

Felekte görünenin, yıldız ve hilal olduğu sanılmamalıdır. Onlar, akıl kuşunu avlamak için hazırlanan tuzak ve tuzağa konan dânedir. Tuzak ve dâne karşısında akıl kuşu aklını kaybeder:

Görinen sanman sipihr üzre nücûm ile hilâl

Murg-ı 'aklun saydına ol dâne ile dâmdur (*Süheylî G. 83/4*)

Gökyüzündeki ay ve yıldızların oluşturduğu görüntü bir harman yerine benzetilir ve feleğin bu harman yerini bir tuzak olarak kullanmasından söz edilir. Feleğin insanın bahtı üzerindeki etkisi nedeniyle felekten sık sık şikâyet edilir ama âşık, kendini yüce himmetli bir kuş olarak görür. Himmet sahibi âşık, eğer felekler ay harmanı üzerine tuzak kurarsa asla o tuzağa düşmeyeceğini söyleyerek feleğe karşı pervasızlığını dile getirir:

Murg-ı bâlâ-himmetüz kim olmazuz hergiz şikâr

Hirmen-i mâh üzre kursaydı felekler dâmumuz (*Azmî-zâde Hâletî G. 306/2*)

Her ne kadar feleğin, âşık üzerinde bir yaptırım etkisi bulunsa da âşığın ateşli olan âhının coşkunu çok kuvvetlidir. Feleğin bundan sakınması gerekir. Yine âşığın başındaki inatçı tuzağın alevi de çok kuvvetlidir. Feleğin bundan da sakınması gerekir. Bu noktada âşık, feleğe dikbaşlılık gösterir:

Ey felek tугyân-ı âh-ı âteşînümden sakın

Böyle ser-keş şu'le-i ser-der-kemînümden sakın (*Mezâkî G. 340/1*)

Âşıklar, kendilerinin aşk haremını seven ve felekte dolaşan kuşlar olduklarını söylerler. Felekte uçmaları sebebiyle yüksekte olduklarından tuzağın kederini ve endişesini taşımazlar. Bu nedenle kafeste esir olmazlar. Burada felek, yüksekliğiyle söz konusu edilmiştir:

Mürgân-ı felek-seyr ü harem-perver-i ışkuz

Bizde gam u endîşe-i dâm u kafes olmaz (*Cevrî G. 106/3*)

Kendisine kitap indirilen dört peygamberden biri olan Hz. İsa, yaşadığı devirde çevresindeki insanları sözleri ve mucizeleriyle tevhid inancına davet eder. Bir kasidede yer alan beyitlerden birinde anlatıldığına göre felek avcısı, âşığı öyle bir tuzağa düşürür ki eşegin anırmasıyla Hz. İsa'nın insanlara tevhid konusunda söylediğı sözler derece yönünden eşit olur. Başka bir kasidede yer alan bir beyite göre feleğın avcısı, âşıkları öyle bir tuzağa düşürür ki eşek sesiyle çalgıcının sesi bir olur. Her iki durumda da feleğın tuzağına maruz kalan âşığın içinde bulunduğı zamanın kötülüğü vurgulanır:

Şol dâma düşürdi beni sayyâd-ı felek kim

Bang-ı har ile rütbede bir güfte-i İsa (*Süheylî K. 48/77*)

Bir dâme düşürdi bizi sayyâd-ı felek kim

Bang-i har ile bir durur âvâze-i mutrib (*Süheylî K. 15/57*)

Ramazan Bayramı'nın gelişini konu alan bir kasidede söz edildiğine göre yıldızlar, her gece talihe kurulan tuzağa yem olarak dâne döker ama hür ve çok neşeli bir bayram kuşu olan, "talih, iyilik, ve cennetin sembolü olan Hümâ" (Ceylan, 2015: 117) Ramazan şapkasına av olarak düşmez. Burada bayramın gelişinin gönüllerde meydana getirdiğı neşeyle talihin güzel olması Hümâ'nın, talihin açıklığını sembolize etmesiyle açıklanmıştır:

Dâm-ı sipihre dâne döker her gice nücûm

Düşmez şebîke-i Ramazâna Hümâ-yı id (*Bosnalı Sâbit K. 6/9*)

1. 8. 5. Kazâ ve Tuzak

Belaya düşmek, âşıkların âdeta alın yazısıdır. Tuzağa yakalanma vakti geldiğinde kaderlerinde yazanı yaşamaktan kaçamazlar. Kaderde yazılı olan şeyin fiilen gerçekleşmesine kazâ denir. Sevgili, saçındaki kıvrımla ne vakit kazâ avlusunu av yeri hâline getirirse belaya düşkün olan kuşu da saç kıvrımıyla ayağından bağlayıp tuzağına düşürür. Tuzağa düşmek âşığın alın yazısıdır. Sevgili bu alın yazısını gerçekleştirmekle görevlidir:

Sayd-gâh itse ne dem sahn-ı kazâ-yı turrası

Pây-best-i dam ider murg-ı belâ-yı turrası (*Fehîm-i Kadîm G. 278/1*)

1. 8. 6. Talih ve Tuzak

Tuzak kurma işinde âşığın, genellikle başarısız olmasındaki en önemli etken, talihinin kötü olmasıdır. “Baht ya da talih, divan şiirinde genellikle olumsuz bir kişilik olarak anılır ve olumsuz sözcüklerle birlikte sunulur. Kendisini âşık olarak gören şair bahtının karalığından yakınır.” (Zavotçu, 2018: 94). O, kara bahtlı olduğundan isteklerine bir türlü ulaşamaz. Hümâ gibi yüce olan sevgiliye ıstırapla dolu karmakarışık bir tuzak kurmak ister ama bahtının zayıf olması isteğine el uzatmasını güçleştirir. Hümâ gibi sevgili, âşığın karmaşık tuzağına düşmez:

Bu baht-ı dînla maksûda dest-res güçtür

Bu dâm-ı derheme mâ'lumdur hümâ düşmez (*Vişne-zâde İzzetî G. 50/2*)

Âşık, sevgilinin yüzünde ayva tüyleri belirmesine ağlamaz. Onu müteessir eden şey kara bahtı yüzünden tuzağının gün yüzüne çıkmasıdır. Sevgilinin ayva tüyleri, yazıya benzetilerek âşığın, kara bahtıyla kurduğu tuzağı ortaya çıkarır:

Ruhsâruna hatt geldüğine agramam ammâ

Baht-ı siyeh-i ser-be-kemînüm yüze çıkdı (*Vecdî G. 70/2*)

1. 8. 7. Aşk, Sevgi ve Tuzak

Aşk mefhumu, Klasik Türk şiirinin özünü oluşturur. “ ‘Aşeka sözcüğünden türemiş olan aşk, sarmaşık otuna verilen isimdir.” (Şimşek, 2017: 43). “Aşk, sarmaşığın bir bitkiyi, ağacı sarıp sarmalaması, kuşatması, belki de kurutması gibi âşığın istilâ eder.” (Kola, 2016: 68). “Kâinatta yaratılan ve ahenk içerisinde olan her şeyin, yaratılışının ve devamının, temel sebebi olan aşk, bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi, Klasik Türk

Edebiyatının da en vazgeçilmez temalarından biridir.” (Demirel, 2019: 588). Aşk olmadan âşık, sevgili ve rakip varlığını yitirir. Hatta evrendeki her şey anlamsızlaşır ve çöküntüye uğrar.

İnsanoğlunun yaratılışının sebebi, hakiki sevgiliye ulaşmak ve onun tabi tuttuğu imtihanlarda yoğrulmaktır. Bu sistemin işleyişi ancak aşk ile mümkün olabilir. Aşkın tuzakla bağlantısında aşkın kendisi doğrudan bir tuzak olarak işlenmiştir. Âşığın, sevgilinin tuzağına düşmesinin yegane sebebi de ona beslediği aşktır.

Klasik Türk şiirinde “mahabbet” sözcüğüyle karşılık bulan sevgi kavramı ise aşkın katmanlarındandır ve aşk tuzağı gibi sevgi tuzakları da âşığın yakalandığı tuzaklardan biridir. “Mahabbet toprağa atılan tohum anlamındaki “hibbe” kökünden türemiştir. Hayatın aslı o ve onda olduğundan, bitkilerin kökü ve tohumu olan habbeye de sevgili (hubb) denmiştir.” (Kola, 2016: 68). “İsmail Ankaravî, Kasîde-i Taiyye Şerhi adlı eserinin dibacesinde beşinci maksatta muhabbeti tarif edip diyor ki ‘Muhabbet, nefsin bir şeye onun idraki derecesinde meyil göstermesidir.’ ” (Şimşek, 2017: 242).

Ay gibi güzel avcı, aşk tuzağına düşen avına merhamet etmez. Bu sebepten âşığın bu tuzağa düşmekten sakınması ve kendine güvenip rahatça gezmemesi gerekir. Çünkü aşk avcısının onun için hazırladığı gizli bir tuzağı mutlaka vardır:

Sakın Râmî düşersen dâm-ı ‘aşka
Terahhum eylemez sayyâd-ı mehveş (*Râmî G. 143/7*)

Sakın ey mürğ-i dil âzâde gezme
Olur sayyâd-ı ‘aşkun gizli dâmı (*Râmî G. 278/4*)

Gönül kuşu, hayli zamandan beri aşka doğru kanat çırpır. Sonunda bir avcı onu, hileli tuzağına av eder:

İtdi bir sayyâd dâm-ı mekrine âhir şikâr
Murg-ı dil gerçi iderdi hayliden pervâz-ı ‘aşk (*İshak-zâde Zuhûrî G. 60/3*)

Gönül kuşunun sevgi tuzağından kurtuluşu mümkün değildir. Sevgili, kıvrıcık saçının çengeliyle onun dilinden tutar. Saç çengelinin gönül kuşunun dilinden

tutmasından kastedilen, kuşun sevgilinin güzelliği karşısında dilinin tutulmasıdır. Burada sevgi tuzağı olarak işaret edilen esas tuzak saçtır:

Halâs olmak ne mümkün murg-ı dil dâm-ı mahabbetden
Zebânından anı kullâb-ı zülf-i pür-şiken tutdı (*Sükkerî G. 130/5*)

Bir çocuğa benzetilen gönül, sevgi tuzağına düştüğü için boşuna feryat etmesine gerek yoktur. Çünkü kendi eşiği/dergahı zaten parlaktır, tasaya lüzum yoktur. Ayrıca çocuklar günahlardan muaf olduğundan gönlün de bu yönüyle temiz/günahsız olduğu vurgulanmıştır. Günahsız olan gönlün sevgi tuzağıyla yeniden temizlenmesine gerek yoktur:

Mahabbet dâmına düşdünse bî-hûde figân itme
Senün ey tıfl-ı dil çün âsitânun kendi rûşendür (*Vişne-zâde İzzetî G. 43/4*)

1. 8. 8. Şarap ve Tuzak

Arapça bir sözcük olan ve lügatte“içilecek şey” (Devellioğlu, 2017: 1141) “içki” (Parlatır, 2012: 1557) anlamlarını ihtiva eden şarap, “Tahammür etmiş, içeni sarhoş eden üzüm suyudur. Türkçesi süci ve çakırdır. Farsçada ilk adı şâhdârûdur. Sonradan şairler teşbih ve kinaye yoluyla sayısız ad takmışlardır.” (Onay, 2013: 382). “Cam, sagar, piyale, kadeh, sagra, ayak gibi unsurlardan da bazan mecaz-ı mürsel yoluyla içki kastedilir.” (Tolasa, 2001: 491).

Mitolojik ve dinî kaynaklarda şarabın kim tarafından bulunduğuyla ilgili farklı görüşler mevcuttur. “Yunan mitolojisine göre şarabı yapan ilk kişi Dionysos’tur. İran Mitolojisine göre ise Pişdadiyan sülalesinin dördüncü hükümdarı olan Cem (Cemşîd) dir. Dini kaynaklardan Tevrat’a göre ise şarabın mucidi Hz. Nûh’tur.” (Mum, 2018: 114-115).

Şarap mefhumu gerçek anlamının dışında tasavvufî anlam da içerir. Tasavvufî inanca göre şarap, “muhabbetin galebe çaldığı ilk dönemlerde, hakiki sevgilinin âşık olan sâlikin gönlüne cilvesinden doğan ve onu sarhoş eden zevk, vecd ve hâle verilen isimdir.” (Şimşek, 2017: 327). Şarap kavramı, “İslami bir bakışla yorumlanmasıyla birlikte edebiyatın bünyesinde tasavvufî bir karaktere bürünmüş ve şiir geleneğimizde varlığını sürdürmüştür.” (Mum, 2018: 117).

XVII. yüzyıla ait metinlerden alınan örneklerle göre şarap ve tuzak arasında kurulan bağlantıda şarap, doğrudan bir tuzak olabildiği gibi tuzağa yardımcı bir unsur olarak da kullanılır. İster doğrudan ister dolaylı olsun şarap vasıtasıyla kurulan tuzak, şarabın doğru yoldan saptırıcı özelliği sebebiyle bela olarak nitelendirilir.

Şarap tuzağı, âşığın aklını başından alan bir beladır. Bu belaya mübtela olan âşık, kendisini o tuzaktan kurtaramaz. Bu tuzağın ıstırap verici ve kötü bir tuzak olduğunu bildiği için hükümdara benzettiği ve bir içim su olarak nitelendirildiği sevgilisinin kadehe koyulup şarabın tuzağına düşmesini istemez. Çünkü su, saflığı temsil eder. Şarap ise kötülüğü ve fitneyi simgeleyen bir unsurdur. Bu sebeple sultanın saf olan güzelliğine leke değmesini istemez:

Şu hüsn ile bir içim su isen de sultânım

Koyulma sâgara dâm-ı şarâba düşme sakın (*Bosnalı Sâbit G. 259/3*)

“Şarâb-ı Köhne: Eskimiş, yıllanmış şarap demektir. Şarap ne kadar küpte kalırsa ve eskirse o kadar sertleşir.” (Onay: 2013: 384). Sa’dî, tuzağı şarabın eskiliği ve iniltinin tazeliğindeki tezatla ortaya koyar. Âşık, iniltisi taze olmazsa şarabı kendisine haram kılar çünkü ona göre şarap meclisi eziyet tuzağıdır. Şarabın yıllanmış ne kadar etkiliyse tuzaktaki ıstıraptan doğan iniltinin tazeliği de o kadar etkilidir:

Şarâb-ı köhne ey Sa’dî civân-ı nâle olmazsa

Harâm olsun ki bir dâm-ı sitemdür meclis-i sahbâ (*Sa’dî G. 5/5*)

Şarap meclisine her gelen sonunda avlanıp kalır. Aşk şarabının sarhoşu olan rint de, şarap kadehiyle mecliste avlanır. Şarap meclisinin halkası sanki rintlere kurulan bir tuzaktır:

Her gelen bir câm-ı meyle sayd olub âhir kalur

Dâmdur rindâne gûyâ halka-i bezm-i şarâb (*Rüşdî G. 11/2*)

“Al (kırmızı) tûtî; sevgilinin diline, dudağına, güle, lâleye, içi şarap dolu kadehe vb. benzetmelik olur.” (Ceylan, 2015: 196). Kadeh benzetmesine örnek olarak aşağıda

ifade edildiğine göre rintler meclisinde kadeh, şarapla bütünleşip kırmızı papağan olur. Rintler halkası, meyhanede bu şarabı içenlere tuzak olur:

Bâde ile tûtî-i âl oldu câm

Eyleyelüm halka-i rindânı dâm (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 241/1*)

1. 8. 9. Bahçe Unsurları ve Tuzak

Tabiat unsurlarına ait olan bağ, bahçe, çiçek, kuş vs. tuzak ile ilişkilendirilen öğeler arasında yer alırlar. Bunlardan bağ, “çeşitli çiçek ve kuşların toplu hâlde bulunduğu yerdir ve yeşillik içerisinde.” (Tolasa, 2001: 463).

Âhû gözlü güzeller, kendilerine âşık olanları umursamama konusunda ustadırlar. Onları avlamak için onların âşıkları avlamakta kullandıkları yöntemi kullanmak gerekir. Bu yüzden âşıklar bahçede salınan âhû gözlülere bilmezlikten gelmenin yüz tuzağını kurup çimenlikteki av ve avlamanın nasıl olduğunu görmek isterler:

Gözi âhûlara sad-dâm-ı tegâfûl kuralum

Bâg u râgun nice olur sayd u şikârın görelim (*Mezâkî G. 312/4*)

“Gül bahçesi içerisinde sadece gülü barındırmaz. Bu bahçede sümbül, lale, şebboy, nergis, çiğdem, nilüfer vb. birçok çiçek bulunur. Bahçedeki gül çiçeklerin sultanı olduğundan bahçenin adı da gül ile başlar.” (Çukurlu, 2017: 71). Kimi zaman sevgili de güle benzetilerek gül bahçesinin hükümdarı olur.

Gül bahçesi, bünyesinde güzellikleri barındırırken âşığın ayağının tökezlemesine sebep olan dikenleri de barındırır. Buna rağmen âşık, belayı seven bir kuş gibidir. Belaya bulaşıp onu sevmesi sebebiyle bedel ödemesi gerekir. Bu bedeli tuzağa düşerek öder. O, bela olan sevgiliyi sevdiğinden sevgilinin bulunduğu gül bahçesinin her köşesi (kûşe-i gülşen), âşığa tuzak ve onun tuzakta hapsedildiği bir kafes gibidir:

Ol murg-ı belâ-perver-i ‘ışkuz ki Neşâtî

Her kûşe-i gülşen bize bir dâm u kafesdür (*Neşâtî G. 33/5*)

Eğer o servi, sümbül gibi saçlarını gül yaprakları gibi al yanaklarının üzerine salarak tuzak kurarsa saçıyla bülbülün boynunu üveyik kuşu gibi bağlar. Burada bahçenin içinde yer alan servi, sümbül ve gül; şekil, koku ve renk yönünden sevgilinin

güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilir. Sevgilinin boyu kusursuzluğu ve bahçede salınışı yönüyle serviye, saçları kokusu bakımından sümbüle, yanakları ise kırmızı rengi yönünden gül yapraklarına benzetilir. Ayrıca bülbüle benzetilen âşık, boynundan yakalanıp avlanan bir üveyik kuşuna da benzetilir:

Berg-i gül üzre sümbülün dâm ide ger Fehîm o serv
Gerden-i bülbülü be-tavk eyleye misl-i fâhte (*Fehîm-i Kadîm G. 271/6*)

Âşık, zavallı ve kimsesiz bir kuştur. Bütün acziyetiyle sevgilinin köleliğini sürdüren garip kuşun tuzağa düştüğü için aklı başında değildir. Gül bahçesi, onun aklının hürlüğüne hazırlanan bir heves tuzağı ve onun mahkum edildiği kafestir:

Ol murg-ı garîbüm ki gülistân kafesümdür
Âzâdegî-i hâtıra dâm-ı hevesümdür (*Fevzî G. 47/1*)

Âşık, yârini çok hile yaparak tuzak kuran bir güle ve taze fidana benzetir. Gül bahçesindeki güle benzetilen sevgili tuzak, gülün üzerindeki çiğ damlaları ise yemdir. Güle âşık bülbül, hür gönlünü sonunda o tuzağa kaptırır:

Bağa ol nev-nihâl gelmez mi
Gül-i pür-mekr ü âl gelmez mi (*Topkapılı Feyzî G. 110/1*)

Gül ü şebnem sana gülşende dâm u dâne olmuşdur
Giriftâr eyledün ahir dil-i azâdun ey bülbül (*Topkapılı Feyzî G. 60/3*)

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde eser veren şairlerden biri olan Sâbrî Mehmed Şerif, Silahtar Mustafa Paşa'nın Şam Beylerbeyliği'ne getirilmesi hadisesinden ötürü yazdığı bir kasidesinde Mustafa Paşa'nın adaletinden söz ederek gül ve bülbül mazmunuyla tuzak kavramını bağdaştırır. Sözü edilen kasidede yer alan beyitte ifade edildiğine göre eğer sabâ rüzgârı, naz ve yalvarma ehline onun adaletini haber verseydi güller, bülbülleri âh tuzağına esir etmezdi. Memduhun adaleti, o derece büyüktür ki vicdanı olmayan güzellerin tuzağına bile fırsat vermez ama güle benzeyen sevgilinin kokusunu, bülbüle benzeyen âşığa götürmekle görevli olan sabâ rüzgârının naz ve niyaz ehline haber verdiği şey memduhun adaleti değil, gülün kokusudur:

Haber virse sabâ nâz u niyâz ehline ‘adlinden

Esîr-i dâm-ı âh itmezdi güller ‘andelibânı (*Sabrî Mehmed Şerîf K. 16/30*)

Sevgiliye ve onun hilelerle kurduğu tuzaklara esir olmak tehlikelidir ama sevgilinin tuzağı, gönülleri perişan ettiği gibi onlara yuva olur. Âşıklar, burada rahat olduklarını söylerler. Çünkü bela ipi âşıklar için güvenli bir yerdir. Heves tuzağının yuva, bela ipinin ise emin bir yer olarak tasavvur edilmesiyle zıtlıklarla kurulu bir anlatım ortaya konulur:

Âşüfte-dilüz dâm-ı hevâ meskenümüzdür

Âzâde-serüz bend-i belâ me’menümüzdür (*Cevrî G. 53/1*)

Bülbül-gül mazmunu ile tuzak arasındaki ilişkinin bazı durumlarda dinî açıdan ele alındığı görülmüştür. Allah’a visal yolunda canını ortaya koyan bülbül, aşk savaşının temellerini inşa ederken sabah vakti gülün tuzağına düşüp feryat eder. Bülbülün sabah vaktindeki feryadı, seher vakti edilen duanın makbul olduğu inancısını hatırlatır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de de seher vaktinde Allah’a yakarışı anlatan ayette “Seher vakitleri hep bağışlanma dilerlerdi.” (Zâriyât 51/18) buyrulur:

Düşüp dâm-ı güle feryâd idersin subh-demlerle

Hudâ gavgâ-yı ışk ile düzüp bünyâdın ey bülbül (*Ayıntablî Hâfız G. 178/5*)

Çimenin rüzgârdan dalgalandığı sanılmamalıdır. Aslında ilkbahar rüzgârının avcısı, zevk ve sefa kuşunu sabah vakti tuzağa düşürerek avlar. Çimendeki hareketlenmenin sebebi budur:

Mevc urur sanman çemen sayyâd-ı bâd-ı nev-bahâr

Subh-dem ayş u safâ murgını avlar dâm ile (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 384/4*)

Ağacın yapraklarının gölgesinden zevk ve sefa kuşuna tuzaklar kurulması ve onun, bahçenin avlusunda avlanması hayal edilir. Tuzak kurma durumu gerçekleşmeyip tuzağın sadece hayali kurulur:

Sâye-i evrâkdan eşcâr kursa dâmlar

Olsa sahn-ı bâgda ayş u safâ mürği şikâr (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 105/3*)

1. 9. Kaside ve Tarihlerde İşlenen Tuzak

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinin önemli şairlerinden biri sayılan Nefî, Şeyhülislâm Muhammed Efendi'yi methettiği bir kasidesinde Şeyhülislâm'ı methederken mübalağanın sınırlarını zorlar. Ona göre Muhammed Efendi, meclisleri aydınlatan gösterişli ve parlak bir şarap gibidir. O, öyle bir şaraptır ki parlaklığını cihanı aydınlatan güneşe verse güneşi tuzağa düşürür:

O mey-i encümen-efrûz-ı celî-şâ'sa'a kim

Verse hurşîd-i cihân-tâba eğer tâbını dâm (*Nefî K. 50/10*)

Bir hükümdarın adaletinin övüldüğü bir kasidede tuzak kavramının geçtiği beyitte anlatıldığına göre hükümdarın adaleti, tuzağın ve yabani et yiyen vahşi hayvanların üzerinde tecelli ettiğinde aslan, ceylan yavrusuna zarar vermeden onu bir süt anne gibi kucağına alır. Böylece tuzak, adaletin karşısında boyun eğer:

Adli ger nâzım-ı ahvâl-i ded ü dâm olsa

Alır âhû-bereyi dâye gibi düşuna şîr (*Nefî K. 39/26*)

Nâ'ilî-i Kadîm, "gönlü aydın" diye söz ettiği vezir Sofu Mehmed Paşa'yı ve adaletini bir kasidesinde metheder. Şaire göre o gelmeden önce ülkede her türlü rezillik ve adaletsizlik baş gösterir. Yüksek rütbede bulunan ve süslü kaftanlar giyen birtakım sözde yöneticiler yüzünden memlekette güvenlik ve huzur söz konusu değildir. Şair, yaşanan zulümler nedeniyle kulağa gelen gizli seslerin mazlumların âhı olduğunu belirtir. Vezir, adaletiyle geldikten sonra ülkede huzur ve güvenlik sağlanır. Feleğin zulmüne esir olanlar korkmuş vaziyetteyken Mehmed Paşa geldikten sonra bela tuzağından kurtulan hür güvercinlere benzerler:

Etmiş bizi kayd-ı sitem-i çarh hirâsân

Âzâde kebûter gibiyiz dâm-ı belâdan (*Nâ'ilî-i Kadîm K. 13/13*)

Nefî'nin, Mustafa Paşa'nın atını methetmek için rahşiye türünde yazdığı kasidede yer alan bir beyitte ifade edildiğine göre onun atı o kadar güzeldir ki cennet atı gibi

yollara düşerek güzellik konusunda gönülleri çelen yâri tahtından eder. Bakışlarının tuzağıyla Tatar ceylanlarını kendisine av eder:

Fütâde-i ser-i râhı Burâk-ı firdevsî

Esîr-i dâm-ı nigâhı gazâl-ı Tatârî (*Nef'î K. 45/5*)

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde ince nükteleriyle ve övünme noktasında sınırları aşan bir şair olarak bilinen Nef'î, ince söz söyleme konusunda diğer şairlere nazaran daha farklı bir üslup anlayışı sergiler. Divanında yer alan “sözüm” redifli na'tinde de bu üslubunu sürdürür.

Nef'î'nin şiirinde yükselen ses veya bir başka ifadeyle söz ve mananın oluşturduğu varlık bütünlüğü, kasidenin bir na't olmasının da etkisiyle sarayın veya dış dünyanın şaşaaından ziyade, vakur edası, yerli yerinde kullanılan edebî sanatları, kendinden emin edasıyla dinî mimarideki derinlik ve ölçülü görkemi hatırlatmaktadır (Horata, 2012: 153).

Na'tdeki beyitler incelendiğinde Nef'î'nin, sözünden bir inci ve cihan topraklarını fetheden bir hükümdar, hatta Kur'ân'daki Fatihâ Sûresi'nin sırları gibi bahsettiği görülür. Nef'î kendi sözlerini methederken bazen sözlerini Allah'ın sözleriyle aynı kefeye koyar, bazen de kendini bu ilahi sözleri insanlara bildiren bir peygamber yerine koyar. Eğer Allah'ın insanlara emrettiği gizli sırlar öğrenilmek istenirse onun sözlerine, şiirine bakmak gerektiğini söyler. Na'tte tuzak kavramının geçtiği beyitte ifade edildiğine göre yaratılış, düşünce papağanına kurulmuş bir tuzaktır. Sözü de yaptığı iyiliği çokça söyleyen tanedir. Papağan nasıl ki etrafındaki sözleri sürekli tekrar ediyorsa o da sözlerinin güzelliğini daima tekrarlar:

Âferiniş tûtî-i endîşeme bir dâmdır

Kim o dâmın dâne-i pür-imtinânıdır sözüm (*Nef'î K. 1/13*)

Kur'ân-ı Kerîm'i yorumlamak için yalan tuzağı kurmak ve asılsız sözlerle yorum yapmak gerçekleri değiştirmez. Nasıl ki Kur'ân'daki her ayet, şüpheye mahal vermeyecek derecede açıksa şairin sözleri de yeteneğini kanıtlama noktasında nettir. Şiir yazma hususunda usta olduğunu ifade eden şair, bu kabiliyetini ispatlamak için şahit olarak kendi sözlerini gösterir:

Sözüm şâhid yeter isbât-ı isti'dâd için bana

Ne lâzım dâm-ı tezvîr eylemek tefsîr-i Kur'ânı (*Nef'î K. 11/45*)

Nef'î'nin taşıdığı ben merkezci davranışı ve yüksek egosu tuzağı etkisiz kılar. Onun kendini üstün gören edası, tuzağın gücünün önüne geçer. O, yaratılışının verdiği özgüvenle manalar çimeninde özgürce dolaşan bir bülbül gibidir. Tuzağa düşüp kafese esir olsa bile yine dilsiz olmaz, konuşmayı sürdürür:

Tab'ım ol bülbül-i şûh-ı çemen-i ma'nâdır
Ki esîr-i kafes ü dâm iken olmaz yine lâl (*Nef'î K. 35/51*)

“Hür yaratılışlı olan belalı gözün (hedefi) rindi benim!” diyen âşık, kendisine her köşede kimin bin fitne tuzağı kurup canına kast ettiğini sormuştur. Burada şair, kimsenin etkisinde kalmayıp hür olduğunu ifade etmiş ve çevresi tarafından kıskanıldığından, kendisine tuzak kurmak isteyenlerin olduğundan söz etmiştir. Şairin bu dikbaşlı ve kibirli tavrı kasidelerinde çokça yer almıştır:

Benim ol rind-i belâ-dîde-i âzâde-nihâd
Kim eder kasdına her kûşede bin fitne-kemîn (*Nef'î K. 46/31*)

Nâ'îlî-i Kadîm, Şeyhüslâm Yahyâ Efendi için yazdığı bir kasidesinde, Yahyâ Efendi'yi överken kendi kalemini de övmekten kaçınmaz. Kasidede tuzak kavramının yer aldığı beyitte üstün bir akla ve ilme sahip olan Cebrail'in gönül kuşuna kurulan tuzak anlatılır. Şairin kalemi öyle bir kalemdir ki hayalinin parlak kılını kıvrım kıvrım edip Cebrail'in gönül kuşunu, Hümâ gibi tuzak üzerine indirir:

Kalem kim mûy-ı bârik-i hayâlim pîç ü pîç eyler
Hümâ-veş indirir murg-ı dil-i Cibrîlî dâm üzre (*Nâ'îlî-i Kadîm K. 23/45*)

Nev'î-zâde Atâ'î'nin, Şeyhüslâm Yahyâ Efendi'ye ithaf ettiği bir kasidesindeki beyitte tuzak kavramına kış tasviri içerisinde değinilir. Söz konusu kaside şitaiyye türündedir. Şair, kasidenin nesib bölümünde kış tasviri yaparken orijinal benzetmelerle şiire canlılık katar. Kış mevsimini etrafı kuşatan ve gül bahçesini yağmalamaya gelen asker gibi tanıtır. Ağaçlar, kışın gelişiyle elbisesinden soyunup ihrama girerler. Güneşin oymalı kapısı, kışın şiddetinden kapanır ve erzak renkli yıldızların yüzü rüzgâr ile yeşerir. Karın şiddetiyle etrafta oluşan buz kütlesi, bir ayna görünümünü alır. Buzun

ortasında çıkan diken ise tıpkı namsız bir yiğidin aynanın içinden geçirdiği bir ok gibidir. Kasidede yer alan bu tasvirlerin içerisinde tuzak kavramının yer aldığı beyitte bülbülün kışın şiddeti karşısındaki kaçıışı anlatılır. Onun bu hâlleri duyup kaçmasına şaşırmamak gerekir çünkü kış mevsimi, akarsuya dolu taneleri koyarak halkalarla ona bir tuzak hazırlar. Dolu taneleri, tuzağa konulan bir yem olur. Kış geldiğinde gül tamamen kuruduğu için bülbül, gülüne kavuşamaz. Bundan dolayı azap içindedir:

Kaçarsa bülbül-i gülşen nola bu hâli tuyup

Tegerg-i cûya kodı halkalarla dâne vü dâm (*Nev'î-zâde Atâ'î K. 10/10*)

Bursalı Tâlib'in Şeyhülslâm Feyzullah Efendi'yi övdüğü kasidenin beşinci beyitinde geçen tuzak kavramı göz ile ilişkilendirilir. Uyku kuşu, ayrılık derdiyle dökülen gözyaşına bakmaz. Gözün tuzağına tenezzül edip düşmez. Uyku, bir kuşa benzetilir ve onun göz tuzağına düşmemesi bütün gece göze uykunun girmemesini ifade eder:

Sirişk dânesine bakmadı firâkıdan

Tenezzül eylemedi dâm-ı çeşme tâ'ir-i h'âb (*Bursalı Tâlib K. 3/5*)

Defterdâr Ahmet Paşa'ya ithafen yazılan bir kasidede tuzak bahsinin geçtiği beyitte ise şair, “bir zaman ola ki feleğin acizlik yayan avcısı her zincir halkasını benim tuzağımda görsün” diyerek onu tuzağa düşürmeyi temenni eder. Yine aynı kasidede şair “Benim tuzağımanın çok tüten gönlünün ıssız yerinde dağ kazana süt akar. Kays'a ceylan bulunur.” der:

Bir zaman ola ki sayyâd-ı zebûn-gîr-i felek

Göre her halka-i zencîrini dânumda benüm (*Nâ'îlî-i Kadîm K. 30/14*)

Şîr akar Kûh-kene Kaysa gazâlân bulunur

Vahşet-âbâd-ı dil-i pür-dûd-ı dânumda benüm (*Nâ'îlî-i Kadîm K. 30/27*)

XVII. yüzyıl şairlerinden Vahyî, *Kasıdeyiçe Der-Vasf-ı İd-i Rûze ve Ahvâl-i İstanbul* başlığını verdiği kasidesinde İstanbul'daki oruç ve bayram zamanlarını anlatır. Kasidede tuzak kavramının yer aldığı beyitte ise gönül kuşunun tuzağa düşüp avlanması

anlatılır. Ay gibi güzel sevgili, gönül kuşunu avlamak için düğümlü saçını tuzak, benini de tane yapar. Vahyî, bayramın gelişini anlattığı başka bir kasidesinde herkesle eğlenen sevgilinin, kıvrım kıvrım kâkülüyle nice ankaları tuzağa düşürüp sağlamca bağladığını ifade eder. Yine başka bir kasidesinde sevgilinin, badem gözüyle ve anber renkli saçıyla gönül kuşunu tuzağa düşürdüğünü anlatır. Onun tuzağında Ankâ, Hümâ'nın avıdır:

Sayd-ı murg-ı dil içün eylemiş ol meh hakkâ
Hâlini dâne vü gîsû-yı girih-gîrini dâm (*Vahyî K. 22/8*)

Kâkül-i ham-be-hâmın gör o meh-i tannâzun
Ki o dâma nice ‘ankâları tasfîd itdi (*Vahyî K. 24/11*)

Ol dîde-i bâdâmı gör ol zülf-i ‘anber-fâmı gör
Ey murg-ı dil ol dâmı gör kim saydudur ‘ankâ hümâ (*Vahyî K. 26/16*)

Sabrî Mehmed Şerîf'in, Mehmed Girây Hân'ın Rodos'ta esir düşüp hapsedilmesi üzerine ona teselli vermek maksadıyla yazdığı kasidesinin ilk beyitinde, Allah'ın amaçlanan yolda doğru yolu göstereceği ve kederin tuzak yerindeki esirin elbet yad illerden kurtulacağı ifade edilir. Mehmed Giray Hân'ın saadatinin yeniden hüküm süreceği söylenerek moral verilmeye çalışılır. Aynı kasidenin altmış sekizinci beyitinde Mehmed Giray Hân'ın gamdan azat edilip bahçeyi seyre çıkması, Allah'ın, onun düştüğü bela tuzağını zevk ve sefa sarayıyla değiştirmesi konusunda temennide bulunulur:

Olur hâdî reh-i maksuda bir gün Hazret-i Bârî
Bu yâd illerde kalmaz dâmgâh-ı gam giriftârı (*Sabrî Mehmed Şerîf K. 10/1*)

Açılsun bâğçe seyrine olsun gamdan âzâde
Belâ dâmın sarây-ı ‘ayşa tebdîl eylesün Bârî (*Sabrî Mehmed Şerîf K. 10/68*)

“Balık manasında kullanılan mâhî” (Devellioğlu, 2017: 653), “Klasik Türk şiirinde deniz veya su içinde oluşu, ağ veya oltayla yakalanışı, uyku uyumamaları vs. ile âşığın canı, gönlü ve kurduğu hayallere benzetilir.” (Pala, 2020: 294).

Bir kasideden alınan bir beyitte hançer, şekli yönüyle bir balığa benzetilmiştir. Hançerin parlak su rengindeki çelik zırha vurduğunu görenlerin ağa/tuzağa takılan ve yakalandığı ağa vuran bir balık zannettiklerinden söz edilmiştir:

Görenler anı sanur dâme urdı mâhîdür

Urinca cevşen-i pûlâda âb-gûn hançer (*Nev'i-zâde Atâ'î K. 15/37*)

Çorlulu Ali Paşa Câmî'nin tarihini anlatan bir şiirde yer alan bir beyitte sözü edilen cami güzelliği ile nice canları kendisine av eder. Kubbesi kafes gibi örülen bir şapkaya benzetilir ve insanların Allah'a ibadet etmelerini sağlamak amacıyla caminin, şapkasının üzerine tuzak kurduğundan söz edilir. O cami, güzelliği ile gönülleri korkusuzca tuzağa düşürmeyi başarır:

Kurup dâm-ı firîbi üstine ser-pûş-ı şebâkî

Gönüller sayd ider ol hüsn ile bî-bâk ü bî-pervâ (*Bosnalı Sâbit K. 42/20*)

Dünya, sıkıntılardan kurtuluş olmayan bir tuzak yeridir. Bursalı Tâlib, Ahmet Çelebi'nin ölümü üzerine divânında tarih düşürerek onun sonunda ölümün kamçısına tutulduğunu anlatır. Hiç kimse dünyanın tuzak yerinde selamet bulmaz. Ölüm, bu tuzaktan kurtuluşu sağlar:

Âkıbet mısyede-i merge giriftâr oldu

Bulmadı dâm-geh-i dehrde hiç kimse felâh (*Bursalı Tâlib T. 16/3*)

İnsanoğlu, doğduğu andan itibaren dünya hapisanesinde hüküm giyer. Taşdığı can, göğüs kafesinde hapsedilir. Memduhun can kuşu da âlemin zincirine esir iken kanat çırpmaya başlar. Ölünce, ruhu belalarla dolu olan bu tuzaktan kurtulup ebedî saadete uçar. Ebedî saadet, sevgiliye visaldir:

Esîr-i kayd-ı 'âlem olmuş iken eyleyüb pervâz

Bu dâm-ı pür-belâdan murg-ı cân oldu âzâde (*Rüşdî T. 8/4*)

Bursalı Tâlib Divânı'nda yer alan tarihlerden birinde Sakız Adası'nın fethine değinilir. Sultan Mustafa tahta geçince Osmanlı donanması denize açılır. Kâfirlerle

çekişmeli bir savaş yapılarak deniz, kâfirlerin kanıyla âdeta kınalanmış gibi olur. Sakız Adası, insanı büyüleyen güzel bir kıza benzetilir. Adanın, birkaç gün rakiplerin kucağındaki tuzakta esir olduğu ancak gazilerin çekişmeli bir savaşla adayı fethettikleri söylenir:

Sakız gibi bir duhter-i ra'nâ idi meshûr olup geçti

Bir iki gün esîr-i dâm-ı âgûş-ı rakîb oldu (*Bursalı Tâlib T. 2/7*)

1. 10. Dinî-Tasavvufî ve Nasihat Ağırlıklı Şiirlerde Tuzak

Kutsal bir bülbüle benzetilen âşık, heves tuzağından korkar ve titrer. Çünkü âşık, heveslerinin kurbanı olabilen bir fitrata sahiptir. Yaşadığı sürece nefsiyle mücadele eder. Nefse ait heveslerle dolu dünyada eziyet kafesine hapsedilir. Eziyet kafesi âşığın canının göğüs kafesinde hapsedilmesidir. O, eziyetlerle dolu heves tuzaklarından ancak ölürse kurtulabilir:

Ol bülbül-i kudsi kafes-i mihnete düşmüş

Lerzende vü pür-havf yine dâm-ı hevâdan (*Cevrî Tb. 1/2-3*)

Fitne avcısının, bir köşede tuzak kurup hüznü âşığı yolundan saptırması caizdir. Bu yüzden aşk yoluna düşen bir yolcu olan seçkin arif, doğru yoldan saptırıcı tuzaklardan emin olmamalıdır. Çünkü o avcı, âşığı nefsiyle imtihan eder. Bu yüzden âşığın, tuzakların karşısında gaflete düşmemesi gerekir:

Ey râh-ı ışka sâlik olan ârif-i güzîn

Dâm-ı reh-i dalâlden olma sakın emîn

Câ'iz ki almağa yolun ey âşık-ı hazîn

Sayyâd-ı fitne eyleye bir gûşede kemîn (*Nâ'îlî-i Kadîm Musammat 3/10*)

Nefis hevesinin tuzağında bağlı olanların çıkış yolu, Kur'ân ve Sünnete sıkı sıkıya sarılmalarıdır. Arzularının kurbanı olup tuzağa düşenlerin, Allah'ın ayetlerinin sağlam ipini elden bırakmamaları gerekir:

Habl-i metîn-i şer'ini elden bırakmasın

Dâm-ı hevâ-yı nefsin olanlar mukayyedi (*Nâ'îlî-i Kadîm Musammat 9/6*)

Mâsivâ Allah'ın dışındaki her şey demektir. Allah'a değil, mâsivâyâ yönelmek nefsin isteklerine boyun eğmenin sonucudur. Bosnalı Sâbit Dîvânî'nda yer alan bir na'tde, dünyaya bağlanıp düştükleri tuzak yerinde varlığıyla boynundan tutulanların, manevi ve kutsal işlerin içine girmekten alıkoyulacakları anlatılır. Aynı na'tde ifade edildiğine göre inatçı nefsin hevesi, gönül kuşunu daha önce karşılaşmadığı bir tuzağa götürür. Mâsivâ zinciriyle gönül kuşunu avlar. Bu tuzaktan ne serbest kalabilme ümidi ne de kurtuluş ihtimali vardır. Tuzağa düşenler, zincirlerle dolu tuzaktan kurtulmak istemezler. Dünya hayatının geçici istekleri, onlara hoş ve bitmeyecekmiş gibi görünür. Dünyanın geçici arzularından vazgeçmek ve nefsi kırmak, hakiki sevgiliye yönelişi kolaylaştırır. Nefsi kırmanın yolu, vahdete erişmektir. Âşığın erişmek istediği vahdet kesretin zıttıdır, tek olmayı ifade eder. Tek olmak ise ilahi yaratıcıya mahsustur. Kelîm-i Eyyûbî'nin bir beyitine göre âşık, vahdet haremının zirvesine uçarak mâsivânın tuzağında ayağındaki bağdan kurtulur. Öte yandan arifin gönlü, dünyaya rağbet etmiyorsa buna şaşdırmamak gerekir. O, artık hakikati bulan kutsal bir bülbüldür. Kutsal bülbül, tuzağa tutulup dünyayı kendine vatan edinmez:

Seni hatâir-i kudse duhuldân alıkor

Bu dâm-gehde giriftârî-i dü-şâh-ı vücûd (*Bosnalı Sâbit K. 2/6*)

Tapîde murg-ı dili kayd-ı mâsivâ dirler

Bir özge dâma düşürmüş hevâ-yı nefs-i anûd (*Bosnalı Sâbit K. 2/10*)

Ne ihtimâl-i rehâ ne ümîd-i âzâdî

Ne hûd metâlib-i vârestegî-i dâm-ı kuyûd (*Bosnalı Sâbit K. 2/11*)

Evc-gâh-ı harem-i vahdete pervâz itdüm

Tâ ki pâ-beste-gî-i dâm-ı sivâdan geçdüm (*Kelîm-i Eyyûbî G. 152/3*)

N'ola bu hâkdâne rağbet itmezse dil-i 'ârif

Giriftârî-i dâmı bülbül-i kudsî vatan bilmez (*İshak-zâde Zuhûrî G. 46/2*)

Âşığın, kederlere gark olup çıkmaz tuzaklara sürüklenmesinin sebebi, nefsinin isteklerine boyun eğmesidir. Kendine yuva olarak mutluluğun zirvesini layık görür. Ne

yazık ki nefsâni duyguları, onu aşağılık tuzağın tanesine esir eder. Beyitteki “evc” ve “lîâm” kavramlarının, kelime ve anlam düzeyinde oluşturdıkları tezat şiire etkileyicilik kazandırmıştır:

Ben ol murgam ki lânem lâyıık-ı evc-i saadetken
Beni bu nefes esir-i dâne-i dâm-ı lîâm itdi (*Rehâyi K. 1/43*)

Tuzak ateşi, âşğın ciğerini yakar ve onun gönlü, aşkın ateşinden kavrulur. Âşık, “İlâhî! tuzak ateşini benden alabilecek, ciğeri ateşte yanan başka bir sine mi vardır” diyerek hakiki sevgiliye seslenir:

Mahrûr-ı ciğer-sûhte bir sîne mi vardır
Kim almaya dâm âteşini benden ilâhî (*Nâ’îlî-i Kadîm Tb. 2/1-5*)

Dünya, musibetlerle bezenmiş bir imtihan yeridir. Bu imtihan yerinde tasavvuf yolundaki âşık, nereye bakarsa baksın baştan başa bela tuzaklarıyla karşılaşır. Âşık, gürültülü patırtılı âlemdede bu tuzaklardan kaçıp sığınılacak güvenilir yer bulamaz. Öte yandan vahdet eteğini eline almışken bela tuzağı, onun gözünde kesret gibidir. Kesret meclisi, tepeden tırnağa bela tuzağının halkasıdır. Vahdetin zevkine erişmenin yolu, inzivaya çekilip sevgilinin zikriyle meşgul olmaktır. Âşık, Allah’a visal yolunda çıktığı her basamakta farklı hâllerle karşılaşsa da kesret olarak görünen bu hâllerin hepsi, Allah’ın varlığının bir yansımasıdır. “Varlık tektir, birdir. Bu tek varlık, mutlak varlık (vücûd-ı mutlak) olan Tanrı’nın varlığından ibarettir. Ondan başka bir varlığın bulunması mümkün değildir.” (Kabaklı, 2015: 15).

Her neye kılsan nazar dâm-ı belâdur ser-be-ser
Var mıdur bu ‘âlem-i âşûb-gâhın me’meni (*Rüşdî G. 173/4*)

Elime girmiş iken dâmen-i vahdet şimdi
Görinür dâm-ı belâ çeşmüme kesret şimdi (*Rüşdî G.193/1*)

Bezm-i kesret halka-i dâm-ı belâdur ser-be-ser
Vahdetin zevkin bilür her kim ki uzlet eyledi (*Rüşdî G. 168/7*)

Aşağıdaki beyitte tasavvufî bir bakış açısıyla dünya hayatının elemeler ve acılarla dolu bir hapishane olduğu ve kurtuluşun ebedî hayatta olduğu anlatılmıştır. Buna göre Varlık şehbâzı, dünyaya atılan bir mahkumdur. Asılı olduğu tuzak yerinde kurtulmayı ümit ederken ayağından bağlanmıştır:

Bu dâm-gâh-ı ta'allukda şah-bâz-ı vücûd
Halâs ümîdi ile pâybest olup kalmış (*Nâ'ili-i Kadîm G. 177/6*)

Belalarla dolu dünyaya sıkı sıkıya bağlanmak, âşıkları hakiki sevgiliden uzaklaştırır. Âşıklar, kendilerinin belayı seven kuşlar olduğunu ve zamanın avcısının kurduğu yalan tuzağına mutlaka su ve tane koyacağını söylerler. Yalan tuzağında dânenin sürekli bulunmaması hâlinde gönül kuşu, dünyaya bağlılığı yüzünden ayağına bağlanan ipten kurtulacaktır:

Biz o murgân-ı belâ-verzûz ki sayyâd-ı zamân
Dâm-ı tezvîr içre kor elbette âb u dânemüz (*Azmî-zâde Hâletî G. 312/4*)

Murg-ı dil olurdu pâ-bend-i ta'allukdan halâs
Olmasaydı dâm-ı tezvîr içre dâ'im dânemüz (*Azmî-zâde Hâletî G. 328/4*)

İnsan, dünya denen fani yurttaki tuzağa düşmüş gibidir. Tuzaktan kurtulmak için ömür köprüsünden hızla geçmek ister. Eğer gönül kuşu, dünya tuzağından kurtulursa cennette tûbâ ağacının dallarından yüce bir yuvaya düşer:

Halâs eyler isen murg-ı dili ger dâm-ı dünyâdan
Düşer bir âşiyân-ı 'ulve şâh-ı nahl-i tûbâdan (*Ayıntablî Hâfız Tb. 281/4*)

Âşık, saadet kuşunu avlamak ve huzur bulmak için gözyaşını tane, bükülmüş boyunu da tuzak yapar. Dünya hayatında eziyet görerek arınır. Saadet kuşunu avlama hevesiyle canını sabırsız ve kararsızca kullanır. Durak yerine erişmek için çok çalışıp çabalar. Bunun karşılığında arzusunu elde etmek için dünyanın minnet istediğini görür. Âşık, ona minnet etmeden kurtulur ve muratsız olur. Onun, dünyaya minnet etmeden kurtulması dünyadan göçmesi demektir:

Eşkümü dâne kad-i ham-geştemi dâm eyledüm
Mürğ-i devlet saydına endîşe-i hâm eyledüm
Bu hevesle cânımı bî-sabr u ârâm eyledüm
İrmege ser-menzile çok sa'y ü ikdâm eyledüm
Gördüm ey dil minnet ister virmege dünyâ murâd
Ana minnet itmeden kurtuldum oldum nâ-murâd (*Cevrî Ts. 4/2*)

Gönül, bütün samimiyetiyle Allah'a teslim olup onun himayesinde olmak ister. Hakiki sevgiliye yalvararak Tuzaktan kurtuluşu ümit eder. "Yâ Rab! Gönül kuşunun yerini lutfunun haremi edip (onu) illetli tuzak belasının korkusundan teslim olmuş eyle!" diye niyazda bulunur:

Yâ Rab harim-i lutfun idüp cay-ı murg-ı dil
Havf-ı belâ-yı dâm-ı 'ilelden müsellemler it (*Rehâyî G. 14/2*)

İslam dininin daha iyi anlaşılabilmesi ve insanların Allah'a yaklaştırılması maksadıyla tasavvuf yolundaki dervişler, Allah'a ulaşmak için bazı kurallar doğrultusunda hareket ederek çeşitli tarikatler kurmuşlardır. Tarikat, "Allah'a ulaşmak için tutulan tasavvurf yolu" dur (Pala, 2020: 439).

Kitap ve sünnetten ayrılmamak, gerçek mutasavvıfın öz yoludur. Esasen, Yunus'un ve gerçek mutasavvıfların yerdiği basit çığırtkan ve yalancı şeyhler bunun aksini yaparlar. Zaten şeriat dışı söz ve hareketler, bir tarikat erini olduğu kadar onun bağı olduğu dergâhı da şüphe altında bırakır (Kabaklı, 2015: 53).

Bu konuyu Ahmed Nâmî, şeyhin dervişe kurduğu yalan tuzağıyla (dâm-ı tezvîr) ifade eder. Yalancı şeyhin dine aykırı fikir ve davranışlarına inananların, zevksiz ve vasatça davranan ahmaklar oldukları belirtilir. Şeyhin yalan tuzağına tutulan safasız ahmaklar, sanki örümceğin ağına takılan sinek gibidirler:

Dâm-ı tezvîrinde şeyhün ahmakân-ı bî-safâ
Târ-gâh-ı 'ankebût üzre kalur gûyâ meges (*Ahmed Nâmî G. 184/3*)

Şeklî olarak Allah'a kulluk edip ibadetleri eksiksiz olarak yerine getirmekle ebedî saadet iddasında bulunanlara, elindeki tespih ve seccadeyi bırakmaları istenir. Esas tuzak ve dâne, sevgilinin kesret olan saç ve bu kesretin sonucunda erişilmek istenen ve

vahdet olan benidir. Onun idrakine varılarak ancak ebediyette huzur bulunabilir. Kalben teslim olmamak ve gösteriş maksadıyla dinî buyrukları yerine getirmek kibrin alametidir. Kibir, insanı Allah'ın rahmet ve merhametinden alıkoyar:

Elden bırak ey müdde'î tesbih ile seccâdeyi
Bak zülf ü hâline anun gör ki ne dâm u dânedür (*Fenâyî G. 96/2*)

Sevap işlemenin verdiği coşkuyla derviş kibre kapılıp yolunu şaşırabilir. Kibir tuzağı yüzünden günaha girer ve sevaplarının çokluğuna aldanarak günah işlemekte bir sakınca olmadığını düşünür. Oysa kibir tuzağı, insanın bulunduğu en üst makamdan bile en aşağı çekilmesine sebep olur. Bu nedenle kibre kapılmamak ve doğru istikametten şaşmamak gerekir:

Dâm-ı ucbe düşürür cûşîş-i a'mâl-i sevâb
Kalbe rikkat gelecek bâri günâh eyleyelüm (*Bosnalı Sâbit G. M. 46/6*)

Tarikat yoluna giren ve Allah sevgisini gönlünde taşıyan derviş, alçaklık ve rezillik gibi kötü vasıflardan arınmış olmalıdır. Her iki omuzda daima bulunup günah ve sevapları yazan iki melek gibi yüce gönüllü olmalıdır. Rezillerin ve alçakların tuzağına düşmemeli, onların kapısına oturmamalıdır:

Olma âgûş-nişîn-i der ü dâm-ı erzâl
Dûş-ı rif'atde bulun şâhid-i maksûd gibi (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 372/7*)

Tarikat ehli olanların nefisle verdikleri mücadelede gösterdikleri çaba, çok önemli bir yere sahiptir. Aslolan şey bu mücadelede güçlü kalabilmektir. Zayıflık, nefsi alevlendirip insanı kötü işlere sürükler. Bu cihetten kişinin tuzak kurulan yerde savaşırken kötü düşünceli nefsin kavgasında zayıf düşmemesi esastır. Aksi takdirde nefsin, zayıf düşenleri kolayca tuzağa çekmesi kaçınılmazdır:

Bu dâm-gehde olup âşiyân-harâb-ı vücûd
Zebûn-ı keşmekeş-i nefis-i bed-sigâl olma (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 315/2*)

Saçın her teli, tasavvufta çokluk yönünden kesret demektir. Kesret olan saç, bilinmezliklerle dolu bir derya gibidir. Hak yoluna giren salık, saçın her telinde ilahi bir kudretle karşılaşır ve mertebesi yükseldikçe sırları çözmeye başlar. Böylece kalp gözüne inmiş olan perde yavaş yavaş kalkar. Bu durumun ele alındığı bir beyitte sevgili, saçının ipini açar ve bela tuzağı görünür. Tuzağın belalarla dolu olması âşığın, hak yolunda sıkıntılarla sınındığını ifade eder. Âşık, bu sıkıntıları aştıkça sevgili, yüzündeki örtüyü kaldırır ve âşık, Allah'ın kudretini görür:

Yâr açdı bend-i zülfini dâm-ı belâyı gör

Ref' eyledi nikâbını sun'-ı Hudâ'yı gör (*Sâbir Pârsâ G. 70/1*)

Şest, “Okçuların parmaklarına geçirdikleri yüzük” anlamındadır (Devellioğlu, 2017: 1158). Kelimenin çağrışım zenginliğinden yararlanılarak sevgilinin saç ve yüzük arasında şekil yönünden benzerlik kurulmuştur. Âşık, tuzak arayan bir kuştur ki sevgilinin saçının yüzüğe benzeyen kıvrımına düşer. O, bu tuzakta ıstırap çekerse ancak riya korkusundan ıstırap çeker. Çünkü riyaya bulaşmak sevgiliden ayrılma sebebidir:

O mürğ-ı dâm-cû kim şest-i zülf-i yâre düşmüşdür

Eger eylerse de bîm-i riyâdan ızdırâb eyler (*Sâbir Pârsâ G. 56/4*)

Âşıklar, kendilerine yabancı olan sevgiliyi avlamayı ümit ederler. Sevgiliyi tuzağa düşürmek âşıklar için bulunmaz bir nimettir. Onlar, sevgiliyi tuzağa düşürmek için gece vakti tevhid halkası kurarak “yâhû” diye zikrederler:

Dâm ile şu vahşînün idüp saydını ümmîd

Kurduk gice yâhû diyerek halka-i tevhîd (*Bosnalı Sâbit G. 66/1*)

Tevhid halkası, âşıklara yabancı olan sevgiliye kurulan bir tuzak olarak tahayyül edilir. Tevhid halkası, sevgilinin alıştığı bir vaziyet değildir. Âşıklar, kendilerine yabancı olan ceylan gibi sevgiliye tevhid halkasıyla tuzak kurarak onu tuzağın içerisine çekmeyi başarırlar. Burada Allah'ın zikriyle meşgul olup onun rızasını kazanmayı başarmak onu tuzağa çekmek şeklinde anlatılmıştır:

Hîç halka-i tevhîd ile üns eylememişdi

O âhû-yı vahşîyi hele dâma düşürdük (*Bosnalı Sâbit G. 220/7*)

Âşık, sevgiliye (Hz. Muhammed) “Ey saçî âlemin siyah belalısı! (Senin) ayva tüylerinin tuzağında gönül ayağından bağlıdır.” der:

Dil dâm-ı hatunla beste-pâdur

Ey zülfi siyeh-belâ-yı ‘âlem (*Fevzî Tb. 2/2*)

Tuzak kavramıyla ilişkilendirilen hayvanlardan biri olan ankebût/örümcek dinî ağırlıklı beyitlerin bazılarında yer almıştır.

İslam tarihindeki bazı önemli vak'alarda da örümcekten bahsedildiği görülmektedir. Kazvînî ve Demiri'nin naklettiği bu vak'alardan biri, Hz. Peygamber'in İslam düşmanı Halid b. Süfyan'ı öldürmekle görevlendirdiği Abdullah b. Üneys el-Cühenî'nin vazifesini başarıyla yaptıktan sonra kendisini takip edenlerin elinden girdiği mağaranın ağzının bir örümcek tarafından kapatılması sayesinde kurtulmasıdır. (DİA, 1991: 213).

Bu bilgilerden hareketle bir kasidede ankebûtun Hz. Peygamber'i mağarada ördüğü ağ ile koruduğu anlatılır. Allah'ın, mağaranın kapısında örümcek tuzağı olarak nitelendirilen ağı görünür kıldığı ifade edilir. Bu tuzak, sanki rahmet denizi üzerinde bulunan bir ağ gibidir ve peygambere zarar vermek isteyenlere karşı kurulan bir tuzaktır:

Der-i gâr üzre dâm-ı ‘ankebûti kıldı Hak peydâ

O bir deryâ-yı rahmet üzre konmuş ag idi gûyâ (*Nev'i-zâde Atâ'î K. 1/37*)

“Türkçe'de cüppe şeklinde de söylenen Arapça cübbe ispanyolca'ya jupa, aljupa, İtalyanca'ya giuppa, giuppone ve Fransızca'ya jupe, jupon şekillerinde geçmiştir.” (DİA, 1993: 102). “Eski ilmiyye ricalinin biniş altına giydikleri darca elbisenin adıdır. Sonradan sarıklı hocalarla papazların giydikleri geniş kollu uzun ve geniş bedenli yakasız üst elbisesine de bu ad verilmiştir.” (Pakalın, 1993: 311).

Aşağıda dervişlerin bağlı oldukları şeyhin mübarek cübbesi ve cübbesindeki deliği görenlerin, mübarek cübbeyi ve cübbedeki deliği, güzel kuşları avlamak için tuzak ve dâne sanmalarından söz edilmiştir. Cübbenin delik olmasından kastedilen gösterişli dünyaya bağlanmamak ve yalnızca hakiki sevgiliye yönelmek gerektiğidir.

Şeyhin cübbesindeki delik, dervişlerin bunun bilincine varmasını sağlamak ve onları doğru yola sevk etmek için hazırlanan bir tuzağa benzetilmiştir:

Mübârek subhasıyla cübbe-i sûrâh sûrâhın

Şikâr-ı tâirân-ı hüsne dâm ü dâne sanmışlar (*Bosnalı Sâbit G. 95/2*)

“Tesbih hadislerde istiğfar, tekbir, tehlîl ve takdisle birlikte geçmektedir. Birçok rivayette görülen “sübha” kelimesi de tesbihle eş anlamlıdır.” (DİA, 2011: 528). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat’ta “çekilen tesbih, tesbih tanesi” (Devellioğlu, 2017: 1128) anlamlarına gelen “sübha”, “terim olarak Cenâb-ı Hakk’ı ulûhiyyetle bağdaşmayan her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih etmeyi ifade eder.” (DİA, 2011: 527).

Tespih, dinî yönden tuzak kavramının ele alındığı beyitlerin bazılarında tuzakla özellikle şekil yönünden ilişkilendirilen araçlardan biridir. Buna göre tespihi oluşturan taneler yem olarak bir araya geldiklerinde bir tuzağı oluştururlar:

Sübhanı dâm u dâne itmek ile

Âlemi çekme bend-i hidmetine (*Cevrî Tb. 6/5-4*)

1. 8. 1. Rind, Zahid ve Tuzak

1. 8. 1. 1. Riya ve Tuzak

1. 8. 1. 1. 1. Zahidin Riya Tespihi

Âşık, zahidin iki yüzlülük ve hileden ibaret olan yüz taneli tespihine ihtiyaç duymaz ve yalanlarla kurulan tuzağın hilesine aldanıp tuzağa düşmez. Çünkü aşka gönlünü veren avlamak zahide zordur. Bu sebeple şâhbâz, zahidin yüz taneli tespihinin tuzağına düşmez:

Ne lâzım sübha-i sad-dâne-i zerk ü riyâ elde

Giriftâr-ı şikenc-i dâm-ı tezvîr oldugum yokdur (*Mezâkî G. 153/2*)

Dil-rübâ-yı ‘aşkı zâhid sayd müşküldür sana

Düşmez ol şâhbâz dâm-ı sübhâ-i sad-dâneye (*Bursalı Tâlib G. 112/5*)

Riyakârlık tuzağından kurtulmanın yolu, aşk şarabını içmekten geçer. Aşkın ruhuna teslim olanlar, ikiyüzlülüğe esir olmazlar. Âşık, eline kadahi alıp ikiyüzlülük tuzağını bertaraf etmelidir ki yüz taneli tespihin ipinden kendini kurtarsın:

İdüp dâm-ı riyâyı ber-araf al destüne câmi

Halâs ol sen de Sabrî sübha-i sad-dâne kaydından (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 156/5*)

Rindin en önemli merkezi meyhanedir. Rint, eğer zahit gibi kendisini ibadetle meşgul edip tespih çekmeye başlarsa riya tuzağına düşmüş olur. Bu nedenle çektiği tespihi bırakıp hemen meyhaneye gitmesi gerekir. Çünkü orada riya yoktur:

Sâbitâ subha seni dâm-ı riyâyâ düşürür

Silk-i nazmunla hemân mey-kedeye eyle şitâb (*Bosnalı Sâbit G. 28/7*)

Zünnâr “On iki düğümlü papaz kuşağının adıdır. Mecûsî ve Hristiyan rahipleri kuşanırlarmış. Şairlerimiz sevgililerin saçlarını siyahlığından küfre, uzun ve örülü olmasından zünnâra benzetmişler ve birçok mazmunlar yaratmışlardır.” (Onay, 2013: 441). Saçın düğüm hâlinde oluşu tespihe benzetilmiş ve zahitlerin ellerindeki tespihle ilişkilendirilmiştir. Zahit, sevgilinin tespih gibi düğümlü saçını görünce onu iman kuşlarının ayağına bağlayıp tuzağa düşürmüştür:

‘Ukde-i zünnâr-ı dâm-ı küfr-i zülfin seyr idün

Zâhidânun pâ-y-beste murg-ı îmânın görün (*Fehîm-i Kadîm G. 182/6*)

Zahit, riyakârlığı bir araç edinerek insanları dinî konularda yanlış yollara saptırır. Aşırı sofuluk göstererek yaptığı telkinlerle insanların kalplerindeki samimiyeti köreltir. Yüz taneli tespihi riya tuzağı olarak hazırlar ama aşk ehlini kötülemezse yüzünün ak olacağı ifade edilir:

İdersin sübhâ-i sad-dâneyi dâm-ı riyâ zâhid

Velî ta’n eylemezsen ehl-i aşk’a yüzün ag olsun (*Azmî-zâde Hâletî G. 620/4*)

Zahit, elindeki tespihle sadece zikir çekerek Allah’a yaklaşacağını zanneder. Fakat tasavvufî inanca göre Allah’a sadece dille yakın olunmaz. Dille söyleneni kalben

tasdik ederek maddeden arınmış olmak gerekir. Zahit ise tersine kalbî değil şeklî hareket ederek katı şeriat kurallarıyla her şeyi noksansız bir şekilde yerine getirirse kulluk görevini tamamladığını düşünür. Elindeki tespihle kendini sineğin tuzak yerinde örümcek gibi zanneder. Örümcek, sineğe göre kudretli olduğundan zahidin yalnızca tespih çekerek örümcek gibi ağ örmesi mümkün değildir. Tespihinin ipi, örümceğin ağı kadar güçlü değildir. Bu yüzden kulluğu da sineğin tuzağı gibi zayıftır:

Revâ mîdur ki ola ‘ankebûtveş zâhid

Elünde rişte-i tesbîh dâmgâh-ı meges (*Sâbir Pârsâ G. 98/2*)

1. 8. 2. Hayret ve Tuzak

Hayret “tasavvufta, seyr u sülûk sırasında, ilahî tecellî karşısında şaşakalmak demektir.” (Şimşek, 2017: 148). “Celal tecellileriyle cemal tecellilerinin bir noktada birleşmesi ve özdeşleşmesi sûfide hayret hâlinin dağımasına yol açar. Sûfî, nasıl olur da birden çok çıkıyor veya çok bir oluyor diye de hayret eder.” (DİA, 1998: 61).

Allah’ın varlığını kavramaktan aciz olduğunu idrak eden akıl hayrete düşer. Hayrete düşen ârif sıkıntıyla sınanır ve hayret ile kavuşma arasında sürekli acizlik içindedir. Allah’a olan yakınlığı arttıkça yakınlığındaki uzaklığı da artar. (Erkal, 2014: 218-219).

Her bir hayret arzusu, âşıklar için hazırlanan bir tuzaktır. “Ey padişah!” diye seslenilen sevgilinin saçı, içerisinde binlerce hayret tuzağını ihtiva eder:

Şehâ ‘uşşâkadur her kâm-ı hayret

Kodı zülfün hezârân dâm-ı hayret (*Şerîf Nehcî G. 60/1*)

Âşık, “Ben böyle hayret tuzağına tutulayım (da) acizlikle âlemde ıstırap çekeyim.” diyerek yaşadığı âlemde düştüğü hayret tuzağında sevgiliye kavuşamamaktaki ıstırabını ve acizliğini dile getirmektedir:

Ben dâm-ı tahayyürde kalam böyle giriftâr

Acz ile olam mustarib ü muztar-ı âlem (*Nef’î K. 23/25*)

Çalışmada taranan divanlardan seçilen örneklerde tuzak kavramı yalnız başına kullanıldığı gibi çeşitli kavramlarla oluşturduğu terkiplerin içinde de kullanılmıştır. Tuzak kavramıyla oluşturulan terkipler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

Tablo 1. 1.

İkili Terkipler	Kullanan Şairler
dâm-ı tezvîr	Ahmed Nâmî (G. 184/3), Peşteli Hisâlî (G. 367/3) Azmî-zâde Hâletî (G. 328/4, G. 312/4), Ayıntablî Hâfız (Tah. 19), Nef'î (K. 11/45)
dâm-ı tahayyür	Nef'î (K. 23/25)
dâm-ı hayâl	Azmi-zâde Hâletî (G. 708/2), Nef'î (K. 31/9)
dâm-ı belâ	Azmi-zâde Hâletî (K. 30/20, G. 790/4, G. 824/1, G. 842/2, G. 128/4), Sâbir Pârsâ (G. 137/1, G. 70/1), Mezâkî (K. 20/8, G. 31/4, G. 221/1), Şeyhülislâm Yahyâ (G. 291/1), Nef'î (G. 85/3), Nâ'ilî-i Kâdîm (G. 27/3, K. 13/13), Nev'î-zâde Atâ'î (G. 205/3), Râmî (G. 93/2), Vahyî (G. 67/1), Rüşdî (G. 51/3, G. 147/5, G. 173/4, G. 193/1, G. 34/6), Süheylî (K. 47/16), Ayıntablî Hâfız (G. 237/7), İshâk-zâde Zuhûrî (G. 34/5)
dâm-ı 'ankebût	Nev'î-zâde Atâ'î (K. 1/37)
dâm-ı agyâr	Nev'î-zâde Atâ'î (K. 17/16)
dâm-ı gîsû	Mezâkî (G. 220/4), Kelîm-i Eyyûbî (G. 251/1), Nâbî G. 339/ 5)
dâm-ı zülf	Kelîm-i Eyyûbî (G. 252/2), Sabrî Mehmed Şerîf (G. 200/3), Sâbir Pârsâ (G. 82/5, G. 131/3), Ayıntablî Hâfız (G. 44/4, G. 65/1, G. 177/3, G. 200/4, G. 227/7, G. 73/5, G. 67/7, G. 11/4, G. 136/6), Azmi-zâde Hâletî (G. 660/5), Ahmed Nâmî (G. 156/4, G. 188/3), Nâ'ilî-i Kadîm (Tah. 8/3), Neşâtî (G. 79/4), Peşteli Hisâlî (G. 89/4)
dâm-ı ham-be-ham	Bosnalî Sâbit (K. 40/59)
dâm-ı sayyâd	Azmi-zâde Hâletî (G. 498/1)
pîç-i dâm	Mezâkî (G. 40/4)
dâm-ı tegâfûl	Mezâkî (G. 127/2, G. 235/4)
sad-dâm-ı tegâfûl	Mezâkî (G. 16/3, G. 312/4)
pây-best-i dâm / pâ-best-i dâm	Fehîm-i Kadîm (G. 278/1), Kelîm-i Eyyûbî (G.

	211/3)
dâm-ı pür-çîn	Rûz-nâmecî-zâde Şînâsî (G. 79/1)
dâm-ı âfet	Tıybî (Tb. 3/9)
dâm-geh-i sayyâd	Azmî-zâde Hâletî (G. 710/4)
dâm-ı turre/ dâm-ı turra	Üsküdarlı Sırrî (G. 121/1), Neşâtî (G. 83/4) Nâ'îlî-i Kadîm (G. 152/3)
dâm-ı sevâd	Rehâyî (G. 77/2)
dâm-ı sevdâ	Sa'dî (G. 29/4)
dâm-ı ârzû	Cevrî (G. 205/2)
bîm-i dâm	Azmî-zâde Hâletî (G. 594/2)
murg-ı dâm	Vecdî (G. 5/8)
halka-i dâm	Mezâkî (K. 13/6), Nâbî (G. 744/4, G. 781/5)
dâm-ı firîb	Bosnalı Sâbit (K. 42/20)
dâm-ı hevâ	Rehâyî (G. 37/4), Cevrî (Tb. 1/2-3, G. 53/1)
rişte-i dâm	Ayıntablî Hâfız (G. 242/3)
dâm-ı hat	Ahmed Nâmî (G. 264/2), Fevzî (G. 81/3, Tb. 2/2)
dâm-ı efsûn	Ayıntablî Hâfız (G. 258/4)
dâm-ı tündî	Fehîm-i Kadîm (G. 80/4)
kemîn-geh-i 'aşk	Nev'î-zâde Atâ'î (G. 226/5)
fitne-i ser-der-kemîn	Nef'î (G. 144/2)
dâmgâh-ı fitne	Sabrî Mehmed Şerîf (G. 35/2)
dâm-ı heves	Kelîm-i Eyyûbî (G. 74/3), Fevzî (G. 47/1)
kemîn-gûşe-i râz	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 294/1, G. 312/1)
kemîn-i tegâfûl	Nâ'îlî-i Kadîm (K. 6/17)
dâm-ı 'aşk / dâm-ı 'ışk	Fütûhî (G. 65/6), Râmî (G. 143/7), Bolulu Himmet (G. 16/4)
belâ-sitem-keşi-i dâm	Mezâkî (G. 38/2)
dâm-ı pür-belâ	Rüşdî (T. 8/4)
dâm-ı hicrân	Azmî-zâde Hâletî (G. 322/3)
dâm-ı gam	Ayıntablî Hâfız (G. 33/3), Azmî-zâde Hâletî (K. 22/5, G. 547/3, G. 497/3) Süheylî (G. 30/3)
dâmgâh-ı gam	Sabrî Mehmed Şerîf (K. 10/1)
dâm-ı 'anâ	Azmî-zâde Hâletî (G. 169/6)
dâm-ı mahabbet	Azmî-zâde Hâletî (G. 551/3), Sükkerî (G. 130/5)
çeşm-i dâm	Bursalı Tâlib (G. 100/1)
dâm-ı çeşm	Bursalı Tâlib (K. 3/5)
dâm-ı recâ	Azmî-zâde Hâletî (Müfred 463)

dâm-ı kâkül	Tecellî (G. 53/2)
kayd-ı dâm	Fehîm-i Kadîm (G. 147/1-5)
dâm-ı niyâz	Mezâkî (G. 10/4)
mânend-i dâm	Azmî-zâde Hâletî (G. 547/1)
dâm-ı tedbîr	Cevrî (Tah. 6/5)
dâm-ı füsûn-perver-âşnâ	Vahyî (G. 8/1)
der-dâm-ı nazar	Sabrî Mehmed Şerîf (G. 47/4)
dâm-gâh-ı ta'alluk	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 177/6)
mürg-ı dâm-cû	Sâbir Pârsâ (G. 56/4)
gıriştâr-ı dâm	İshâk-zâde Zuhûrî (G. 46/2)
dâm-ı erzâl	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 372/7)
dâm-ı dünyâ	Ayıntablî Hâfız (Tb. 281/4)
dâm-ı riyâ	Bosnalî Sâbit (G. 28/7), Sabrî Mehmed Şerîf (G. 156/5), Azmî-zâde Hâletî (G. 620/4)
dâmgâh-ı meges	Sâbir Pârsâ (G. 98/2)
dâm-ı ucb	Bosnalî Sâbit (G. M. 46/6)
dâm-ı hayret	Şerîf Nehcî (G. 60/1)
dâm-ı endîşe	Kelîm-i Eyyûbî (G. 28/1)
endîşe-i dâm	Cevrî (G. 106/3)
dâm-ı hîred	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 64/6)
şu'le-i ser-der-kemîn	Mezâkî (G. 340/1)
dâm-ı sipihr	Bosnalî Sâbit (K. 6/9)
dâm-ı derhem	Vişne-zâde İzzetî (G. 50/2)
dâm-ı mekr	İshâk-zâde Zuhûrî (G. 60/3)
dâm-ı şarâb	Bosnalî Sâbit (G. 259/3)
dâm-ı sitem	Sa'dî (G. 5/5)
dâm-ı gül	Ayıntablî Hâfız (G. 178/5)
dâm-ı gayr	Sâbir Pârsâ (K. 3/3)
dâm-geh-i dehr	Bursalî Tâlib (T. 16/3)
gıriştâr-ı dâm	Şeyhülislâm Yahyâ (G. 146/1)
cefâ-yı der-kemîn	Nev'î-zâde Atâ'î (K. 20/75)
kemîn-i 'adem	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 206/3)
kemîn-gâh-ı ümîd	Vişne-zâde İzzetî (G. 48/2)
dil-i dâm	Sâbir Pârsâ (G. 192/4)
gül-i pür-mekr ü âl	Topkapılı Feyzî (G. 110/1)

Tablo 1. 2.

Üçlü Terkipler	Kullanan Şairler
dâm-ı turra-i pîçân	Nef'î (G. 17/3)
dâm-ı zülf-i yâr	Nef'î (G. 54/1), Nev'î-zâde Atâ'î (G. 119/4), Rûz-nâmecî-zâde Şînâsî (G. 46/2)
dâm-ı zülf-i pür-ham	Şeyhülislâm Yahyâ (G. 368/1)
dâm-ı giriftârî-i uşşâk	Şeyhülislâm Yahyâ (G. 78/3)
dâm-ı girih-gîr-i zülf	Nef'î (K. 28/14)
dâm-ı gîsû-yî yâr	Tecellî (G. 94/2)
dâm-ı halka-i zülf	Azmî-zâde Hâletî (G. 869/3)
dâm-ı zülf-i gayr	Kelîm-i Eyyûbî (G. 81/4)
dâm-zed-i turra-i tarrâr	Sabrî Mehmed Şerîf (G. 57/4)
dâm-ı heycâ-heyc-i zülf	Sükkerî (G. 54/2)
pür-dâm-ı murg-ı dil	Rüşdî (G. 118/3)
dâm-ı zülf-i siyeh-kâr	Kelîm-i Eyyûbî (G. 138/1)
esîr-i dâm-ı zülf	Fevzî (G. 20/3)
dâm-âşînâ-yî zülf-i yâr	Sükkerî (G. 83/4)
endîşe-i dâm-ı kâkûl	Nâ'îlî-i Kadîm (Tb. 5-3/2)
dâm-ı zülf-i pîç	Mezâkî (G. 341/5)
dâne-sûz-ı dâm-ı sayyâd	Mezâkî (G. 117/2)
esîr-i bend-i dâm	Mezâkî (G. 290/4)
dâm-ı reh-i Âdem	Mezâkî (G. 335/5)
tezvîr-i dâm-ı dâne	Ümmî Sinan (Muhammes 2/1)
dâm-ı ser-i gîsû	Mezâkî (G. 203/2)
sürûr-ı kemîn-i nâz	Mezâkî (G. 207/1)

dâm-ı firîb-i turra	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 296/2)
dâm-ı firîb-i zülf	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 38/2)
sayyâd-ı kemîn-gâh-ı belâ	Cevrî (G. 10/2)
esîr-i dâm-ı belâ	Kelîm-i Eyyûbî (G. 145/2)
dâm-ı belâ-yı hecr	Bosnalı Sâbit (G. 266/4)
pâ-beste-i dâm-ı belâ	Şeyhülislâm Yahyâ (G. 190/4)
dâm-ı ser-i hicrân	Râmî (G. 298/2)
beste-i dâm-ı gam	Azmî-zâde Hâletî (G. 247/1)
kayd-ı dâm-ı gussa	Bosnalı Sâbit (K. 18/34)
dâm-ı mihnet-i 'ışk	Mezâkî (G. 289/4)
esîr-i dâm-ı âlâm	Süheylî (G. 336/1)
hâtıra-i dâm-ı melâl	Rehâyî (Tb. 1/3)
dâm-ı heves-i kâm	Sabrî Mehmed Şerîf (G. 90/5)
güncişik-i dâm-ı dil-figâr	Azmî-zâde Hâletî (K. 8/41)
dâmgâh-ı 'ankebût-ı derd	Sabrî Mehmed Şerîf (G. 156/4)
dâm-ı 'ankebût-ı âmâl	Nev'î-zâde Atâ'î (R. 59)
mahfî-haber-i sır-ı kemîn	Mezâkî (G. 440/3)
esîr-i kayd-ı dâm	Kelîm-i Eyyûbî (G. 115/4)
vaz'-ı dâm-ı tezvîr	Sükkerî (R. 17)
dâm-ı murg-ı sabr	Vahyî (G. 53/3)
dâm-ı hevâ-yı nefis	Nâ'îlî-i Kadîm (Musammat 9/6)
dâm-ı reh-i dalâl	Nâ'îlî-i Kadîm (Musammat 3/10)
halka-i dâm-ı belâ	Rüşdî (G. 168/7)

pâ-beste-gî-i dâm-ı sivâ	Kelîm-i Eyyûbî (G. 152/3)
dâm-ı sübhâ-i sad-dâne	Bursalı Tâlib (G. 112/5)
baht-ı siyeh-i ser-be-kemîn	Vecdî (G. 70/2)
esîr-i dâm-ı âh	Sabrî Mehmed Şerîf (K. 16/30)
dâm-ı reh-i sâhil	Nâ'ilî-i Kadîm (G. 58/1)
esîr-i dâm-ı nigâh	Nef'î (K. 45/5)
bend-i dâm-ı istiğnâ	Tıybî (G. 5/2)
dâm-ı fitne-i sayyâd	Nâ'ilî-i Kadîm (G. 181/4)
dâm-ı hîle-i Mârût	Tıybî (G. 49/1)
dâne-i dâm-ı hıyel	Nâ'ilî-i Kadîm (G. 240/4)
dâm-ı kemîn-gûşe-i çeşm	Nâ'ilî-i Kadîm (G. 264/4)

Tablo 1. 3.

Dörtlü Terkipler	Kullanan Şairler
dâm-ı şiken-i zülf-i siyeh-fâm	Nâ'ilî-i Kadîm (G. 90/6)
dâm-ı belâ-yı zülf-i siyeh	İshak-zâde Zuhûrî (G. 49/3)
ümîd-i dâm-ı zülf-i müşk-âgîn	Sa'dî (G. 23/1)
dâm-ı gam-ı zülf-i perişân	Ayıntablî Hâfız (G. 128/1)
beste-i dâm-ı hevâ-yı zülf	Cevrî (G. 50/1)
dâm-ı zülf-i şûh-ı gazzâz	Ayıntablî Hâfız (G. 253/1)
fîrîb-i dâne-i dâm-ı hevâ	Nâ'ilî-i Kadîm (G. 239/4)
dâm-ı fîrîb-i gamze-i gammâz	Mezâkî (G. 147/2)
dâm-ı ser-i gîsû-yı perişân	Şeyhülislâm Yahyâ (G. 425/2)
kemîn-bâziçe-i Mecnûn-ı mâder-zâd-ı 'ışk	Mezâkî (G. 13/3)

vahşet-âbâd-ı dil-i pür-dûd-ı dâm	Nâ'îlî-i Kadîm (K. 30/27)
dâm-ı firîb-i va'de-i lutf	Sabrî Mehmed Şerîf (G. 208/3)
esir-i dâne-i dâm-ı liâm	Rehâyî (K. 1/43)
esîr-i dâm-ı âgûş-ı rakîb	Bursalı Tâlib (T. 2/7)
giriştâr-ı şikenc-i dâm-ı tezvîr	Mezâkî (G. 153/2)
metâlib-i vârestegî-i dâm-ı kuyûd	Bosnalı Sâbit (K. 2/11)
havf-ı belâ-yı dâm-ı 'ilel	Rehâyî (G. 14/2)
dâm-ı murg-ı dûd-ı gam	Fehîm-i Kadîm (G. 99/4)
dâm-ı müşgîn-i kemend-i zülf	Süheylî (G. 226/3)
kayd-ı dâm-ı heves-i sayd	Ayıntablı Hâfız (G. 175/1)
dâm-ı ser-i gîsû-yı girih-gîr	Bosnalı Sâbit (G. 92/6)
giriş-i dâm-ı zülf-i pür-ham	Nev'î-zâde Atâ'î (G. 49/2)
a'dâ-yı esir-i kayd-ı dâm	Rehâyî (K. 1/1)

Tablo 1. 4.

Beşli Terkipler	Kullanan Şairler
dâm-ı ser-i zülf-i siyeh-i pür-şiken	Rüşdî (G. 128/3)
âzâd-ı kayd-ı dâm-geh-i fikr-i râhat	Kelîm-i Eyyûbî (G. 137/6)
dâne-i dâm-ı ser-i gîsû-yı dü-tâ	Mezâkî (K. 14/61)
dâm-ı tama'-ı murg-ı dil-i zâr	Şûhî (G. 107/2)
'ukde-i zünnâr-ı dâm-ı küfr-i zülf	Fehîm-i Kadîm (G. 182/6)
giriştâr-ı kemend-i dâm-ı zülf-i yâr	Süheylî (G. 351/2)
pâ-beste-i dâm-ı ser-i zülf-i siyeh	Kelîm-i Eyyûbî (Müfred 53)
dâm-ı fiten-sâz-ı dil-i ehl-i niyâz	Rehâyî (Tb. 1/1)

Tablo 1. 5.

Altılı Terkipler	Kullanan Şairler
beste-i dâm-ı şikenc-i hâm-ı gîsû-yı taleb	Nâ'îlî-i Kadîm (G. 12/5)

2. Hile Kavramı

Hile, “Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere, dalavere, desise, entrika” anlamlarına gelir (Akalın, 2011: 1101). Burhân-ı Katı’ya göre “desise, renk ve hud’a manasınadır.” (Burhân-ı Katı, 2009: 357).

Kavram olarak başta mekr kelimesi olmak üzere “hud’a, lû’b, hiyel, ‘ayyâr, âl, mekîde, nîreng, kallâb” hile anlamına gelen ve seçilen beyitlerde en çok kullanılan sözcüklerdir. Lu’b ve âl sözcüğü hile ve oyun anlamının haricinde tuzak anlamına da geldiğinden hile ve tuzağı karşılayan ortak kavramlardır. Ayrıca tuzak ve hile, birbirinden bağımsız değil birbirinin uzantısı konumunda anlatılan, anlam olarak birbirini tamamlayan kavramlardır.

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde hile kavramı hem olumlu hem de olumsuz anlamlar yüklenerek bazı öğelerle ilişkilendirilmiştir. Hile kavramının tuzak kavramı gibi genellikle sevgili ve onun güzelliğinde toplanan unsurlarla ele alındığı görülmüştür. Sevgili, güzellik unsurlarını kullanıp türlü oyunlarla, hilelerle âşığın gönül kapısının kilidini açan, o kapıyı kendisinden başka her şeye büyü bir kilitte kapayan hilekâr bir cadı olarak tasavvur edilir. Aşk yolunun biçare yolcusu olan âşık ise tuzak kavramı açıklanırken anlatıldığı gibi yine acı içinde, çaresiz ve hastadır. Daima sevgilinin aşkıyla yanıp tutuşur. Onu elde etmek istese bile hilelerinden kurtulamaz. O hilekârın, tabiatının taşıdığı meziyetleri kullanarak yaptığı hileler hedefinden şaşmaz ve başarıya ulaşır.

Hile kavramı, sevgilinin dışındaki başka konuları anlatmak için de kullanılan bir kavramdır. Örneğin; insanların işlerine hile karıştırması, birbirlerine karşı besledikleri kıskançlık duygusundan hareketle birbirlerine hile yapmaları, yapılan haksızlıklar ve hilelerden dolayı feleği sorumlu tutmak ve zamanın kötülüğünü öne sürmek gibi konular hile kavramının anlatıldığı konular arasındadır.

Âşık, sevgiliyi tasvir ederken eziyet veren özelliklerine dair söylemlerde bulunur. Ona göre sevgili gizli bir büyücü, çok katleden, cebreden hilekâr bir cadı olarak bilinir:

Bir mahfî sehîr idi kattâl u cebbâr idi

Câzû-yı mekkâr idi câzûlîğî bilindi (*Niyâzî-i Mısrî G. 171/3*)

Gönül, hilekâr yârin aşkından hasta ve bitap düşer. Ne yazık ki o yâr, hastasını görmezden gelerek ölüme terk eder. Hasta gönül, canının düştüğü hâli ancak ölmek üzereyken yâre bildirir:

Görüp ben hastesin bilmezlenür ol şûh-ı mekkâra

Meger kim nakd-i cânı ölüyorken bildürem yâra (*Azmî-zâde Hâletî Müfred 514*)

Sevgili, gönülleri ağına düşürmek için hilelere başvuran, onları bulundukları yoldan saptıran özelliğiyle öne çıkar. Âşığın görevi ise ona sürekli niyazda bulunmaktır. Hileler koparan güzel, zavallı gönlün bu kadar yalvarmasından sonra yalanlarla karışık bir zaman vaadinde bulunup onu sevince boğar:

Bu denlû lâbeden sonra dil-i zârı o mekr-engiz

Dürûğ-âmez bir va'deyle de şâd itmesün n'itsün (*Nâbî G. 593/3*)

Maşûğun işvelerini görenler, kavuşmanın garanti olduğunu zannederler. Fakat işvelerinin tepeden tırnağa hileden ibaret olduğunu bilmezler:

Vaslını elde tutar her kim ki görse 'işvesin

Anı bilmez kim o büt 'ayyârdur dünyâ kadar (*Fevzî G. 32/3*)

Maşûk, Basra kentini hile edip tuzak kurarak avuçlamayı dileyecek kadar hilekârdır. Bütün şehri avucuna alıp güzelliğiyle tesiri altında bırakmak istemesi abartılı bir şekilde anlatılarak sevgiliye üstünlük atfedilir:

Dilerdi ele Basra'yı kabzına

Ki pür-mekr ü hîleydi ol hilekâr (*Hikmetî G. 285/11*)

Sevgili, Cebrail ile sık sık kıyaslanarak onun bir meleğe hükmedecek kadar üstün olduğundan söz edilmiştir. Onun sarhoşça bakan gözleri, karşısındakini de aşırı nazdan hasta eder. Sarhoşça bakan gözleriyle hile yapmakta o kadar yeteneklidir ki Cebrail'in gönül evini yakar:

Çeşm-i ser-mestün ki fart-ı nâzdan bîmâr olur
Hân mân-sûz-ı dil-i Cibrîl pür-mekkâr olur (*Neşâtî G. 29/1*)

Rüstem ve onun babası Zâl, Klasik Türk şiirinde bahsi geçen mitolojik kahramanlardır. Rüstem'den söz edilirken genellikle “memdûh dâimâ Rüstem'den daha üstündür veya onunla denktir.” (Çobanoğlu vd., 2019: 155).

Rüstem, İranlıların, Şehnâme'de adı en fazla zikredilen efsanevî kahramanıdır. Rüstem, yine kendisi gibi adı ve kahramanlıkları efsanelere karışmış ünlü Şehname kahramanı Zal'ın oğludur. Daha küçüklüğünde kimsenin başedemediği devler ve diğer korkunç yaratıklarla savaşmış mitolojik bir kişidir (Çobanoğlu vd., 2019: 155).

Hileden bahsedilirken Rüstem'in yanı sıra Zâl'a da yer verilmiştir. “Zâl; koca, ihtiyar ve aksakallı manasınadır.” (Burhân-ı Katı, 2009: 826)

Zâl, Sam'ın oğlu, Rüstem'in babasıdır. Anasından saç, kirpik ve kaşları beyaz doğduğundan ve babası oğlu olduğunu inkâr ettiğinden hileyle bir dağa atılmıştı. Bu hile dolayısıyla adına Destan ve saçının beyazlığından dolayı ona ihiyar demek olan Zâl denilmiştir (Onay, 2013: 33).

Sevgili, bir hile ile nice Rüstemleri aciz bırakır. Bu yüzden mert olanın zamanın Zâl'ının hilesine aldanmaması gerekir. Sevgilinin hilesi, Zâl'ın maruz kaldığı hileden daha kuvvetlidir. Başka bir beyitte yine sevgilinin gözlerinin, büyü ve hileyle Rüstemleri perişan ettiği anlatılır. O ilim sahibi güzel hilekârın, hileyle çok destan yazdığı söylenir. Yine Cevrî'nin ifadesine göre, sevgilinin gözü öyle çok hile yapan bir Rüstem'dir ki bir işveyle kendisine âşık olan gönlü, kirpik oklarının hedefi hâline getirir. Rüstem'den söz edilen ilk iki beyitte sevgilinin hilesinin, Rüstemleri aciz bıraktığı ifade edilirken son beyitte sevgilinin hilesi, güç bakımından Rüstem'le eşdeğer tutulur:

Ey nice Rüstemleri âliyle kılmışdur zebûn
Merd isen bu Zâl-ı dehrün mekrine aldanma hiç (*Muhîti G. 25/3*)

Çeşmün idüp sihr ü füsûn Rüstemleri kıldı zebûn
Ol hîle-kâr-ı pür-fünûn çok mekr ü destân eyledi (*Cevrî K. 4/39*)

Çeşmi bir Rüstem-i pür-hîle ki bir işve ile
Dil-i ışkî hedef-i nâvek-i müjgân eyler (*Cevrî G. 65/5*)

Gönül aşka tutulunca Mecnûn gibi avare avare dolaşır. Niçin avare olduğunu bilmezlikten gelerek sorgular. Aslında çok iyi bilir ki onu daha önce görülmemiş bir sevdanın pençesine düşüren hilekâr bir dilberdir. Serserice dolaşması bu yüzdendir:

Gönül bilmem n'îçün âvâre düşdün
'Aceb sevdâ ile mekkâra düşdün (*Azmî-zâde Hâletî G. 453/1*)

Âşığın sıgabildiği tek yer Mecnûn'un gözüdür. Mecnûn âşıkla aynı kaderi paylaştığından hilesini de yalnızca Mecnûn görebilir. Âşık kendisinin Leylâ'nın yüzünde gizlenmiş bir hile olduğunu söyler:

Güncâyışümüz dîde-i Mecnûnadur ancak
Nîreng-i cemâlüz ruh-ı Leylâda nihânuz (*Nâ'îlî-i Kadîm G. 135/3*)

Gönül, emzirilen süt çocuğuna benzetilir. Ümit ırmağının sütünden içen gönül çocuğunun ümitleri tertemizdir. Sevgili, ne kadar çok düzenbazsa ümit sütü akan arzu memesi de o kadar hilesizdir. Sevgiliyi arzulayan, saf duygular besleyen âşık, ona kavuşmanın ümidiyle yaşar. Ümit ve arzu duyguları birleştiğinde âşığın çocuksu gönlünde katışıksız bir sevgi coşkunluğu açığa çıkar:

Dil tıflı şîr-i cûy-ı ümîd olmada velî
Pistân-ı ârzû-yı emel nâ-mekîdedür (*Mezâkî G. 116/7*)

Aşağıda gülün tomurcuk hâli sevgilinin tebbesüm etmesine, tam açılması ise gülüşüne benzetilmiştir. Gülün gonca hâli, bülbüle önce tebessüm eder, açıldıkça güler. Her açılışı bülbülün ağlama ve iniltilerinin artmasına sebep olur. Âşık, onu elde edemez, güzelliği karşısında acı çeker. Bülbüle benzetilen âşığa maşûktan kalan tek kazanç, onun tebessüm ve gülüşündeki hile ve büyüdür:

Tebessüm eyleyüp gonca güler gül andelîb ağlar
Bu yüzden 'âşika ma'sûkdan mekr ü füsûn kaldı (*Peşteli Hisâlî G. 461/3*)

“Sözlükte “ufak değersiz şey, kırıntı” anlamına gelen hurde sözcüğü minyatür sanatı için kullanılan bir sözcüktür.” Bu nedenle olsa gerek Türkçede küçük nakış anlamında minyatüre hurda(e) nakış denilmiştir.” (Konak, 2015: 232).

Farsça “kâr” ve Arapça “keff” sözcüklerinin birleştirilmesiyle meydana gelen gergef, “Üzerine kumaş gerilerek nakış işlemeye yarar, çoğu dikdörtgen biçiminde olan çerçeve” demektir (Akalin, 2011: 933).

Âşık, hilekâr sevgilinin küçük minyatürüne meftun olup canını gergef gibi nakşedilmesi için ortaya atar. O hilecinin küçük minyatüre benzeyen güzelliğine gergef gibi aldanmaması gerektiğini gönlüne söyler:

Metinde yok resminde bir mekkâreye meftûn olup
Alet olma hurde-nakş-ı megrine gergef gibi (*Bosnalı Sâbit G. 351/4*)

Peri gibi güzel yâr, hileyle âşığın sabır paralarını alıp tüketir. Rehin olan gönül, sabrını çalan peri hakkında davacıdır. Fakat gönül, hilekâr periye nasıl bir dava güdeceğini görmez ve bilmez:

Sen nukûd-ı sabrumı âl ile aldun ey perî
Mürtehen da' vâsı neymiş anı bilmem görmedüm (*Rehâyî K. 2/23*)

Gönül için en uygun şey yine âşık olmaktır. Fakat âşıklığın dertleri bitmek bilmez. Mülâyim gönül, bir hilekâr afetin aşkına tutulur ve derde düşer:

Âşık olmaktır yine evlâsı ammâ derd bu
Bir mülâyim âfet-i mekkâra düştü gönlümüz (*Nef'î G. 54/3*)

Sevgili, göz kamaştırıcı parlak bir ay gibidir. Onun ışığından faydalanmak âşık için paha biçilmez mutluluktur. Âşık, eğer güneş gibi parlak olmak isterse aya benzeyen kemale ermiş hilekârın karşısına geçmeli, onun ışığından feyz almalıdır:

Mukâbil eyle bir kâmil-i ‘ayyâre mâhveş kendün
Eger hurşîd-i enver gibi pür-nûr olmak istersen (*Rüşdî G. 85/6*)

Sevgili hile yapan bir kırtasiyeciyi benzetilmiştir. Kırtasiyeci sevgilinin, sattığı malzemeler onun sermayesidir. Âşıklar, sevgilinin sermayesi olan kırtasiyeye talip olsa da sevgili akçeyi kâğıttan kestirir. Akçe, “Bir paranın üçte biri kıymetinde gümüşten yapılmış, eski osmanlı sikkesi”dir (Parlatır, 2012: 61). O şuh hilecinin, akçeyi gümüşten değil kâğıttan kestirmesi âşıklara hile yaptığını ve işe sahtecilik karıştırdığını gösterir. Âşıklar, ilk başta sevgiliyi bembeyaz bir kâğıt gibi temiz görürler. Kâğıdın hileyle sevgili tarafından akçeye dönüşmesiyle üzerine kalemle yazı işlendiğinden saflığa leke sürülür:

Olsa ‘uşşâk nola tâlib-i kırtâsiye

Kesdürür akceyi kâğıddan o şûh-ı mekkâr (*Nev’i-zâde Atâ’î G. 50/4*)

Kur’ân-ı Kerîm’de kıssasına en fazla yer verilen peygamber Hz. Yûsuf’tur. Klasik Türk şiirinde de Yûsuf kıssasına telmih yoluyla çokça yer verilmiştir. Hz. Yûsuf, Klasik Türk şiirinde maşûkun güzelliğini anlatmak için bir sembol olarak kullanılır. Aşk ehli için sevgilinin güzelliği, Hz. Yûsuf’un güzelliğiyle eşit tutulur.

Hz. Ya’kûb’un on bir çocuğundan biri olan Hz. Yûsuf, babasının on bir çocuk içinde en çok kendisini sevdiği gerekçesiyle kardeşleri tarafından hileyle tuzağa düşürölüp kuyuya atılır. Yûsuf’un kardeşleri Hz. Ya’kûb’a, Hz. Yûsuf’u kurtların parçaladığını söyleyerek onun kanlı gömleğini getirirler. Fakat Hz. Ya’kûb, oğlunun öldüğüne inanmayıp oğullarının hilesini anlar.

Aşkın pirleri, Yûsuf gibi güzel olan sevgiliyi gönüllerinin kucağında tutarlar. Orada kardeşlerin hilesi ve gömleğin hasret çektiren kokusu bulunmaz:

Tutarmış pîr-i ‘ışk âgûş-ı dilde Yûsuf-ı hüsnî

Arada mekr-i ihvân nekheth-i pîrâhen olmazmış (*Ahmed Nâmî G. 197/4*)

2. 1. Sevgilinin Âşığa Hile Yapması

2. 1. 1. Sevgilinin Güzellik Unsurları ve Hile

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirinde hile kavramı, tuzak kavramı gibi en fazla sevgili ile ilişkilendirilmiştir. Sevgili, tuzak kurarken kullandığı yeteneklerini hile yaparken de kullanmıştır. Onun güzelliğinin her parçası, âşıkları avlama ve tuzağına düşürme noktasında sergilediği hilelerdir.

Sevgilinin, tuzak kurarken en fazla bahsi geçen güzellik unsuru saçtır. Ben ise sa  tuzağının kuruluşunda kullanılan bir yemdir. Ayrıca ben, tuzağa yerleştirilen ve avın tuzağa aldanmasına sebep olan bir hiledir. Sevgili, yaptığı bu hileler sayesinde âşıkları aldatır ve onları tuzağına düşürür.

Hile kavramı, tuzak kavramından farklı olarak en fazla sevgilinin gözleri ve bakışlarıyla ilişkilendirilir. Sevgilinin gözleri ve bakışları gönüllere tesir eden büyücü ve büyülü hileler olarak nitelendirilirler.

2. 1. 1. 1. Sa  ve Hile

Klasik Türk Őiri tarihinde XVII. yüzyılda yaŐamıŐ Şairlerin divanları incelendiğinde, hile kavramının en fazla sevgilinin gözleri ve bakışlarıyla anlatıldığı görülmüştür. Bazı durumlarda sevgilinin saçı da hilekâr olması yönüyle ele alınmıştır.

Hâletî, sihir atölyesine dünyanın nazlı güzeli gibi hilekâr saçlı olan birinin hiç gelmediğı ve gelmeyeceğı zannında bulunur. Bu durum, nazlı sevgilinin eŐsizliğinin göstergesidir. Yine saçın hileci olduğundan söz eden Şair, başka bir beyitte hilekâr saçın, sevgilinin çene çukuruna kadar uzandığını tasvir eder. Çene  ukuru kuyu, hile yapan sa  ise kuyuya uzanan bir zincir olarak tasavvur edilir. Sevgili, bu zincire giriftar olanlara suyu vadederek ama onları hileyle suya götürüp susuz getirir. Rehâyî'ye göre ise zülf, hile ve büyüye benzeyip onlarla dost olur. Hile ve büyü dostu olan saçın dağınıklığı, delilik zincirine benzer. Bu zincir, âşıkların akıllarının boyunlarına atılan bir kementtir:

Gelmedi zannum budur gelmez de ey Şâh-ı cihân

K r-gâh-ı sihire hiç gîsû-yı mekk run gibi (*Azmî-zâde Hâletî G. 850/3*)

 ner   h-ı zenahd nına y r n zülf-i mekk rı

Suya ilt p yine susuz getürdi çok giriftârı (*Azmî-zâde Hâletî Müfred 539*)

Yine benzer ki oldu kâkülün mekr   füsûn  lfet

K' d pd r gerden-i 'akl ile zencîr-i c n n  lfet (*Rehâyî G. 12/1*)

Tuzak kavramı ele alınırken belirtildiğı gibi sevgilinin hile ve tuzağının tesirli olabilmesi özel bir çabayı gerektirmez. Onun güzelliğini düşünmek bile gönlü harabeye

çevirmekte yeterlidir. Yârin al yanaklarının düşüncesi, âşığın içinde ateşler meydana getirir. Hilekâr kâküllerin düşüncesi de gönlü perişan eder:

Bir âteştür derûnum rûy-ı âl-i yâr fikründen
Perîşândur gönül ol kâkül-i mekkâr fikründen (*Kâşif G. 44/1*)

Gül, sevgilinin kâkülleriyle içli dışlı olsa her gül onun hile ve tuzağıyla arkadaş olur. Her gönül, onun hilesine kendini kaptırır. Sevgilinin hilesine aldanmamak ve tuzağında esir olmamak mümkün değildir. Onun kâkülü, gönülleri bağlamayı başarır ama kıvrırcık hilekâr saçların arkadaşlığı âşık için devamlıdır:

Olsa kâküllerünle hem-ser gül
Mahrem-i mekr ü âl olur her gül (*Tecellî Db. 26/1*)

Kâkülün dil-dâdedür ammâ müdâm
Turre-i mekkâre mahremdür saña (*Tecellî N. G. 1/3*)

Âşık olmak, bir güzele gönül vermek, heva ve hevesten başka bir şey değildir. Sevgili kutsal, ulaşılması güç olduğundan âşığın kâkülleri arzulaması da boşunadır. Kâkül hevesi, âşığın başına dert olur çünkü kâkülün gönle yaptığı hile, keder getirir. Kâküller nasıl âlemde hilekârlığıyla ünlüyse gönlünü kaptırmış, dilenciye benzeyen âşıklar da serserilikleriyle ünlüdür. Sevgilinin aşkıyla rezil vaziyetteki gönül, kâkülün tuzağında ve hilenin sahasında daima avaredir:

Dilâ mekr-i kâkül kederdür sana
Hevâ vü heves derd-i serdür sana (*Tecellî N. M. 1*)

Mâdâm o kâküller mekkâredür ‘âlemde
Dil-dâde gedâlar da âvâredür ‘âlemde (*Tecellî N. G. 30/1*)

Sâha-i mekr ü âl-i kâkülde
Her dem âvâredür dil-i rüsvâ (*Tecellî N. G. 3/4*)

Saçın her hâli hilecilikle vasıflandırılır. Âşığın, onda hile olduğunu bilip bilmemesinin bir önemi yoktur, o sadece arzular ve elde etmek ister. O, maşûğunun hile yapan kıvrıcık saçlarına heveslenir. Gönü ise maşûğun hilekâr kâkülündedir.

Gönlüm ol kâkül-i mekkârdadur

Hevesim turre-i tarrârdadur (*Tecellî N. G. 12/1*)

Dertle inleyen âşığın eli, sevgiliye erişemez. O yârin saçları, karanlıkta yürüyen bir hilecidir. Bu nedenle âşık, o saçları tutmak istese tutamaz. Sevgiliye kavuşmaktaki girişimleri onu hileye düşürmekten başka bir işe yaramaz:

İrişmez degme bir derdiyle desti ‘âşık-ı zârün

Tutulmaz şeb-rev-i ‘ayyârdur gîsûsı ol yârün (*Azmî-zâde Hâletî Müfred 275*)

Âşık, mahbubun delici bakışlarına can vermeden kaçmaz. Aksi takdirde hilekâr saçları memnun etmek mümkün değildir. Hileci saçlar kan dökülmesini, can alınmasını ister:

Kaçmazın gamzeye cân virmeden ammâ n’ideyin

Nice hoşnûd ideyin turre gibi ‘ayyârı (*Mezâkî K. 18/110*)

Hileci lüle saçlar, gönle musallat olursa kederlerin ve acıların ardı arkası kesilmez:

Âlâm ile ekdâra göre dûr degüldür

Olsa dile ol turre-i mekkâre musallat (*Tecellî N. G. 16/3*)

İşveli yârin zülfü, telden örülmüş kafese benzer. Gönül kuşu, evvelde özgürken işveli güzel, hileyle onu avlayıp siyah saçıyla yaptığı tel kafese hapseder:

Âzâde iken mekr ile sayd eyleyüb ol şûh

Murg-ı dile zülf-i siyehin tel kafes itdi (*Rüşdî G. 186/4*)

Yâr, saçına ve yanağına hileyle gönülleri hapseder. Onları saçlarına dolayıp hayrete düşürerek onlara kendi benliklerini unutturur:

Bizligimüzi bizden alup hayrete saldun
Zülf ü ruhuna lu‘b ile alındı tolandı (*Fenâyî G. 236/2*)

Sevgilinin kâkülünün kazanç sağlaması için hile yapıp tuzak kurması gerekir. Kıvrıcık saçları da kâkülün hile ve tuzağını görerek ondan ders alır ve hilenin ehli olur:

Kâr-ı kâkül ki mekr ü âl gerek
Turre de ehl-i mekr olur görerek (*Tecellî Metali 10*)

Sihirbazlıkla nitelendirilen kâkül için her yer, hırstır. O hırslı sihirbaz, avını yakalamak adına her türlü yola baş koyar. Hilekâr sevgiliyi elde etme hırsı ise âlemin başına dert almasından başka bir şey değildir:

Kâkül-âsâ her mahal sehhâra hırs
Derd-i serdür ‘âleme mekkâra hırs (*Tecellî N. G. 15/1*)

Âşğın gönlü, önce hileci kâkülden haberdar olur. Seherde ise yankesici kıvrıcık saçlardan haberdar olur. Günün her anında onun bir hileyle karşılaşması kaçınılmazdır:

Evvelâ ol kâkül-i mekkâra oldum muttali‘
Sonra seher turre-i tarrâra oldum muttali‘ (*Tecellî N. G. 17/1*)

Leylâ ile Mecnûn, mesnevi tarzında yazılan bir aşk hikayesidir. Bu hikayenin acı çeken kahramanı olan Mecnûn’un, acı çektiren Leylâ’sına duyduğu derin aşk, Klasik Türk şiirindeki gazellerde çokça işlenmiştir. Bu hikayenin tuzak kavramıyla ilişkilendirildiği gibi hile kavramıyla da ilişkilendirildiğine rastlanmıştır.

Kazâ eli, Mecnûn’un aklını başından alıp zincire çeker. Hilesini de Leylâ’nın saç kıvrımına koyar. Hileye aldanan Mecnûn, Leylâ’sının aşkına düşer:

‘Akl-ı Mecnûnı çeküp dest-i kazâ zencîre
Şiken-i turra-i Leylâda komış nîrengin (*Nâ’îlî-i Kadîm G. 291/3*)

2. 1. 1. 2. Dâne (Ben) ve Hile

Tuzak kavramının geçtiği örneklerin büyük bir kısmında hile kavramının doğrudan yer almadığı görülmüştür. Yalnızca hile kavramının zikredilip hilenin ben ile

bağdaştırıldığı örnekler, hileyle bakış, saç ve kaşın ilişkilendirildiği örneklere nazaran azdır.

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan ben, tuzak hazırlanırken kullanılan bir yem ve hiledir. Bu hile, âşıkların akıllarını ve gönüllerini etkisi altına alarak perişan eder.

Cananın karanlık, miske benzeyen zülfünü ve siyah benini görenler gönüllere kement atan hilekâr bir ben zannederler:

Zülf-i miskîn-târıla hâl-i siyâhın dir gören

Benzer ol Hindû-yı ‘ayyâra kemendin gösterür (*Ahmed Nâmî G. 82/3*)

Âşıkların göz bebeklerini sarhoş etmede vefa hilekârı sevgilinin beni, aklı mahveden bir ilaçtır:

Merdüm-i nezzâre-i ‘uşşakı bî-hûş itmege

Dârû-yı hüş-berdür ol şûh-ı vefâ-‘ayyâra hâl (*Ahmed Nâmî G. 264/3*)

Resim gibi güzel sevgili, tuzak olan saçını gizleyerek benini gönle sunar. Onun ben tanesi tuzakta kullandığı hiledir. Zülf ise âşığın erişmek istediği bir sırdır. Gönül kuşu, saç ister ama yalnızca avcı ve hilekâr sevgilinin kendisine sunduğu taneyi görür:

‘Arz ider hâlün dile zülfün nihân itmiş nigâr

Murga dâne gösteren mekkâr-ı sayyâd olmasun (*Fütûhî G. 55/2*)

2. 1. 1. 3. Hatt (Ayva Tüyleri) ve Hile

Hile kavramının bakış, göz ve saç ile ilişkilendirilmesinin yanı sıra ayva tüyleriyle de ilişkilendirildiğine rastlanmıştır. Sevgilinin hilekâr ayva tüyleri, güneşe benzeyen yüzüne düşen bir bulut gibi tasavvur edilir. Hileci ayva tüyleri, sihir yapmaya başlayınca sevgilinin güneş gibi olan yüzünü örter. Böylece âşıkların güneş yüzlü sevgilinin ışığını görmeleri hileyle engellenir:

Rûy-ı mihre ebri kılmazdı hicâb

Sihre âgâz itmese mekkâre hat (*Tecellî G. 62/4*)

2. 1. 1. 4. Göz, Bakış, Kaş, Kirpik ve Hile

Hile kavramıyla en çok ilişkilendirilen güzellik unsurları göz ve bakıştır. Göz ve bakışla hareket hâlinde bulunan kaşlar da hileyle münasebet kurar. Sevgilinin delici, öldürücü ve büyüleyen bakışları doğrudan gönle tesir eden bir hile ve hilekârdır. İçerisinde bin bir türlü fitneler barındıran gözler ve bakışlara kaşlar da eklenerek sevgilinin, hile yapma gayesinde başarıya ulaşmasını sağlarlar.

Sevgilinin kaşları, şekil yönünden daha çok yay, hilal, hançer gibi benzetmelerle anılır. XVII. yüzyıl şairlerinden Azmî-zâde Hâletî, sevgilinin kaşlarını, kıvrımlı oluşu sebebiyle at nalına benzetir. Hilekâr vasfıyla anılan güzelin kaşlarının yansımasını şarap kadehinde görenler, sanki ateşin içine nal koyduğunu zannederler. Âşıkların meftunluğu öyle bir derecededir ki kaşların yansıması bile hileye aldanmaları için yeterlidir:

‘Aks-i ebrûsını düşmüş göricek câm-ı meye

Âteşe na‘l kodı sandılar ol mekkârı (*Azmî-zâde Hâletî G. 816/4*)

Sevgilinin gözü ve onun çevresindeki güzellik unsurları çıkardıkları fitnelerle hile, ve tuzağın temel taşlarından birini oluşturular. Göz, kaşlar, bakışlar ve kirpiklerin kurduğu sistem, dünyada görülmemiş nadide bir hile olarak adlandırılır:

Gözünle ebruvân u gamze vü müjgânunı görsün

Şu kim görmüş degül dâr-ı cihânda mekr-i nâdîde (*Peşteli Hisâlî G. 403/3*)

Sevgilinin kargaşa çıkaran, kalbe ve akıllara zarar veren bakışları durağanlıktan uzaktır. Sürekli hareket ederek fitne çıkarır, hilelerle gönülleri yaralar. Bakışlar, yaralayıcı özelliğiyle hançere benzetilir. Hançerin, yârin belinde durmamasına şaşılmaması gerekir. Hançere, durmaksızın hareket etme işareti yârin hilekâr bakışlarından mirastır:

Belinde n’ola ârâm eylemezse hançer-i yârun

Ana ol işâret gamze-i mekkâreden mîrâs (*Şühî G. 24/3*)

Sevgilinin her bir zerresi âşığa felakettir. Âşık, felaketlerinden kimi zaman kurtulmak istemez, onları sever. Sevgilinin, kuyumcu titizliğiyle törpüleyip işlediği

sözlerini anlatan hilekâr gözlerine ve yayı andıran çok çatılmış kaşlarına kurban olmak ister. Canını onun hileli güzelliğine feda eder:

Çeşm-i ‘ayyâr-ı suhân-çînüne kurbân olayım

O kemân ebrû-yı pür-çînüne kurbân olayım (*Fehîm-i Kadîm Musammat 4 H.6/3*)

Nerede bir çalınmış fitne ortaya çıkarsa onun ucu mutlaka sevgilinin hilekâr bakışlarına çıkar. Fitneyle ortalığı karıştırmak düzenbaz bakışların yegane görevidir. Fitne çalıntı olsa da onun sevgiliye ait bir özellik olduğu mutlaka anlaşılır:

Kanda bir fitne-i düzdîde zuhûr eyler ise

Yine baksan bir ucu gamze-i mekkâra çıkar (*Nâbî G. 72/2*)

Sevgili, hileci ve dehşet verici bakışıyla fitnesini salacağı yeri tayin eder. Fitnenin yerleştiği yer ya saçların kıvrımı ya da âşığın yakasının yırtığı olur. Bu yerlere uğrayanlar daima hilenin fitnesiyle buluşurlar:

Fitnenün dehşet-i ‘ayyâr-ı nigâhunla yeri

Geh ham-ı turra gehî çâk-i girîbân olsun (*Nâ’îlî-i Kadîm G. 276/4*)

Gönül, fitne ve sihir hilesinin yarattığı zarardan uzakken bu defa sevgilinin fitneci bakışlarına âşık olur:

Dil gezend-i mekr-i sihr ü fitneden âzâd iken

‘Âkıbet ol gamze-i fettâna meftûn eyledük (*Sa’dî G. 63/4*)

Gözleri fitneler yayan, baygın nergise benzeyen maşûk, hileyle âşığın aklını alır. Can, o kadar acziyettedir ki maşûk, işveyle salınan yürüyüşüyle canı ayaklarının altında acımadan ezer:

Âl ile ‘aklun alan nergis-i fettânundur

Beni pâ-mâlün iden şîve-i refâtundur (*Süheylî G. 58/2*)

Gönül çelen gözler, canlar almakta maharetli acayip bir hilecidir. Şarap meclisini, hilesiyle kana boyar. Yine canın nakdini almaktan bahseden başka bir beyitte, cananın tek bakışının can ve gönlü almadaki tesiri anlatılır. Bakışın etkisine hayret eden âşık, sevgilinin hilekâr olduğunu söyler:

Nakd-i cân almakda mâhir bir ‘aceb ‘ayyârdur
Çeşm-i dil-ber kim olupdur meclis-i sahbâda sürh (*Azmî-zâde Hâletî G. 114/3*)

Bir bakışda dil ü cân nakdını aldun cânâ
Bu bakış sende nedür yohsa sen ‘ayyâr mısın (*Üsküdarlı Sırrî G. 89/3*)

Sevgilinin bakışları, gönlü ve bedeni hilelerle güme getirecek güçlü bir silahtır. Hileden ibaret olan kâfir bakışların içinde zerre kadar acıma duygusu bulunmaz:

Yâ Rab nice ‘ayyârdur ol gamze-i kâfir
İki göz arasında güm itdi dil ü cânı (*Nev’î-zâde Atâ’î G. 243/2*)

Hâletî, sevgilinin ayyar gözlerinin âşığı kül ederek küllerini göklere savurduğunu belirtir. Sevgilinin hileci ve yıldız gibi gözlerine çekdiği sürme, âşığın külleridir:

Savurur mıydı benüm göklere hâkisterümi
Dîde-i encüme ‘ayyâr gözün urmasa kül (*Azmî-zâde Hâletî G. 476/5*)

Şuh bakışlı gözleriyle sevgilinin varlığının inşası, hileli belaları beraberinde getirir. Sevgili, her bir göz kırpışıyla ve hile yapan işvesiyle herkesi kendine meftun eder:

Ol çeşm-i nigeş-şûhî bînâ-yı vücûd it kim
Meftûn ide her tarfı bin şîve-i ‘ayyârı (*Ahmed Nâmî G. 108/3*)

Hilekâr sevgili, kendisine mübtela olanlara karşı put gibi umursamazdır. Ayrıca put gibi kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Âşık, güzelliğin ve cazibenin meydanında bir hükümdar iken put gibi bir afetin hilekâr bakışlarının acizi olur. Sevgilinin hileci

bakışları, âşığın bulunduğu güzellik meydanına üstün gelir. Sevgilinin maharetli hileleriyle âşığın maruz kaldığı durum, hükümdarlık ve acziyetin zıtlığıyla ifade edilir:

Olmış zebûn-ı gamze-i ‘âyyârı bir bütün
Meydân-ı hüsn ü ânda sâhib-kırân iken (*Nâbî G. 584/4*)

Aşk, kalbe sabrı öğrettiği gibi sabrı da tüketir. Âşığın imtihanlara karşı gösterdiği sabır, onun dayanma gücüyle yakından ilişkilidir. Aşağıda sabrın sermayesinin gönülden gittiği, onu da yine gözleri hilekâr sevgilinin alabileceğinden şüphelenildiği söylenmiştir:

Gitdi dirler hâne-i dilden metâ‘-ı sabrunı
Yine alan Hâletî ol çeşmi ‘âyyâr olmasun (*Azmî-zâde Hâletî G. 651/5*)

Sevgili, âşığa bakarken onun aklını alır ve sabrını tüketir. Onun gözleri, bir hile ile binlerce vukuat çıkarır ama âşık olanlardan habersizdir. Kendini sevgilinin büyüleyen bakışlarına kaptırıp gider. Ona ulaşmakta sabırsızlanırken sevgili, onu iyice sabırsızlandırır:

Bir bakış ile ‘aklüm alup sabrumı yağma
Bir âl ile çeşmün neler itmiş haberim yok (*Şûhî G. 135/3*)

Cananın lütuf bakışını elde etmek için onu gönülden istemek gerekir ama cananın gözleri, hileci bakışlarına uyup sürekli hile yapar. Bu nedenle lütuf bakışını gönülden istemek fayda sağlamaz. Çünkü gönül ne yaparsa yapsın hileyle karşılaşır:

Dirsın nigâh-ı lutfumı dilden murâd itmek gerek
Çeşmün uyar ol gamze-i mekkâre gönlüm neylesün (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 289/4*)

Hileci bakışlara sahip yâr, bazen lütufta bulunur, bazen gazap eder, bazen bilmezlikten gelir, bazen de âşığa bakar. Sağı solu belli olmayan hareketlerle âşığın gönlünü avutmaya çalışır. Bu davranışlarının tümünde hile gizlidir:

Gâh lutf u geh gazâb gahi tegâfûl geh nigh
Gönlüm egler gamze-i mekkâresi bir kimsenün (*Fehîm-i Kadîm G. 179/4*)

Sevgili, hilekâr bakışları gibi aheste aheste dolaşan bir casusa benzetilir. Hilekâr bakışlar, gözkapaklarının ardından âşğın gönlüne casus gibi gizlice süzülerek isabet eder:

‘Ayyâr-ı nigâhun gibi âheste-rev olsan

Câsûs-ı serâ-perde nişînân-ı kazâsın (*Nâ’îlî-i Kadîm G. 279/2*)

Âşğın karanlık gönlünde resim gibi gözlerin sahibi yâr, sanki gece izini belli etmeden yürüyen bir hilecidir:

Dil-i târîküm içre çeşm-i nigâr

Oldı gûyâ ki şeb-rev-i ‘ayyâr (*Azmî-zâde Hâletî G. 206/1*)

Maşûk, hile yapan süzgün bakışlarıyla uykulu hâldedir. Onun uykulu gözleri binlerce sarhoş vaziyetteki fitnenin dinlendiği yerdir. Zamanı geldiğinde harekete geçmek için hazır vaziyettedir:

Nice hâba varır ol gamze-i ‘ayyâr ki çeşmi

Hezârân fitne-i mestânenin ârâmgâhıdır (*Nef’î G. 37/5*)

Hilekâr gözler, nazdan dolayı mecliste uykuya dalar. Canan, gözlerini açmaya gerek duymadan canı ortadan kaldırmaya kast eder. Âşık, cananın uykudaki hâline bile mübteladır:

Çeşm-i ‘ayyârın varur meclisde h’âba nâzdan

Kasd ider cân nakdini kaldurmaga açmazdan (*Azmî-zâde Hâletî G. 590/1*)

Gözleri avcı sevgili, bazen naz uykusundadır. Uykudayken dahi gönülleri bağlayabilme potansiyeline sahiptir. O, can kuşunu avlamak için naz uykusuna yatarak hile yapar. Bu yüzden onu naz uykusundayken gören gönüller, onun sarhoş gözlerine asla aldanmamalıdır:

Murg-ı cân saydı içün hîle ider aldanma

H’âb-ı nâz içre görürsen o gözi sayyâdı (*Azmî-zâde Hâletî G. 873/4*)

Keskin, süzgün bakışların hilesinden şüphe edilmelidir. O bakışlar, bir gün âşığın canını yaralayıp kazanç sağlayabilir:

Olmadun ol gamze-i ser-tîz mekrinden emîn
Cânuna bir gün senün ol gamze kâr eyler sakın (*Süheylî G. 229/3*)

Âşğın, gönül sırlarını sevgiliye açmaması gerekir. Önce o hilekâr bakışlarla istişare edip cananın niyetini anlaması gerekir. Yoksa hilekâr yâr, o sırları kullanarak gönlü aldatır:

Râz-ı dilünü açma Neşâtî gibi yâre
Evvel hele ol gamze-i mekkâr ile söyleş (*Neşâtî G. 60/5*)

Gönül çalan dilber, istek bildiren bakışlar atarak yine hile yapıp yalanlar atar. Arsız bakışlarını kullanarak âşığıyla beraber olmayı diler gibi görünse bile beraberlik isteği hileli ve yalanlı bir oyundan ibarettir:

Yine ne hîle-i va‘de-hilâfı tarh itdün
Ki bî-dilâne nigâh-ı taleb-nümâ güstâh (*Şehrî G. 18/3*)

Âşık, yârine karşı teslimiyet içerisinde, onun davranışlarını sorgulamaz. Meyhaneci çırağına benzetilen sevgilinin her bakışı, âşığı dinden çıkaracak bir felaket olduğu hâlde âşğın nasıl olur da sevgilinin hilesinden şüphe etmediğine hayret edilir:

Ey muğpeçe kim her nighün âfet-i dindür
Âdem nice ol mekr-i ilâhîden emindür (*Kelîm-i Eyyûbî G. 72/1*)

Gönül, sevgilinin hilesine karşı tedbir alacak kuvveti kendinde bulamaz çünkü o dilber, hilekâr gözleriyle gönle eziyet okunu atarken onu mecalsiz bırakır. Hilekâr gözlerden cana kalan tek kazanç takatsizliktir. Buna rağmen biçare gönül, gördüğü eziyetlerden uslanmaz, hilekâr bakışlara meyleder. Kendi kanına susamış olsa gerek yine kan içici güzele meyleder. Onun aşkının sevdasıyla kendini kaybeder. Kendini kaybettiği gibi hilekâr gözlü sevgiliyi de nerede bulacağını bilmez:

Yok mecâlüm âh kim bilmem ne tedbîr eyleyem
Tîr-i cevrün câna kıldı iy gözi mekkâr kâr (*Süheylî G. 56/5*)

Dil-i bî-çâre kim ol gamze-i mekkâre meyl itdi
Susamışdur meger kanına kim hûn-h'âre meyl itdi (*Süheylî G. 328/1*)

Âh kim sevdâ-yı 'ışkunla yitürdüm kendümi
Kanda bulam bilmezem ol gözleri mekkâreyi (*Süheylî G. 356/5*)

Aşk, akıl işi değil gönül işidir. Aklın bulunduğu noktada aşkın varlığından söz etmek imkânsızdır. Aşkın akla fayda getireceği bir uğraşı yoktur. Âşıklar, çok aldatıcı ve hileli bakışın hayretzedesi olup akıllarını yitirirler. Sevgilinin bakışları, hileye ve efsuna başladığı zaman, akli deliliğe coşkunun sermayesi olarak verir ve akıl, yerini deliliğe bırakır:

'Aşk içre ki 'akla yarar meşgalemüz yok
Hayret-zede-i gamze-i pür-mekr ü firîbüz (*Hikmetî G. 104/3*)

Âgâz idicek gamzeleri mekr ü füsûna
Ser-mâye-dih-i cezbe ider akli cünûna (*Cevrî G. 234/1*)

Gönlü tuzağa düşürüp avlama konusunda bakışların ehemmiyeti büyüktür. Fakat avcılıkta saçın hilekâr bakışlardan üstün olduğu ifade edilir. Sevgilinin dağınık saçları, gönül avlamada istekli bir aşüftedir:

Gamze-i 'ayyâra gâlibtir gönül sayd etmede
Gerçi bir âşüfte-i ser-der-hevâdır turrası (*Nef'î G. 145/2*)

Genellikle sevgilinin kıvrırcık saçları renk, şekil ve koku yönünden tuzak kurmada ve fitne çıkarmada ilk sırada gelir. Ancak hile söz konusu olduğunda saçların, yüz fitneyle el ele verse bile süzgün bakışlar gibi sevgi hilekârlığı yapamayacağını söyleyen Neşâtî, hile yapmada bakışları saçtan üstün tutar:

Sad fitne ile turraların olsa da hem-dest

Olmaz yine gamzen gibi mekkâr-ı mahabbet (*Neşâtî G. 14/2*)

Âşık, bazen sevgilinin saçının hilesine düşmez. Ne dağınık hileli saçlar ne de bakışın tesiri onu etkiler. Onu sevdanın sarhoşu yapan sevgilinin siyah gözleridir:

Ne mekr-i zülf-i pür-hamdan ne te'sîr-i nigehtendür

Beni ser-mest-i sevdâ eylemek çeşm-i siyehdendür (*Sa'dî G. 14/1*)

Mahbubun gözleri, insanlık yaparak insanı esir eden niteliktedir. Bu sebepten âşığın o hilekâra aldanmama lüksü yoktur. Beyitte yer alan “merdüm” kelimesinin insan anlamında kullanılması “âdem” kelimesinin de kullanılması sebebiyledir. Fakat göze hile yapma özelliği yüklendiğinden ve “merdüm” çeşm ile bir bütün oluşturmamasından dolayı “merdüm” ün gözbebeği anlamında da kullanılması gerekir:

Merdümlük ile çeşmün ider âdemi esîr

Aldanmasun mı âşık o mekkâre n'eylesün (*Cevrî G. 201/4*)

Gönül alan güzelin hile eden gözlerine düşenler, kendilerini bekleyen zulümleri bilseler o güzelin ayağına gölge gibi düşmenin ne demek olduğunu bilirler:

Sâyeveş pâyına düşmek ne idi ey Yahyâ

Bilse dil-dâr nedür ol gözi mekkâre düşen (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 297/5*)

Cananın çok sihirli dudağı, onu arzulayanların gönlünü alır. Hileci gözünün fitne saçan bakışı ise koca âlemi içine sığdırır ve etkisi altına alır. Burada dudak unsurunun sadece gönle odaklandığı, gözlerin ve bakışların ise genel olana odaklandığı görülür. Her iki durumda hile ön plandadır:

Alur erbâb-ı şevkûn gönlünü la'l-i pür-efsûnun

Nigâh-ı fitne-bâr-ı çeşm-i 'ayyârunda 'âlem var (*Süheylî G. 96/5*)

2. 1. 1. 4. 1. Büyü/Sihir ve Hile

Hile kavramının anlatıldığı beyitlerin bazılarında sihir ve efsundan bahsedildiğine rastlanmıştır. Sevgilinin hile yapmadaki büyücülük vasfı, genellikle baygın bakışlarına atfedilerek anlatılmıştır.

Hile vadisinde cadı olan bakışlar, kendisine âşık olan gönlü, Mecnûn gibi aklını yitirmiş ve perişan eder. O bakışlar hilelerle süzülür, gönlü sihirli tuzağına çeker ve yaralar. O sihirbazın cadı gözlerine tutulanlar, onda hile ve büyüden başka bir şey bulamazlar:

‘Âşıkın sihr ü füsûniyle idermiş Mecnûn

Vâdî-i mekrde ol gamze-i câdû ne imiş (*Nâbî G. 344/2*)

Câdu-yı çeşmine meftûn olan ol sehhârûn

Ne görür Sükkerîyâ mekr ü füsûndan gayri (*Sükkerî G. 134/7*)

Sevgilinin gözü, kan dökmeye meyillidir. Bakışları ise cazibeli ve hilekâr bir cadıya benzer. O, efsun ve hile yapan, Rum ve Acem diyarında bulunan bir fitnedir. Gözleri ve bakışlarıyla Rum’u ve Acem’i kargaşaya sürükler:

Gözün hûnî vü gamzen dil-firîb ü câdû-yı mekkâr

Füsûn u mekr ile fitne-i Rûm u ‘Acemsin sen (*Peşteli Hisâlî G. 312/3*)

Sevgilinin gözlerinin uyanıklık ve uyku hâlinde devamlı hareket hâlinde olmasının âşığın kalbi üzerindeki nüfuzu, azımsanamayacak boyuttadır. Sevgili, binlerce kalbi, nazlı bakışlarıyla uykuda bile kendisine çeker. Sihir, büyücü ve hile kavramları onun bakışlarında vücut bulur. Bakışları işini rahatça yapabilen, fitne ve büyüü harmanlayarak hileye bolca başvuran marifetli bir büyücüdür. Hilekâr, süzgün bakışlar, fitne ve büyü işinde ileri gelenlerden olduğu için bu işle vazifelendirilmişlerdir:

Olur meftûnı bin dil h’âbda ol çeşm-i nâz ammâ

Füsûn u fitne işde sâhir-i pür-mekr ü fen fâriğ (*Şerîf Nehcî G. 169/3*)

İdüp bir gamze-i mekkâre-i ser-âmedin ta'yîn

Umûr-ı fitne vü efsûnuna âsûde mi çeşmün (*Şerîf Nehcî G. 185/3*)

Sevgili, âşığın gönlüne onun iradesi dışında tesir ettiği için günahkâr sayılır. Fakat âşığın gönlü, bu durumdan rahatsız değildir. Ondan büyüleyen günahkâr gözlerini açmasını, putlar kanununa göre gönlü hileyle sihirlemesini ister. Aşk ülkesinin sultanı olan sevgili, güzelliğiyle puta benzediğinden dolayı onun kendine has kanunları olduğundan bahsedilir:

Aç çeşm-i siyehkâre-i sehhâreni sâkî

Kânûn-ı bütân üzre dile mekr ü füsûn it (*Fevzî G. 16/5*)

Babil, “İrak coğrafyasında bir yer adı” dır (Parlatır, 2012: 138). Bu yerin İslamiyette ve Klasik Türk şiiri metinlerindeki önemi büyüktür. Klasik Türk edebiyatında genellikle “Çâh-ı Bâbil (Babil Kuyusu) ve Hârut ile Mârut nedeniyle kullanılır. Bu şehirde eskiden bir kuyu varmış. Hârut ve Mârut bu kuyuda büyücülükle uğraşır ve insanlara büyü öğretirlermiş.” (Pala, 2020: 51). Klasik Türk şiirinde “Bâbil, çeh-i Bâbîl, Bâbil kuyusu, Hârut ve Mârût, sihr... sözleriyle eski şairlerimiz pek çok mazmunlar yaratmışlardır.” (Onay, 2013: 79).

Babil sözcüğünün hile ve sihirle olan ilişkisi, sevgiliye yüklenen büyücülük vasfıyla açıklanır. Sihir işiyle uğraşan sevgili, Hârut ve Mârût’a benzetilerek Bâbil’in cadısı olarak adlandırılır. Onun gözü, sihir ilminin içeriğini oluşturan bir Bâbil cadısıdır. Ayrıca onun gözleri, şekil bakımından Arap alfabesindeki sad harfine benzetilir. Bu sebepten gözlerinin bakışlarına hile ve sihir yapan bir sad nüshası olarak yansıdığı söylenir:

Gamzene nüsha-i sad mekr ü füsûndur çeşmün

Câdû-yı Bâbile fihrist-i fûnûndur çeşmün (*Cevrî G. 150/1*)

Âşık, ilk görüşte, yârinin güzelliğine tutulur. O güzelin gözleri, büyücü gibi bin hile ve efsunla gönlü kendine bağlayacak kadar güçlüdür:

Hüsnün evvel bakışumda beni itdi meftûn

Eyledi sâhir-i çeşmün bana bin mekr ü füsûn (*Fehîm-i Kadîm Muhammes 4 H.2/1*)

Fitnenin çocukları, hileyi baştan aşağı nazlı yârdan öğrenirler. Nazlı sevgili, onların yetişmesini sağlayacak en iyi mekteptir. Fitne öğretmeni olan canan, sihirli sözler söyler ama gönüllere ne yaptığını bilmez, onların perişan hâllerini görmez. Büyülü gözleriyle dünya kadar hileyi bünyesinde barındırmakla kalmaz, yarım bakışla bile cihanı baştan başa sersemletir:

Ser-te-ser etfâl-i fitne mekri andan öğrenür

Ol füsûn-perdâz ammâ nâz bilmez neydüğün (*Fevzî G. 122/3*)

Nîm-nazrayla cihânı ser-te-ser bî-hûş ider

Çeşm-i efsûnkâresi mekkârdur dünyâ kadar (*Fevzî G. 32/2*)

Vazgeçme yakasının üzerinde sevgilinin süzülen bakışları görünür. Bu durum, sevgilinin büyüleyen hilesinden kaynaklanır. O, âşıklara aşk yolunda rahat vermez. Bu nedenle ondan sakınmak, âşıkların yakasını bırakma vaadine aldanmamak gerekir:

Gamzesi ber-be-girîbân-ı ferâgat görünür

El-hazer kim bu yine mekr-i füsûnundandır (*Mezâkî G. 65/3*)

2. 2. 1. 5. Ağız, Dudak ve Hile

Klasik Türk şiirinde âşığın, genellikle ay kadar parlak ve güzel olan sevgiliye ulaşmasının imkânsız olduğundan söz edilmiştir. Sevgili, eğer kavuşma emaresi taşıyan bir vaatte bulunursa bunun doğruluğu âşık tarafından araştırılmalıdır.

Sevgili, âşığa “âb-ı hayât olan dudağını emdirme vaadinde bulunur. Ona ulaşmak demek, ölümsüzlüğün sırrına vakıf olmak demektir. Fakat âşıktan, dudağını vadeden sevgilinin ağzını araması istenir. Nitekim onun dudağı bir hileyi barındırabileceğinden âşığın dikkatli olması gerekir:

Ol meh sana va'd eylemiş emdürmege la'lin

Ammâ ara ağzın sakın olmaya mekîde (*Nâbî G. 704/5*)

2. 1. 2. Sevgilinin Kafirliği ve Hile

Put gibi güzel sevgili, gönle işveyle kendini nakşeder. O kâfir, gönül kâbesinin içine putlar yerleştirip âşığı hileyle dinden çıkarır. Hileye aldanmaya meyilli olan âşığın kalbi, âşıklığının gereği güzel gördüğünde sonuçları ne olursa olsun dayanamayıp kendini kaptırır:

‘İşveyle kendüyi dile nakş eylemiş nigâr

Hileyle Kâ‘be içre o kâfir sanem komış (*Vahyî G. 130/6*)

Aşağıda “büt” ve “zünnâr” kelimeleriyle sevgiliye kâfirlik vasfı yüklenerek onun âşığı hileyle dinden çıkardığı anlatılır. Buna göre kim puta benzeyen hileci güzele mübetala olursa o güzel; gönlü, Nâmî gibi aşkın papazının belindeki kuşağa layık eder:

Zünnâr-ı ‘ışka lâyıık ider Nâmî-veş dili

Her kim olursa ol büt-i ‘ayyâre mübtelâ (*Ahmed Nâmî G. 372/5*)

2. 1. 3. Sevgilinin Elbisesi ve Hile

Hile yapan sevgilinin güzellik unsurlarından bazılarının, hatta kıyafetinin bile siyah renkte olduğu dikkat çeker. Siyah, manevi açıdan olumsuzluğu ve şerri çağrıştıran bir renktir. Sevgilinin hilesine ve tuzağına düşmek de hayrı değil şerri getirir.

Onun, gözlerine sürme sürmediği, boş bıraktığı görülmez. O hilecinin giydiği elbise dahi siyahtır:

‘Aceb mi olmasa hiç çeşmi sürmeden hâlî

Olur hemîşe libâsı siyâh ‘ayyârın (*Azmî-zâde Hâletî G. 398/3*)

2. 1. 4. Hilenin Âşığa Verdiği İstirap

2. 1. 4. 1. Keder, Eziyet ve Hile

Âşığın, sevgilinin hilelerine ve tuzaklarına kapıldığı müddetçe eziyet ve kederle karşılaşması mutlaktır. Çekilen keder ve eziyet öyle bir dereceye ulaşır ki gönüllerin acıyla âh etmesine sebep olur.

Mekkâr maşûğun zulümleri öyle büyüktür ki her yere yayılır. Bu yüzden bütün âlem, âşık gibi o hilekârın elinden âh çeker:

Hem-vâre Tecellî gibi ser-cümle-i ‘âlem

Âh eylemesünler mi o mekkârun elinden (*Tecellî G. 92/5*)

Sihirbaz güzelin elinden çekilen çilenin boyutu, âşığı başkalarına nasihat ve dua edecek kıvama getirir. Âşık, kimin yolu o sihirbazın yoluna düşerse o kişinin sevgilinin hilesine rast gelmeden sağ salım gitmesi için temennide bulunur:

Kim-durur bu sihr-bâzın uğrına uğrar yolu

Sağ selâmet gide bundan mekrine olmaya tuş (*Ümmî Sinan G. 78/10*)

2. 1. 4. 2. Yara ve Hile

Sevgili, âşığa hile yapıp cefa çektirirken ruhsal durumunu etkilemekle kalmayıp bedeninde -özellikle sinesinde- sayısız yaralar açar. Âşığın göğsündeki yaralar tahıl tanelerine, göğsü de ağ gibi örülmüş eleğe benzetilir. Hileci bakışların açtığı yaralar, sineyi kalbura çevirir. Sevgili, bununla yetinmeyip Mecnûn’un gönlüne defalarca kalbur saydırır. Kalbur saydırmaktan kastedilen şey sevgilinin, tahıla benzeyen yaraları kalbur gibi sineden geçirmesidir:

Müşebbek sînemün her zahmını add itdürüp tekrâr

Dil-i Mecnûna kalbur saydırur ol gamze-i mekkâr (*Bosnalı Sâbit Ebyât 28*)

Dünyanın hile yapan düzenbazlarla dolu olduğunu söyleyen âşık, düzenbazlar tarafından hazine kapısının bile yüz parçaya ayrıldığını ifade eder. Hâl böyleyken göğsünün yarasından sırlarının ifşa olmaması imkânsızdır:

Nice tuyulmasun râz-ı nihânım çâk-ı sînemden

Cihân ‘ayyâr ile memlû der-i gencîne sad-pâre (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 332/3*)

Âşığın yaralarla dolu olan sinesi, altın hilecisi gibi hilelerle karışık madeni bir paraya benzemese aşkın şahının, sinesine kızgın demirle damga vuracağını söyler. Onun sinesi zaten aşk yarasından sararıp hilelerle dolu altına dönmüştür. Bu yüzden sinesinin yeniden damgalanmasına gerek yoktur:

Şâh-ı ‘aşkun sikke-i dâğın ururdı sîneme

Kem ‘ayyâr-ı zer gibi gayr ile mağşûş olmasam (*Rüşdî G. 101/3*)

2. 2. Âşığın Hile Yapması

Hile; âşık, maşuk ve rakip ilişkisinde yalnızca sevgiliyi kapsamaz. Âşık, böyle konularda sevgili gibi üstün bir meziyete sahip değildir ve genellikle başarılı olamaz. Hile yapmaya teşebbüs etse bile sevgilinin hileye aldanmadan âşığın amacına ulaşması mümkün değildir. Buna rağmen sevgiliye ulaşmak için hile yapmak ister.

Nazın kibirli güzeli, daha önce dudağını emen kimsenin olmadığını söyler. Taşıdığı kibrin derecesi onu kutsallaştırarak ulaşılmaz hâle getirir. Hasretle yanıp tutuşan gönlün, hoş bir hileyle elinden geleni yapıp yârin dudağını öpmesi lazımdır:

Emmiş lebüm bulunmaz dirmiş o gırre-i nâz

Neylersen it lebin em bir hoş mekîde göster (*Nâbî G. 186/5*)

2. 3. Rakibin Hile Yapması

Rakip, âşığın sevgiliye kavuşmasını engellemek için hile yapmada başarılıdır. Rakip, sevgilinin diğer âşıklarını oluşturur. Klasik Türk şiirinde sözü edilen âşıkların her biri aynı zamanda birbirlerinin rakipleridir. Bu durumda bütün âşıkların hile yapmada başarılı oldukları sonucunun çıkması gerekir. Fakat her bir beyitte kendi durumunu sergileyen âşık, rakibi kendi ağzından anlatır. Sevgilinin ya da bir başkasının ağzından rakibin özelliklerinin anlatılmadığı görülür. Âşık da rakibi, sevgiliyi hakeden bir âşık olarak görmez. Bu sebepten âşıkların hilede başarısız, rakiplerin ise başarılı olduğu yine âşıkların ağzından aktarılır.

Gönül, aşk savaşında canını ortaya koyup yâri için düşmanla harbe tutuşur. Âşığın maşûğuna kavuşmasına engel olan rakip, barış sağlar gibi gözükse de bunun altında yatan hileli bir tuzak vardır. Gönlün endişesi, düşmanın sulh teklifi sunup ardından daima onun hilesine ve tuzağına maruz kalmaktır:

A'da eger ki sulh ola vehmüm odur dilâ

Her dem sana mu'âmele-i mekr ü âl ola (*Hikmetî G. 206/3*)

Yâre kavuşmada engel olan şey sadece yârin kendisi değildir. Âşık, yârin engellerinin dışında düşmanlarının engelleriyle de karşılaşır. Sevgilinin, âşığa acıyı yüz vermesi mümkün olsa bile rakiplerin izin vermesi mümkün değildir. Onun rakipleri,

yârin âşığa yardım elini uzatmaması için hile ateşini yâre salarlar. O hilenin ateşi, yâri etkilediği gibi âşığın ümitlerinin harmanına da kıvılcım düşürür ve onu yok eder:

‘Aceb ne hîle ile âteş itdiler yâri

Ki böyle hırmên-i âmâlûme şerer düşdi (*Sâbir Pârsâ G. 202/2*)

Ay gibi parlayan güzelin yörüngesi zulümle dönüp dolaşmaktır. O güzel, dostlarla oturup kalkmaz, düşmanların hilelerine uyar:

Ey meh revîş-i gerdiş-i gaddâre mi uydun

Ahbâbı kodun düşmen-i mekkâre mi uydun (*Nev’i-zâde Atâ’î G. 134/1*)

İşi hiç rast gitmeyen âşık, sevgilinin arsız tutkunudur. Aşk, ayıp tanımayan bir duygu olduğundan âşıkta bu arsızlık olduğu müddetçe hileci rakibinin ayıplaması ona tesir etmez:

Ben hiç-kâre âşık-ı küstâhunam senün

Ta’n-ı rakîb-i hile-ger itmez eser bana (*Fehîm-i Kadîm G. 7/3*)

Aya benzeyen güzel, kimi zaman rakiplere de yâr olmaz. Öyle bir hile yaparlar ki ay yüzlü güzeli rakiplerden ayırırlar. O kâfirlerin askerlerini hileyle mağlup ederler. Bu beyit, rakiplerin de rakipleri olabileceğini ortaya koymaktadır:

Agyârdan ayırdılar ey meh-likâ seni

Bir hîle ile leşker-i küffârı bozdılar (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 75/2*)

2. 4. Hile Kavramıyla İlişkilendirilen Diğer Öğeler

2. 4. 1. Talih ve Hile

Âşık, bahtın memesinden kara hileli bir süt aktığını söyleyip talihsizliğinden şikâyet eder. Daima bahtının hilesine yenilen âşığın gönlü, yetim bir çocuk gibi gündüzleri kararır:

Tıfl-ı yetîm-i dil gibi hep tîre-rûz olur

Şîr-i siyeh-mekîde-i pistân-ı bahtumuz (*Nâ’îlî-i Kadîm G. 144/3*)

Tıybî, acaba bu dünyada bahtına hileci şuh sevgilinin mi denk geldiğini yoksa kazanın her şuh yâri, hilekâr bir afet mi ettiğini sorgulayarak sevgilinin her şekilde hileci olduğunu ortaya koyar:

Benim bahtum mıdur dünyada bilsem yohsa ey Tıybî
Kazâ her şûhı böyle âfet-i mekkâra eyler mi (*Tıybî G. 131/4*)

2. 4. 2. Felek ve Hile

Felekten şikâyetçi olma, dünya düzenine karşı yapılan eleştiriler, Klasik Türk şiirinde zaman zaman değinilen konulardır.

İki kat felekten yakınan âşıklar, feleğin yaptığı hileyi ve kurduğu tuzağı boş yere harcamamasını söylerler. Çünkü onların gözleri ve gönülleri toktur. Feleğin yemek çanağı için boyun eğen dilenciler değildir:

Sifâl-i h'ânına biz baş eger geda degülüz
Sen ey sipihr-i dûta mekr ü âlün itme telef (*Tıybî G. 80/4*)

Âşıkların başına gelen kötü olaylardan genellikle felek sorumlu tutulur. Eğer feleğin çarkı, dileğe uygun bir biçimde dönerse yine de onun hilesine güvenmemek gerekir. Feleğin çarkı, doğru istikamette dönerken hile yoluyla tersine de dönebilir. Nitekim gök renkli çarkın hilesi, gönül ehlinin başındaki tacı yolcu edip tacın yerini külâhla değiştirir, sultan iken köle yapar:

Devr itse de ger vefk-i murâd üzre yine sen
Mekrinden emîn olma ki bu çarh-ı felekdür (*Rüşdî G. 55/3*)

Tâc-ı serini ehl-i dilün rev-râh eder
Aldanma mekr-i çarh-ı kebûda külâh eder (*Sa'dî G. 40/1*)

Feleğin yeni gelininin mekrine aldanmamak gerekir. O; vefasızdır, âşığının yanında bir iki gün bile kalmaz. Önce kavuşma vaadede, sonra hileyle kandırıp âşığını terkeder:

Nev-'arûs-ı felekün mekrine aldanma sakın
Bî-vefâdur iki gün kimseye oynaş olmaz (*Süheylî G. 110/4*)

Hileci olarak vasıflanan feleğe seslenen âşık, “sen bana kendini öğretme, can kuşunu avlamak için her gece darı saçarsın.” der. Beyitte geçen “Erzen” sözcüğü ile gökyüzündeki yıldızlar kastedilir. Gökkubbe ve ona ait unsurlar, âşık tarafından hilenin bir parçası olarak kabul edilirler. Hile olarak tasavvur edilen unsurlar aynı zamanda tuzak malzemesi olarak kullanılırlar:

Sen bana öğretme kendün ey sipihr-i hîle-ger

Murg-ı cân sayd itmege her şeb saçarsın erzenün (*Azmî-zâde Hâletî G. 422/4*)

Feleğin çarkının çadırından resim ve nakış gibi sevgiliyi gören yürekler, türlü türlü hilelerin aldatıcılığından başka bir şey görmezler:

Nigâr ü nakş-i zîrne hıyâm-ı çarhı seyr itdük

Firîb-i mekr-i gûn-â-gûneden gayrı nesin gördük (*Sükkerî G. 82/6*)

Felek, gaflet ipini bir oyun ile döşer. Bu oyun, insanoğlunun tabi tutulduğu bir imtihandır. İmtihanların yer aldığı dünya hayatı da bir satranç oyununa benzer. Orada kazanmanın yolu, hilelere karşı uyanık olmaktır. Kişi, kendini ve yaratılış amacını unutup gaflete düştüğü takdirde feleğin, satranç oyunundaki gibi şah mat yapması kaçınılmazdır. Allah’a olan kulluk görevini daima erteleyip şeytanın hilesine kapılanlar, bir zaman farkında olmadan feleğin kurduğu oyunda ecel ipiyle boğulurlar. Ecel gelmeden Allah’ı hatırlamak, ona layık kul olmak esastır:

Döşer ribât-ı gafleti tâ lû‘b ile bu çarh

Bir hîle ile dimeye tâ sana şâh mât (*Süheylî Tb. 3/5*)

Güneş yüzlü sevgilinin pençesinden kurtuluş imkânsızdır. Felek, âşığı pençelerden koruyamaz. Zira güneşin pençelerine yardım eli uzatan, gönülleri avcının pençesine düşüren hilekâr feleğin kendisidir. Asıl hilenin sevgiliye değil feleğe ait olduğu vurgulanır:

Nice o pençe-i hûrşîdi kollaya Yahyâ

Ana kaçan felek-i hilekâr el virdi (*Şeyhülislâm Yahyâ G. 450/5*)

Zâl, kaynaklarda Rüstem'in babası olarak anlatılmaktadır fakat zâl sözcüğünü “şairlerimiz dehri, çarhı, feleği ak saçlı kadın tahayyül ederek birçok mazmunlar yapmışlardır. Çünkü zâlin bir manası da kocakarı demektir.” (Onay, 2013: 33)

Kocakarı felek, âşığın gönlüne yaptığı hileli işkencelerini ne Ferhâd'a ne de Şîrîn'e yapar. Onun hileli işkencesi, kimsede görülmeyen nadir bir eserdir:

Sen bana eyledigün hud'a-i bî-dâd eseri
İtmedi zâl ne Ferhâda ne hod Şîrîne (*Fevzî T. 6/7*)

Felek, dünya denilen cezavine gelmiş insanlara karşı çetin bir savaş açar. Bu savaşta felek, lağımlar kazar ve yeryüzünde birçok kabir meydana getirir. Ölüm gerçeği, er ya da geç mutlaka vuku bulur. Uhrevî hayatın kapısından dünya hayatına dair maddi hiçbir şey giremez. Yalnızca sağlam bir maneviyatla elde edilen iyiliklerin mükâfatı alınır. Âşık, cihanda bir kâr elde ettiğini düşünse de hileci feleğin çarkı verdiklerini geri alır:

Alur benden hisârını bu çarh-ı hîle-ger
Setr it kubûrî gör ki nice lagımlar ider (*Nev'i-zâde Atâ'î Musammat 4/8*)

Hileci felek, sevinç kadehini cana sunarken keder ilacını da beraber sunar. Meğer o hilekâr felek, âşığın hüznü canına düşmandır. Âşık, onun düşmanlığını farketmeden hilesine tutulur:

Bana câm-ı neşâtı dârû-yı gamla sunar dâ'im
Meger 'ayyâr-ı gerdûn düşmen-i cân-ı hazînümdür (*Sabrî Mehmed Şerîf G. 56/3*)

Feleğin, insan üzerindeki olumsuz etkisi sık sık şiirlerde işlenir. Fakat bazen sevgilinin felekten üstün olduğundan söz edilir. Feleğin, aşk ehline eziyet edemeyeceği ama aşk ehlinin gönlünü hileli bir oyunla sitemkâr bir şuha düşürmesinin caiz olduğu ifade edilir. Sevgili, feleğin yapamadığı eziyeti yapabilme becerisine sahiptir. Beyitteki “lu'b” kelimesi oyun anlamına gelir. Felek tarafından âşığa oynanan bu oyun, içinde hile ve tuzağı barındırır. Bundan dolayı “lu'b” sözcüğü oyun anlamının yanı sıra bazı durumlarda hile ve tuzak anlamında da kullanılabilir:

Felek ‘ışk ehline cevır idemez ammâ ki câ’izdür

Düşürmek gönlini lu‘beyle bir şûh-ı sitem-kâra (*Azmî-zâde Hâletî G. 712/3*)

Talihsizliklerden, başa gelen felaketlerden her fırsatta feleği sorumlu tutmamak ve ondan çok şikâyetçi olmamak gerekir. Sevgili, öyle hilekâr ve güçlüdür ki felek bile sersem ve şaşırmış bir şekilde hileci sevgilinin elinde kalır. Onun üstünlüğü karşısında mağlup olur:

Eyleme meger felekten çok şikâyet ol dahî

Kaldı ser-gerdân u hayrân dest-i her mekkârda (*Fütûhî G. 65/4*)

2. 4. 3. Deniz ve Hile

Klasik Türk şiirinde “bahr, bîhâr, kulzüm, ummân, deryâ, yemm, muhît gibi deniz anlamına gelen kelimeler çok kullanılmıştır.” (Pala, 2020: 111). Deniz, sevgilinin zenginliğini simgeleyen bir hazinenin sembolüdür. Âşık, engin bir denize benzeyen sevgilinin hazinesinden faydalanmak ister. “İncinin denizden çıkarılması dolayısıyla çok zaman inci ile birlikte kullanılan deniz, aynı zamanda âşığın içinde bulunduğu bela yurdunu da ifade eder.” (Pala, 2020: 111).

Âşık, denizi arzulasa bile zamanın dönekliği buna izin vermez. İşi hep hile ve tuzak olduğundan ondan sakınılmalıdır. Denizi gösterir gibi serap gösterir:

Bahr istesen zamâne sana gösterür serâb

Ey Hâletî sakın işi hep mekr ü âldur (*Azmî-zâde Hâletî G. 252/5*)

Âşığın ruhunda hissettiği aşkın sancısı, artık iç âlemine sığmayacak boyuta ulaşır. Sevgili, alnını buruşturup kızgınlıkla baktıkça çilenin derecesi katlanılmayacak kadar kuvvetli olur. Âşığın âhının rüzgârıdan ne zaman sevgili, alnında kıvrımlar oluştursa sanki kızgınlık denizinde rüzgârın etkisiyle hareketlenen hile ve efsun dalgası meydana gelir. Sevgilinin, âşığı büyüleyerek hileyle etkisi altına alması âşığın âh rüzgârıyla hareketlenen öfkeli bir dalga etkisi yaratır:

Ne dem kim bâd-ı âhumdan cebînin çîn çîn

İder bahr-ı melâmet mevce-i mekr ü füsûn peyda (*Kâşif G. 1/4*)

2. 4. 4. Şarap, Kadeh ve Hile

Aşk meyhanesinin sakisi olan sevgili, meyhaneye gelenlere bin hileyle kırmızı renkli aşk şarabından sunar ve onları aldatır. Kırmızı renkli aşk şarabı, sevgilinin dudağıdır. Şaraptan sarhoş olan âşıklar, al renkli hilenin kurbanı olurlar. Sevgilinin dudakları, “âb-ı hayât” ın sembolü olarak bilinir fakat onun dudaklarının yaşattığı kadar katletme özelliği de vardır:

Sâkî hezâr-ı mekr ile itdi firifte

Sahbâ-yı la’l-fâm sunup reng-i âl ile (*Ayıntablı Hâfız G. 244/6*)

Kadeh, her defasında sevgilinin kırmızı şaraba benzeyen dudağını öpmeye yeltenir. Kadehin dudağa değmesiyle kadeh, sevgilinin hilesiyle dolan bir kan kuyusuna benzer:

Kasd ider la’l-i lebün öpmeye her bâr kadeh

Oldı bir kan kuyusu şeb-rev-i ‘ayyâr kadeh (*Azmî-zâde Hâletî G. 110/1*)

Aşğın aklını kaybetmesi, nazlı bir sevgili ve hileci bir kadeh yüzündendir. Hilekâr bir kadehle sevgilinin nazlı bakışlarının şarabından içip sarhoş olan akıl, hileden uzaklaşmak amacıyla kaçmak isterken ayağından yakalanır:

Akl-ı gürîz pâyı ayakdan alur hemân

Bir câm-ı hud’a ile şarâb-ı nigâh-ı nâz (*Bosnalı Sâbit G. 142/6*)

Saki, o kadar kötü bir hilecidir ki şarap meclisinin ehline hikâye anlatıp onları hikâyeleriyle ağlatır:

Sâki münâsebetle hikâyât bast idüp

Ağlatdı ehl-i bezmi ne ayyâr olur habîs (*Bosnalı Sâbit G. 40/3*)

Âşğın, dünya kederiyle akli başından gider. Bu yüzden feleğin ayyar sakisinin kadehle yapacağı hileye gerek yoktur. Âşık zaten aklını kaybettiğinden bundan sonra feleğin hilekâr sakisinin bildiğinden geri kalmamasını ister:

Gussa-i dehr ile ‘aklun gitdi hep şimden girü

Bildüğinden kalmasun sâkî-i ‘ayyâr-ı felek (*Azmî-zâde Hâletî G. 388/3*)

Vahyî, Hz. Muhammed için yazdığı na’tinde gül yüzlü peygamberi överken o mekkâr sevgilinin yüzünü gözlerine nakşettiğini belirtir. Onun yüzü, sanki ağzına kadar dolu kadehe konulmuş, açılmış bir gül gibidir. :

Gözümde rûyını nakş eyledi o mekkâre

Gül-i şikûfte kodı sanki câm-ı ser-şâre (*Vahyî K. 11/20*)

2. 4. 5. Dünya, Zaman ve Hile

Dünya, süslü hileleriyle insanları kandıran ünlü bir sanatkâr gibidir. Nerede hangi malzemeyi kullanması gerektiğini çok iyi bilir. Bunun için o yalancı dünyanın hilesine aldanıp sonunda pervane gibi can mumunda yanmamak gerekir. Dünyanın güzelliği fanidir. Onun rengine bürünmemek, ettiği yeminlere ve vaatlere gönül verip kanmamak gerekir. Cihanın hilesi benzersiz olduğundan akıl ile hileyi çözmeye çalışmak sonuçsuzdur. Onun şeytanı bile gizlidir, ilimle bulunması mümkün değildir. Her ne kadar dünyaya sövülse de dünya yüzüsüzdür, söylenenlere alınmaz. Hilesini tatlılıkla ve ustalıkla yapar. Her yere sıyrılıp kendini aşikâr etmez:

Ey şeh zen-i dünyânun gel âlına aldanma

Şem’-i ruhı nârına pervâne gibi yanma

Fânidür anun hüsni var rengine boyanma

‘Ahdine vü va’dine gönül virüp inanma (*Niyâzî-i Mısırî Müseddes 5/1*)

‘Akl ile bunun hergiz bir hilesi bilinmez

Şeytânı dahi gizli bu ilm ile bulunmaz

Her ne kadar ana sen şetm eylesen alınmaz

Rıfk ile ider mekri her yanaya çalınmaz (*Niyâzî-i Mısırî Müseddes 5/4*)

Dönek ve hileci zamanın hilesi öyle tesirlidir ki sevileni sevene yâr etmez. Gittiği her yolda hileyle karşılaşan âşık, yârini koyduğu yerde bulamaz:

Te’sîr-i devr-i hîle-ger-i bî-sebât ile

Bulmaz yirinde yoklasa bir yâr yârını (*Nev’î-zâde Atâ’î G. 224/3*)

Niyâzî-i Mısrî, bu dünyada kendisinin eziyet içinde bulunduğunu ve kısmetine mihnetin denk geldiğini ifade eder. Mihnet içinde bulunduğundan başının fitne ve hileden kurtulmadığını söyler:

Bizüm de mihnet imiş kısmetimüz ezelde
Kaldı başum anuñcün fitne vü âl içinde (*Niyâzî-i Mısrî G. 161/8*)

Dünya, düzenbazlıklarla bezenmiş bir savaş alanıdır. Dünyanın kasıp kavuran hilesine kapılmayanlar, feleğin savaş meydanına yiğit olarak gelip yiğit olarak giderler:

Kim ki mekr-i zen-i dünyâya zebûn olmaz ise
Rezm-gâh-ı felege merd gelür merd gider (*Nâbî G. 187/3*)

Başa gelen hileli bir olayın, dünyadaki uyku olayına denk olduğu söylenir. Yapılan bir hileyle insanı gaflet uykusuna daldırmak mümkün olabileceğinden hileye kapılmamak için uyanık olmak elzemdir:

Bîdâr olagör mekr-i ser-encâmla
Ahvâl-ı cihân vâkı'a-ı h'âbla birdür (*Tıybî G. 27/5*)

Âşık, içinde bulunduğu zamanın kötülüğünün idrakine varmaya çalışır. Öyle bir devirde yaşar ki hile ve yalanın zihinde şekillenen sureti âşikâr olur. Hile yapmak ve yalana başvurmak gizli kalmaz. Buna rağmen herkes ortada olanı göremeyecek kadar gaflettedir:

Kizb ile hud'a teşhîs-i tasavvurdan âşikâr
Yâ Rabb bu ne 'acîb devir-i zemânedur (*Rûz-nâmecî-zâde Şinâsî G. 16/4*)

XVII. yüzyıl şairlerinden olan Nâbî, şiirlerinin bazılarında zamanın bozukluğundan ve insanların hilelerinden bahseder. Ona göre hileli ve doğru olmayan sözler, yalancı şahitler güç kazanarak iyilik ve doğruluğun yerini alırlar:

Salâh u sıdk u sedâdun elinden aldı yirin
Şühûd-ı zûr u makâl-i hiyel kelâm-ı dürûğ (*Nâbî G. 378/4*)

2. 5. Kaside ve Tarihlerde Hilenin İşlenişi

XVII. yüzyıl Klasik Türk şiirindeki divanlarda yer alan kasidelerde hile kavramı, genellikle memduhun adaleti ya da başka özellikleriyle ilişkilendirilerek ele alınmıştır. Ayrıca hile kavramı şairlerin şairliklerini övdükleri bazı beyitlerde de yer almıştır. Tarih metinlerinde ise düşmanların hilelerinden söz edilmiştir.

Nef'î'nin, Şeyhülislâm Muhammed Efendi için yazdığı kasidesinin bir beyitinde memduhun devrindeki adaletin hilesizliğinden söz edilir. O, adalet bahçesinin ilkbaharı gibidir. Onun adaletinin devrinde hile bahçesindeki gül katiyyen açılmaz:

Nevbahâr-ı çemen-i bâğ-ı adâlet ki olamaz

Devr-i adlinde güşâde gül-i bostân-ı hiyel (*Nef'î K. 53/26*)

Nef'î, Vezir-i Âzam Ali Paşa için yazdığı kasidesinde vezirin adalatini metheder. Onu, Süleyman Peygamber'in veziri Âsaf'a benzetir. O vezir, öyle çok bilgi sahibidir ki kudretinin yıldızları âlemi daraltır. Felek, yedi kat gökte döndüğünden beri zamane adamlarının o vezir gibisini bulamadıkları ifade edilir. O vezir, dinini seven ve doğru yoldan çıkmayan bir insan olduğundan fitne zamanında fesada uymaz. O, öyle bir yıldızdır ki çok hile eden felek, kaderin işinin doğru gitmesinden korkarak başına hırka geçirir:

Râstgirdâr-ı kader kevkebe ki havfından

Başını hırkaya çekdi felek-i pür-nîreng (*Nef'î K. 37/4*)

IV. Mehmed ve Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa için yazılan bir kasidede, övülen hükümdarın zamanında emniyetin arzulanın şekilde sağlandığından bahsedilerek sabâ rüzgârı bir hırsıza, mumun parlayan ateşi de rengi yönüyle altın taca benzetilir. Hileci sabâ rüzgârı, zamanenin parlak mumunun başında bulunan altın tacı hile yaparak çalmak ister. Fakat mumun başındaki altın taç, hileci rüzgâra karşı emniyetlidir. Memduhun adaleti o kadar yücedir ki onun devrinde hırsızlık yapmak şöyle dursun mefhum olarak kullanılması dahi düşünülemez:

'Ahdinde emîndür kef-i 'ayyâr-ı sabâdan

Zer-tâc-ı ser-i şem'-i fûrûzân-ı zamâne (*Mezâkî K. 12/25*)

Kendi şiirini öven şair, bir kasidesinde yer alan bir beyitte kendisini kıskanan rakiplerinin hile yapıp tuzak kurduklarını söyler. Kıskançlık sahipleri, onun ayağını kaydırmaya çalışırlar fakat o, kendi şiirlerinin kıymetli bir kumaş gibi eşsiz olduğunu söyler:

Olmaya kâlâ-yı nazm-ı fâhirüm kıymetde pest
Her ne denlü itse erbâb-ı hased mekr ü hiyel (*Cevrî K. 33/24*)

Tuzak kavramının açıklandığı bölümde XVII. yüzyıl şairlerinden Nef'î'nin, kasidelerinde kendi şiirini ve şairliğini bolca övdüğü ifade edilir. Bahsi geçen övgülere hile kavramının geçtiği bir kasidesinde de rastlanır. Nef'î, kendisinin hakikati söyleyen ve nefesi kutsal acayip bir şair olduğunu belirterek kibirli söyleyişleriyle mübalağanın sınırlarını zirveye taşır. Onun manalar evrenindeki düşünceleri hakikati taşır, hile ve yalan taşımaz:

Bülacep şâir-i kudsî-nefes ü hakk-gûyum
Fikr-i manâda ne hîle bilirim ne tezvîr (*Nef'î K. 39/47*)

Azmî-zâde Hâletî'nin, Reisü'l-küttâb Medhî Çelebî'nin sefer dönüşü vefat haberinin gelmesi üzerine yazdığı mersiye türündeki bir kasidesinde, Reisü'l-küttâb'ın ölümünden duyulan üzüntü dile getirilerek zamanın acımasız, dünyanın geçici ve boş olması gibi temalar işlenir. Âlem, baştan başa gaflet uykusundaiken musibetin can yakıcı âhı ve matem inleyişiyle ölüm hatırlatılarak uyarıda bulunulur. Kasidenin ikinci beyitinde ifade edildiği üzere dünya, benzeri görülmemiş bir bıçak gibi canı helak etmede kararlıdır. Âlem, acayip bir hilekârdır ki ona yasak yoktur. Yer ve göğün seyrinde ölümsüzlük mefhumunun sembolü olan Hızır ve İsa ile yoldaş olursa bile ölüme çare bulunmaz. Yeryüzünde zavallı dilenci de altın kaftanlı padişah da dünyanın tehlikelerle dolu yollarından geçer. Hilekâr dünyanın tilkisinin, halka ettiği kurnazlığı ne çöldeki aslan ne de dağdaki kaplan eder. Dünyanın hilesi, insanı ölüme götüren güçlü bir tabancadır:

Aceb gaddâredür dünyâ helâk itmek mukarrerdür

‘Aceb mekkâredür ‘âlem bulunmaz ana bir mahrem (*Azmî-zâde Hâletî Mersiye 2/1-2*)

Bu rûbâh-ı cihân-ı hîle-kârün itdüğün halka

Ne şîr-i deşt ider hergiz ne bebr-i kûh-sâr eyler (*Azmî-zâde Hâletî Mersiye 2/2-9*)

Nev'î-zâde Atâ'î'nin, Leh gazasını anlattığı tarihinde düşmanların sultanı gördüklerinde, onun azameti karşısındaki kaçışları anlatılır. Cihan padişahı, Leh topraklarını fethetmeye azmedip Leh mülkünü atının cilve yeri yapmak ister. O, öyle kudretli, başı dik ve cesur bir sultandır ki başındaki külahının kanadı gölge misali güneşin üzerini örter. Savaş başladığında düşmanlar, tilki gibi kurnazca hileler yapar. Fakat o sultanın yüceliği karşısında tavşan sıfatıyla yere yatarlar:

Rûbeh gibi çok hîleler itdi düşmen

Harguş-sıfat yatdı tuyup 'azm-i şehi (*Nev'î-zâde Atâ'î T. 10/7*)

Nef'î'nin renkli söz oyunları ile rahşiye türünde yazdığı ve Vezir Mustafa Paşa'nın atının niteliklerini anlattığı kasidenin altıncı beyitinde, atın huyunun kitap gibi güzel ve cazibeli olduğu, hilekâr aklıyla kendisine hayran bıraktığı ifade edilir. Ata atfedilen özelliklerden bazılarının sevgili için de kullanılması, atın bazı durumlarda sevgiliye benzetildiğinin göstergesidir:

O denli dilkeş ü matbûdur şemâili ki

Eder görünce serâsîme 'akl-ı 'ayyârı (*Nef'î K. 45/6*)

Sultan III. Ahmed'in, Vezir Ali Paşa'nın kumandasında Mora Yarımadası'na sefer düzenlemesini konu alan bir tarihte, heybet saçan ve üstünlük nişanesi taşıyan kumandan Ali Paşa'nın, saadette düşman üzerine yürüdüğü ve hileye uyan Fransız düşmanlarının Osmanlı askeri tarafından kılıçtan geçirildiği anlatılır:

Sa'âdetle olup serdâr-ı nasr-âsâr-ı heybet-bâr

Freng-i hîle-âhenge çeküp ceş itdi katl-i'âm (*Vahyî T. 30/5*)

Azmî-zâde Hâletî'nin, Şeyhülislâm Hocâ-zâde Efendi için yazdığı kasidenin on beşinci beyitinde gönlün, artık feleğin hilalini görüp hilesine aldanmadığı anlatılır. Feleğin hilesi, âşığın gönlüne yetersiz gelir. Bu vaziyet karşısında o hilekâr, elbette nala benzeyen kaşlarını baş aşağı edip gönlü hileye düşürür:

Çerhün görüp hilâlini aldanmaz oldu dil

‘Ayyâr na‘lini ider elbette bâz-gûn (*Azmî-zâde Hâletî K. 22/15*)

2. 6. Dinî-Tasavvufî ve Nasihat Ağırıklı Şiirlerde Hile

Hileye tasavvufî açıdan yaklaşan şairler, çoğunlukla nefis ve şeytan kavramlarına ağırlık vererek hileyi anlatmışlardır. Ayrıca hakiki sevgilinin, âşığını imtihan etmek için ona hileler yaptığından, doğruluk ve samimiyetin önemli oluşuna bağlı olarak hileye aldanmamak veya ikiyüzlü olmamak gerektiğinden de söz edilmiştir.

İlâhi sevgilinin aşk hilesinden bahseden Ümmî Sinan, hilenin can yakıcı olduğunu ve hükümdarların bile yolunu kesen hilenin, o sevgilinin hilesi olduğunu ifade eder:

Sinân Ümmî yakar cânı

Diler kim bulasın Hânı

Yolunda bağlayan anı

Senün mekrin degül mi Hû (*Ümmî Sinan Koşma 16/5*)

İnsanoğlu, yaratılış bakımından iyilik ve kötülük vasıflarının her ikisine de sahiptir. Tamamen iyi ya da tamamen kötü insan yoktur. İki özellikten mutlaka bir miktar alır. İki taraftan dünya zevklerine meyilli olanlar ve inancı zayıf kimseler, kendi cinslerine daima hile yaparlar ve onları incitirler. Böyle kötülüklerden başka âdemoğlunun hiçbir şeyinin olmadığı söylenir:

Hemîşe cinsine âzâr u hileden gayrı

Dahi Fehîm beni âdemün nesin gördük (*Fehîm-i Kadîm G. 174/5*)

Hile, taşıdığı anlam itibariyle kötüyü sembolize ettiği gibi insanları kötü davranışlara yöneltir. Bunlardan dedikodu, insanoğlunun tabiatına yerleşen ve günah sayılan davranışlardan biridir. İnsanın sarf ettiği sözler, baştan başa hikmetlerin özünü oluştursa da o, dedikodu hilesinin hokkabazlığından sakınmalıdır. Başkasının iyi niteliklerinden bahsetmek bile dedikodunun süslenerek söylenmiş hâlidir:

Ser-â-ser olsa sözün lubb-ı lâyhât-ı hikem

Sakın müşa‘biz-i nîreng-i kıl ü kâl olma (*Nâ‘ilî-i Kadîm G. 315/9*)

Klasik Türk şiirinde münacat, Allah’a yakararak dua edilen şiirlerin konu edildiği bir türdür. Bu münacatların birinde âşık, Yüce Rabb’inden manalar bahçesinde ömür ağacını verimli yapmasını ister. Ömrünün, manaların sırrına varmasını ve boş geçmemesini temenni eder. Kendisini, günahların hilesinin getirdiği afetlerden koruması için niyaz eder. Ayrıca gönül, kahrın hilesinden, nefsin arzularından temizlenmek için dua eder. Daima saflık ve kurtuluş sıfatlarının cana hoş görülmesi konusunda yaratıcıya yalvarır. Ayrıca âşık, hile ve tuzaktan korkmadığını söyler ama hileyle tuzağa düşerse yaratıcının affını ümit eder:

Berû-mend eyle nahl-i ‘ömrümi bağ-ı ma’ânîde
Emîn it âfet-i mekr-i ma’âsîden amân eyle (*Ahmed Nâmî Münacat 2/4*)

Îlâhî mekr-i kahrundan hulûs eyle emânî vir
Hemîşe muhlis ü mahlas-sıfat makbûl-i cân eyle (*Ahmed Nâmî Münacat 4/1*)

Egerçi bî-hirâs-ı mekr ü keydem
Velî afvun için ‘ayn-ı ümîdem (*Ahmed Nâmî Mesnevi-i Münacat 1/29*)

Âdemoğlunun, yaratılışı gereği hata yapabilen bir tabiatı vardır. En yakınının dahi kişiyi hileyle kandırması mümkündür. Bu nedenle aile, akraba, kız, oğul, hizmetçi diye ayırt edip hile ipine bağlanmamak gerekir:

Key sakın bend olma hîle bendine
Dime ehl-i beyt oğul kız karavaş (*Ümmî Sinan G. 80/4*)

İlahi dinlere göre, kıyamet yaklaştığında Deccâl adlı kişinin “insanları doğru yoldan saptırmak için yalancı Mesih olarak geleceği ve Hz. İsa tarafından öldürüleceği” söylenir (Zavotçu, 2018: 167). Deccal, sözlükte “bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak” anlamındaki decl kökünden türeyen bir sıfat olup “ahir zamanda ortaya çıkıp göstereceği harikulade olaylar sayesinde bazı insanları delaletle sürükleyeceğine inanılan kişi” diye anılır (DİA, 2019: 67). “Bir adının da Ferîd olduğu ifade edilir.” (Onay, 2013: 130). “Fiziksel görünüşü hakkında rivayetler vardır. Genç, orta boylu, kıvrıcık saçlı, bir gözü kör, kızıl, esmer veya parlak beyaz tenlidir.” (Zavotçu, 2018: 167).

Klasik Türk şiirindeki metinlerde de Deccal, genellikle kurnazlığı ve hilekârlığıyla ele alınır. Niyâzî-i Mısırî'nin konuyla alakalı gazellerinden birinde yer alan beyitlerin ilkinde dini, mezhebi olmayan, günaha düşmüş yalancı Mesih olan Deccal'ın daha ne kadar hileyle tuzak kuracağı sorulur. Aynı gazelin üçüncü beyitinde ise Allah'ın koyduğu kuralları kendi isteğine göre düzenleyenler, ilahi kanunları fitne ve hileye alet edenler için sonsuz hüküm sahibi Allah'ın hükmünün yeteceği belirtilir:

Nice bir mekr ü hıyel nekbet-i Deccâl nice bir

Nice bir ey dîni yok mezhebi yok dâl nice bir (*Niyâzî-i Mısırî G. 36/1*)

Hâkîm-i şer'i dahi ger sana uydurdun ise

Hâkimün hükmi yiter fitne ile tuzak nice bir (*Niyâzî-i Mısırî G. 36/3*)

2. 6. 1. Nefis, Şeytan ve Hile

Yapılan işlerde başkalarının iltifatına mazhar olmak, insanda bazı durumlarda kibirlenmeye sebep olur. Nefis ve şeytanın hilesiyle süslü iltifatlara aldanır. Sultanların sevgisini kalbine düşürüp de mağrurlanan insanın yüksek perdeden söylediği hükümler, günü geldiğinde etkisini kaybeder:

Sana mekr eyledi nefis ü şeyâtin

İderler itdügin ef'âli tezyîn

Düşürüp kalbine hubb-ı selâtîn

İdersen sende turmaz iddi'âlar (*Bolulu Himmet Murabba 13/4*)

Hakiki sevgilinin rızasını kazanmak için bin bir zahmet çekmek ve onu kalple zikretmek gerekir. Zikrini gönlüne aşk derdiyle işleyen kişiye şeytanın aldatması kâr etmez. Onu, hile ve tuzak kandıramaz. Onun gönlü, ilahi aşkın lezzetiyle doludur. Ancak sevgilinin hilesine ve tuzağına meyillidir, şeytanın hilelerinden uzaktır:

Şu kim zikrini derd-ile getürdi 'aşk-ıla dile

Ana şeytân ne kâr kıla pes ana mekr ü âl olmaz (*Ümmî Sinan Tevhid 1/21*)

Nefsinin arzularına yenik düşen gönüller, nefislerinin sarhoşu olurlar ve hakikati göremezler. Nefis, hileli yemeğini güzel gösterip mutlaka yedirmiş olmalıdır. Aksi takdirde dünya yurdunda insanlar, doğruyu göremeyecek kadar sarhoş olmazlar. İnsanın

iradesi ne kadar kuvvetli olursa olsun en samimi kalbin bile nefis tarafından aldatılması mümkündür. Ona hidayet edip kurtaracak olan Allah'tır. Bu nedenle hilelere ve tuzaklara aldanmamak için ilahi sevgiliden yardım istenir. Ayrıca beşerin anlayışının aciz kalıp ufukların hilesini unutmaması için kalbinin ilahi nurla donatılması gerekir. Kalbinde Allah sevgisini taşıyan insan, hilenin zararlarından uzak olur:

Yedürmişdür sana nefsin bunun mekrî ta'âmından
'Aceb bu dâr-ı dünyâda niçe bir olasın sekrân (*Ümmî Sinan G. 132/2*)

Yâ İlâhî sen meded eyle ki bu Ümmî Sinân
Aldanup düşmeye tâ kim bunda mekr ile âla (*Ümmî Sinan G. 168/6*)

İlâhî kudretinle kıl münevver kalb-i insânı
Beşer fehmi kalup 'âciz unutsun mekr-i âfâkı (*Ümmî Sinan G. 186/2*)

Tasavvufta hile kavramı daha çok nefis ve şeytan ile özdeşleştirilmiştir. Yoktan var eden, zatının nuruyla âlemleri nurlara gark eden ilahi sevgiliden; hilekâr şeytandan ve nefisten kurtarması için niyaz edilmiştir:

İy bizi yokdan var iden
Kurtar bizi mekkâreden
'Âlemleri envâr iden
Nûr -ı zâtın hakkı yâ Rab (*Ümmî Sinan Koşma 3/4*)

Nefsin hilesine aldanarak yapılan her işin sonu hüsrandır. İlahi sevgiliye ulaşma gayesiyle çıkılan zorlu yolculukta nefsî duyguları törpülemek, dünyevi hazzın geçiciliğini, gerçek aşkın yarattığı huzuru anlayabilmek, kişinin sahip olduğu irade kuvvetine bağlıdır. Nefsin hilesini idrak edebilen kişi, himmet köşkünde dilini bağlar, nefsinin söyleteceği kötü şeyleri söylemekten kaçınır. Aklını ve dilini, nefsinin hilelerine kapatır. Hileye başvurmadan çalışıp hakikate yönelir:

Hîle-i nefsin idrâk idene ey Nâbî
Kayddur gurfe-i himmetde zebân-gîr olmak (*Nâbî G. 383/5*)

Şeytanın hilesinden korunmanın yolu doğruluk ve samimiyetin sırrını canda muska gibi taşımaktır:

Hırz idüp câna sırr-ı İhlâsı

Mekr-i İblîsden amân bulasın (*Cevrî Tb. 6/1-9*)

Şeytanı kahretmenin yolu Allah aşkından geçer. Kesret âleminde aşkla hemhal olan gönüller, iblisin hilesine kolay kolay kapılmazlar. İnsanların hakikate yönelip azgınlığa rağbetinin azalması, iblisi hile korkusuna düşürür. İblis halkı hileyle yoldan çıkaramayacağından endişelenir:

İblîs düşdi vesveseye bîm-i hud'adan

Çoklukda nâsa rağbet-i ızlâlî kalmadı (*Bosnalı Sâbit G. 352/5*)

Ayıntablı Hâfız Dîvânı'nda yer alan tercî-i bendlerden birinde, dervişin alçak dünyadaki imtihanın cilvelerine aldanıp gaflete düşmesi, şeytanın hileleriyle zulüm içindeki çırpınışları ve yüce Allah'tan yardım istemesi ele alınarak hilenin işlenişi tasavvufî çerçeveye aktarılmıştır. Buna göre aşk yolunun talihsiz yolcusu olan âşık, zulmeden şeytanın hilesine tutulur. O hilekâr şeytan, avını ayağından yakalar:

El bir idüben nefis ile şeytân-ı sitemkâr

Aldı ayagım hîle idüp ol dîv-i mekkâr (*Ayıntablı Hâfız Tb. 2/2*)

Nâ'ilî-i Kadîm, hile kavramına yer verdiği terkîb-i bendinde, dünyevi arzuları barındıran düşünceleri kafadan atmak gerektiğini söyleyerek insanın dünyanın zararlı heveslerinden kurtulması gerektiğini öğütler:

Efkâr-ı telâşî be-kafâdan hazer eyle

Âzâde-dil ol dâfi'-i mekr-i haşerât ol (*Nâ'ilî-i Kadîm Tb. 4/8*)

Hız. Âdem'in yaratılışından sonra onun üstünlüğünü yok sayan ve Allah'a isyan ettiği için cennetten kovulan şeytan, Âdem ve Havvâ'yı hileyle kandırdığı gibi onların soyundan gelecek bütün insanlığı da hilelerle kandırmaya devam eder. Dünyadaki

insanlar, onun hilelerine aldanmakla kalmaz, şeytanın hiledeki şöhretinin sabıkasını bile unutturacak kadar hile yapmakta ustalaşırlar:

Olmış o kadar halk-ı cihân mekrde üstâd
Kim sabıka-i şöhret-i şeytân unutulmuş (*Nâbî G. 345/7*)

İblis, insanları Allah’a karşı şirke sevkeden, onları doğru yoldan saptıran özellikleriyle bilinir. Bunu yaparken türlü türlü hilelere başvurur. Ancak kadehin, gönül çelen bir güzelin, aşkın ve tazeliğin bir arada toplanması iblisi işlevsiz kılar. Nâbî’ye göre bu dört unsur varsa iblisin hilesine ve dalalete düşürmesine ihtiyaç yoktur:

Kande kim cem’ ola câm u dilber u ‘aşk u şebâb
Anda iblîsün ne hacet mekrine idlâline (*Nâbî G. 748/6*)

2. 6. 2. Riya/İkiyüzlülük ve Hile

XVII. yüzyılın hikemî şairi olarak bilinen ve gazellerinde yer verdiği nasihat tarzındaki söyleyişleriyle öne çıkan Nâbî, hilenin ve ikiyüzlülüğün getirdiği sonuçları şiirlerinde çokça zikreder. Hile ve ikiyüzlülük, halkın içine o kadar çok sinmiştir ki tasvir meclisiyle karışmasından endişe edilir. Bu denli kötü vasıfların tasvir meclisinde resmedilip bir sanat hâline getirilmesinden, hileden ve ikiyüzlülüğün güzel özelliklermiş gibi bahsedilmesinden korkulur:

Ol kadar mekr ü nifâk itmiş sirayet halka kim
Korkaram âmîziş itsün meclis-i tasvîr ile (*Nâbî G. 664/5*)

Riya ehlinin hilesine düşüp gafıl olmamak gerekir. İki yüzlülüğü huy edinenlerin boğazından geçen lokmaların haram olduğu zaten bellidir:

Ehl-i zerkın hîlesinden gâfil olma gey sakın
Yeyüp içdüğü harâmdur boğazından bellidür (*Ümmî Sinan G. 48/5*)

2. 6. 3. Dürüstlük, Samimiyet ve Hile

İnsanoğlunun, yaptığı işlerden büyük mükâfatlar elde edebilmesinde dürüstlüğün payı büyüktür. Kötü işler yapan, mürüvvetsiz olan ve işlerine hile karıştıranların yaptığı işlerin, çalışmalarının mükâfatına bağlı olduğu söylenir. Hilekâr olanlar, işlerinden boş

mükâfat elde edeceklerinden dolayı çalışmalarının da faydasız olduğu iğneleyici bir söyleyişle ortaya konulur:

Vâ-bestedür umûrî mükâfât-ı gayrete

Bedkâr ü bî-mürüvvet ü mekkâr olanların (*Nâbî G. 427/4*)

Aşk ve sevgide samimiyet, sevgiliye kavuşma ümidi, âşığın aşkının lezzetini artırır. Âşığa göre her kim doğruluğu ve samimiyeti ümit omzuna kılıç kayışı yaparsa keder saldırısının hilesinden kurtulur:

Olur Nâmî gibi mekr-i hüçûm-ı gamdan âzâde

İderse her kim ihlâsı hamâyil dûş-ı ümmîde (*Ahmed Nâmî G. 355/5*)

Türk kültüründe cesaretli insanlara özellikle erkeklere aşkı ifade etme rolü de verilmesinden kaynaklı aslan klasik Türk edebiyatında müşebbehün-bih unsurudur. Doğadaki bir diğer hayvan tilki ise son derece hızlı, çevik olup yirmi dört türü bulunmaktadır. Bunlardan özellikle dağlarda yaşayan tilkiler açık renkli olmaları sebebiyle kolay kolay fark edilmezler. Bu sebeple insanlar tarafından yakın takip edilen tilkiler korkarak kazdıkları inlerinde yaşarlar (Kılıçlıoğlu, 1978: 1718).

Hile sözcüğünü tilki ile özdeşleştiren Mezâkî'ye göre tilkinin hilesi, aslanın ölümüyle mümkün olabilir. İnsanın doğruluk ormanının arslanı olduğu farzedilirse tilkinin hilesinin kıvılcımı için ölü aslanın yeterli olacağı söylenir. Tilki, genellikle korkaklığıyla bilinen bir hayvandır. Güçlülüğün ve hükümdarlığın sembolü olan aslan yaşadığı müddetçe tilkinin ininden çıkması mümkün değildir. Ancak aslan ölürse hilesi işe yarayabilir. Aslanın ölümü ise içindeki doğruluğu ve samimiyeti yitirmesiyle gerçekleşir. Aslana teşbih edilen insanoğlu, doğru istikametten şaşmazsa hileye maruz kalmaz:

Tutalum kim esed-i bîşe-i sıdk olmuşsın

Şîr-i mürde şerer-i hîle-i rûbâh yeter (*Mezâkî G. 150/8*)

Cömert ve samimi olan kişi işlerinde de büyük kazanç sağlar ve sahtekârların hilelerine aldanmaz. Bu yüzden düşman hile etse bile kederlenmeye gerek yoktur. Ümit edilen yer, işi yapanın cömertliğidir. Böylece düşmanın hilesi etkisizleşir.

Bin mekr iderse düşmen eger Hâletî ne gam

Ümmîd-gâhumuz kerem-i kâr-sâzdur (*Azmî-zâde Hâletî G. 174/7*)

Kâinat, yüce yaratıcı tarafından mükemmel bir intizam üzerine kuruludur. İnsanlar, Allah'ın meydana getirdiği bu kurallara uyarak yaşamını sürdürmelidir. Aksi takdirde kargaşalar ve kötülükler yaygınlaşarak hayatı yaşanılmaz bir hâle getirir. Dünyada zevk ve sefa içinde yaşayıp dinî yaşamın getirdiği kaidelerden uzaklaşılsa bile yapılan hiçbir şey uhrevî âlemde karşılıksız kalmaz. Bu sebeple hileyle tuzak kurmak, inançlı insanlara yakışmayacak bir eylemdir.

Konuyla alakalı bir beyitte, dünyada her şey belli bir düzen içinde ilerlerken insanın onu tersine çevirmemesi, hizmetçiyi efendi yapmaması gerektiği ifade edilir. Hile ve tuzağın lekesi, insanoğlunun şanına sürülmemelidir. Gerek dünya hayatında gerekse ahiret hayatında huzurun sağlanması için yapılan işlerin hilesiz ve doğrulukla yapılması elzemdir:

Olma ma'kûs sıfat ol hâdimi mahdûm etme
Şânuna ırmeye tâ şâ'ibe-i mekr ü hiyel (*İlmî K. 8/12*)

Hile kavramına tasavvufî açıdan yaklaşan Niyâzî-i Mısrî, nasihat ağırlıklı söyleyişlerini öne çıkararak telkinlerde bulunur. Hileye başvurup halkı aldatmamak gerektiği konusunda uyarıda bulunarak hilenin, fitnenin ve tuzağın maddi ve manevi olarak hiçbir fayda getirmeyeceğini ortaya koymaya çalışır:

Ko mekri aldayup gezme bu halkı
Bu mekr ü fitne vü alı n'idersin (*Niyâzî-i Mısrî G. 131/7*)

Kendini doğruluğa adanmış olan derviş, hile ve oyunun ne olduğunu bilmediğini söyler. Kendisini hatasızlık mesleğinin dervîşi olarak tanıtır:

Hîle vü hud'a n'eydügin bilmem
Sâlik-i meslek-i sedâdum ben (*Mezâkî G. 338/2*)

2. 7. Tuzak ve Hile Arasındaki İlişki

Tuzak ve hile kavramı, metinlerde doğrudan ya da dolaylı yönden birbirleriyle ilişkilendirilirler. XVII. yüzyıl metinlerinde ele alınan tuzak kavramı, özellikle gazelerde avcının avını cezbedecek bir mekanizma hazırlaması ve tuzak içerisinde çoğunlukla bir malzeme kullanarak avını tuzağa düşürmesi şeklinde anlatılır. Aynı durum hile için de geçerlidir. Her ikisinde de avı aldatmak söz konusudur. Örneğin;

sevgilinin saçıyla kurduğu tuzakta benini yem olarak yerleştirmesinde yemin hile olması ve sevgilinin hileyle tuzak kurması söz konusudur. Yine sevgilinin bakışları doğrudan bir hile olmakla beraber bakışların hilesine kapılan âşık hileyle tuzağa düşer.

Tuzak kavramı ve hile kavramı arasında birtakım farklar da bulunur. Tuzak olarak kabul edilen ve en fazla öne çıkan unsur, sevgilinin saçıdır. Hilede ise en fazla adı geçen unsur, sevgilinin gözleri ve bakışlarıdır. Ayrıca sevgilinin, bakışlarıyla âşıkları etkileyip saçındaki tuzağa hapsedmesine dair örneklerle de rastlanmıştır. Fakat bu örneklerin çoğunda tuzak ve hile kavramının yan yana kullanılmadığı görülmüştür. Tuzak kavramı ve hile kavramı, yan yana zikredilmeseler bile tespit edilen örneklerde tuzağın bünyesinde hileyi, hilenin de tuzağı barındırdığını söylemek mümkündür. Tuzak ve hile, bu yönleriyle birbirlerini anlam açısından destekleyerek metindeki anlatımı güçlendirirler.

Tuzak ve hilenin kavram olarak beyit içerisinde yan yana kullanıldığı örneklerle de rastlanmıştır.

Hile ve tuzakta sevgilinin eline su dökecek kimse yoktur. Âşık, cananın yanaklarının ıslaklığını, taze oluşunu daima bilir fakat tuzağa ve hileye maruz kalan genellikle kendisi olduğundan hilenin ve tuzağın ne olduğunu bilmez:

Ruhların âbın bilürüz muttasıl
Hile ile âl nedür bilmezüz (*Nâbî G. 287/3*)

Âşık, sevgiliye seslenerek onun hilesinden ve sihrinden kurtulmak için kaçtığını ama kurtulamadığını söyler. Sevgili, hile ve sihirle yetinmeyip onu tuzağına düşürür:

Hôş kaçardum mekr ü sihrinden senün kurtulmayup
Neyleyeyüm hôş getürdün sen meni ağ üstine (*Ümmî Sinan G. 167/2*)

İşveli yâr, hilelerle ve oyunlarla gönülleri aldatır. Aşk sarhoşu Nehcî'ye de oyunlar oynayıp aşkın kemendiyle tuzağına düşüren, hileci şuh sevgilidir. Sevgilinin oyun oynaması, oyunda hile yapması ve gönle kement atması bir tuzağın varlığını gösterir. Tuzak kavramı doğrudan zikredilmese de hile ve oyun kavramının meydana getirdiği anlatım tuzağı ortaya çıkarır:

Düşürüp bir lu'b ile salmış kemend-i 'aşkına
Nehcî-i şeydâyı da ol şûh 'ayyâr olmaya (*Şerîf Nehcî G. 307/5*)

Hakikati elde etmenin yolu, maddiyata ait heves ve zevkleri terk edip manevi hürlük kazanmaktır. Kişinin esas gayesi, teslimiyet göstererek aşkın verdiği lezzetin zirvesine ulaşp dünyevi tutsaklıktan uhrevi hürlüğe erişmektir. Bu gayesini gerçekleştirmek için her şeyden elini eteğini çekse de feleğin hilesi, onu ağına düşürür. Memduhun ölümü üzerine yazılan mersiye'nin bu beyitinde tuzak kavramı yer almasa da hileyle memduhun bağlanması onun tuzağa düştüğünün göstergesidir:

Düşürür kayda seni hilesi lâ-büdd çarhun
Çeksen el cümleden âzâde müsellemler olsan (*Râmî Mersiye 3/35*)

Sevgilinin yanakları, genellikle kırmızı güle benzer ve âşıkları perişan edecek kadar güzeldir. Güle benzetilen maşûk, göz kamaştırıcı allığıyla aşk ehlini karşısında kıvrandırıp renkten renge koyar. Onun hilesi, tuzağı ve sihri de allığından ileri gelir:

Ehl-i 'aşkı nice bin renge koyar ol gül-i âl
Hîle vü mekr ü füsûnu dahı âlınca imiş (*Peşteli Hisâlî G. 224/3*)

Sevgili ela gözleriyle hile edip gönlü etkisine alır. Âşığın gönlü, al yanaklara ve şarap rengindeki dudaklara meyillidir, onlara erişmek ister ama sevgilinin tuzağına takılır:

Âl idüp elâ gözün âl ile gönlüm aldı
Mâyilüm ol ruh-ı âla leb-i mey-gûna dahı (*Peşteli Hisâlî G. 467/4*)

Gönlü hile ile sevgilinin kâkülüne bağlayan sabâ rüzgârı, sümbüle benzeyen kıvrıkcık saçları da gönle kement eder. Burada “âl” sözcüğünün hem hile hem de tuzak anlamına gelecek şekilde kullanılması mümkündür. Her iki durumda hileyle aldatmak ve tuzak kurmak anlamı ortaya çıkar:

Âl ile kâkülüne gönlünü bend etti sabâ
Sünbül ca'dını görünce kemend etti sabâ (*İlmî G. 3/1*)

Maşûk ya bir hileyle tuzak kurarak ya da güzelliğini göstererek gönül kuşlarını avlamak ister. “âl” sözcüğünün, hem hile hem de tuzak anlamına gelecek şekilde kullanılması çok yönlü anlatıma olanak sağlamıştır:

Yâhûd yek gösterüp âl ile hüsnün
Gönüller murgını sayd itmek ister (*Muhîti G. 56/3*)

Yârin siyah ben tanesi, gönül kuşunu sürekli avlamakla meşguldür. Onun siyah saçı gibi sabah akşam hile yapıp tuzak kurar:

Dâne-i hâl-i siyâhun mürğ-i dil sayd etmede
Rûz-ı şeb âl üzredür zülf-i siyehkârün gibi (*İlmî G. 150/3*)

Divane gönül, sevgilinin hilekâr saçına dolanıp tuzağa düşmekten son derece keyif alır. Tuzağa düşen kuşun tek eğlencesi sevgilinin hilekârlığıdır:

Halka-i zülfinde bend olmuş dil-i divânemüz
Mürğ-i dâmun neylesün kallâbdur eğlencesi (*İlmî G. 160/2*)

Âşık, gönlünü mumun etrafında yanan pervaneye benzetir. Pervane misali aşkla yanıp tutuşur. Gönül hırsız bir hilekârın hilesine aldanıp tuzağa düşer:

Yanup pervâne-veş yakıldun ey dil
Gönül ogrusu bir ‘ayyâra düşdün (*Azmî-zâde Hâletî G. 453/5*)

Fitne pazarında işler durgunluğa erişse buna şaşılmamalıdır. İşlerine hile karıştırıp tuzak kurmaya sevdalı olan kişiler, bu sevdalarından zarara uğrarlar. Nitekim hileyle yapılan işin hiçbir kârı yoktur:

Bâzâr-ı fiten irse kesâda n’ola şimdi
Sevdâ-ger-i mekr ü hiyelün sûdı zarardur (*Cevrî K. 38/8*)

Tuzak ve mekkâr kelimesinin bir arada kullanıldığı bir beyitte nefsin, âşığın yoluna tuzak kurmasından bahsedilir. Nefis, âşığı doğru istikametten uzaklaştırarak

şerre sürükler. Bu durumdan rahatsızlık duyan âşık, o hilekâr nefsin elinden kurtulmak için Allah’a yalvarır:

Nefs yoluma tuzak kurar ol beni yolumdan ırar

Yâ Rab elinden sen kurtar oldum anun mekkâresi (*Ümmî Sinan G. 193/5*)

Hile kavramı hem yalnız başına hem de tuzak kavramının anlatımında olduğu gibi terkip içerisinde kullanılır. Hile kavramıyla oluşturulan terkipler aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir:

Tablo 2. 1.

İkili Terkipler	Kullanan Şairler
câzû-yı mekkâr	Niyâzî-i Mısırî (G. 171/3)
şûh-ı mekkâr	Azmî-zâde Hâletî (Müfred 514), Nev’î-zâde Atâ’î (G. 50/4)
âfet-i mekkâr	Nef’î (G. 54/3), Tıybî (G. 131/4)
kâmil-i ‘ayyâr	Rüşdî (G. 85/6)
gîsû-yı mekkâr	Azmî-zâde Hâletî (G. 850/3)
zûlf-i mekkâr	Azmî-zâde Hâletî (Müfred 539)
kâkül-i mekkâr	Kâşif (G. 44/1), Tecellî (N. G. 12/1, N. G. 17/1)
mahrem-i mekr ü âl	Tecellî (Db. 26/1)
turre-i mekkâre	Tecellî (N. G. 1/3, N. G. 16/3)
mekr-i kâkül	Tecellî (N. M. 1)
sahâ-i mekr	Tecellî (N. G. 3/4)
âl-i kâkül	Tecellî (N. G. 3/4)
ehl-i mekr	Tecellî (Metalî 10)
şeb-rev-i ‘ayyâr	Azmî-zâde Hâletî (Müfred 275, G. 206/1, G. 110/1)
hindû-yı ‘ayyâr	Ahmed Nâmî (G. 82/3)
şûh-ı vefâ-‘ayyâr	Ahmed Nâmî (G. 264/3)
mekkâr-ı sayyâd	Fütûhî (G. 55/2)
gamze-i mekkâr/ gamze-i mekkâre	Nâbî (G. 72/2), Neşâtî (G. 60/5), Süheylî (G. 328/1), Bosnalı Sâbit (Ebyât 28), Şûhî (G. 24/3), Şeyhülislâm Yahyâ (G. 289/4), Fehîm-i Kadîm (G. 179/4)
mekr-i nâdîde	Peşteli Hisâlî (G. 403/3)
‘ayyâr-ı nigâh	Nâ’îlî-i Kadîm (G. 279/2)
gamze-i ‘ayyâr	Nef’î (G. 37/5, G. 145/2)
mekr-i ilâhî	Kelîm-i Eyyûbî (G. 72/1)
mekkâr-ı mahabbet	Neşâtî (G. 14/2)
hile-i va’de-hilâf	Şehrî (G. 18/3)

şîve-i ‘ayyâr	Ahmed Nâmî (G. 108/3)
çeşm-i ‘ayyâr	Azmî-zâde Hâletî (G. 590/1)
vâdî-i mekr	Nâbî (G. 344/2)
câdû-yı mekkâr	Peşteli Hisâlî (G. 312/3)
mekr-i füsûn	Mezâkî (G. 65/3)
büt-i ‘ayyâr	Ahmed Nâmî (G. 372/5)
muamele-i mekr ü âl	Hikmetî (G. 206/3)
düşmen-i mekkâr	Nev’î-zâde Atâ’î (G. 134/1)
felek-i hîle-kâr	Şeyhülislâm Yahyâ (G. 450/5)
çarh-ı hîle-ger	Nev’î-zâde Atâ’î (Musammat 4/8)
‘ayyâr-ı gerdûn	Sabrî Mehmed Şerîf (G. 56/3)
mevce-i mekr ü füsûn	Kâşîf (G. 1/4)
hezâr-ı mekr	Ayıntablî Hâfız (G. 244/6)
câm-ı hud’a	Bosnalî Sâbit (G. 142/6)
freng-i hîle-âheng	Vahyî (T. 30/5)
felek-i pür-nîreng	Nef’î (K. 37/4)
‘akl-ı ‘ayyâr	Nef’î (K. 45/6)
mekr-i kahr	Ahmed Nâmî (Münacat 4/1)
bî-hirâs-ı mekr ü keyd	Ahmed Nâmî (Mesnevî-i Münacat 1/29)
mekr-i âfâk	Ümmî Sinan (G. 186/2)
hîle-i nefis	Nâbî (G. 383/5)
mekr-i iblîs	Cevrî (Tb. 6/1-9)
bîm-i hud’a	Bosnalî Sâbit (G. 352/5)
dîv-i mekkâr	Ayıntablî Hâfız (Tb. 2/2)
şâ’ibe-i mekr ü hiyel	İlmî (K. 8/12)
hîle-kâr-ı pür-fünûn	Cevrî (K. 4/39)
Rüstem-i pür-hîle	Cevrî (G. 65/5)
mekr-i ihvân	Ahmed Nâmî (G. 197/4)
nîreng-i cemâl	Na’îlî-i Kadîm (G. 135/3)
sevdâ-ger-i mekr ü hiyel	Cevrî (K. 38/8)
makâl-i hiyel	Nâbî (G. 378/4)
mekr-i ser-encâm	Tıybî (G. 27/5)
‘ayyâr-ı zer	Rüşdî (G. 101/3)
hud’a-i bî-dâd	Fevzî (T. 6/7)
gül-i pür-mekr ü âl	Topkapılı Feyzî (G. 110/1)
sâhir-i pür-mekr	Şerîf Nehcî (G. 169/3)
sipîhr-i hîle-ger	Azmî-zâde Hâletî (G. 422/4)

Tablo 2. 2.

Üçlü Terkipler	Kullanan Şairler
dâfî-i mekr-i haşerât	Nâ’îlî-i Kadîm (Tb. 4/8)
çeşm-i ‘ayyâr-ı suhân-çîn	Fehîm-i Kadîm (Musammat 4 H. 6/3)

zebûn-ı gamze-i ‘ayyâr	Nâbî (G. 584/4)
dehşet-i ‘ayyâr-ı nigâh	Nâ’îlî-i Kadîm (G. 276/4)
hayret-zede-i gamze-i pür-mekr	Hikmetî (G. 104/3)
mekr-i zülf-i pür-ham	Sa’dî (G. 14/1)
gezend-i mekr-i sihr	Sa’dî (G. 63/4)
gamze-i mekkâre-i ser-âmed	Şerîf Nehcî (G. 185/3)
ta’n-ı rakîb-i hîle-ger	Fehîm-i Kadîm (G. 7/3)
mekr-i çarh-ı kebûd	Sa’dî (G. 40/1)
fîrîb-i mekr-i gûn-a-gûne	Sükkerî (G. 82/6)
sâkî-i ‘ayyâr-ı felek	Azmî-zâde Hâletî (G. 388/3)
rûbâh-ı cihân-ı hîle-kâr	Azmî-zâde Hâletî (Mersiye 2/2-9)
kef-i ‘ayyâr-ı sabâ	Mezâkî (K. 12/25)
âfet-i mekr-i ma’âsî	Ahmed Nâmî (Münacat 2/4)
mekr-i hücum-ı gam	Ahmed Nâmî (G. 355/5)
şerer-i hîle-i rûbâh	Mezâkî (G. 150/8)
müşa‘biz-i nîreng-i kıl ü kâl	Nâ’îlî-i Kadîm (G. 315/9)
mekr-i zen-i dünyâ	Nâbî (G. 187/3)
gül-i bostân-ı hiyel	Nef’î (K. 53/26)

Tablo 2. 3.

Dörtlü Terkipler	Kullanan Şairler
nigâh-ı fitne-bâr-ı çeşm-i ‘ayyâr	Süheylî (G. 96/5)
şîr-i siyeh-mekîde-i pistân-ı baht	Nâ’îlî-i Kadîm (G. 144/3)
te’sîr-i devr-i hîle-ger-i bî-sebât	Nev’î-zâde Atâ’î (G. 224/3)

SONUÇ

Şiirde yer alan her kavram, akla gelen ilk anlamının yanı sıra şiir dilinin sahip olduğu geniş anlatım olanaklarıyla şair tarafından edebî sanatlar ve mecazlar vasıtasıyla farklı şekillere büründürülüp okuyanın/dinleyenin zihninde yeni anlamlar ve çağrışımlar kazanır. Sözlükteki ilk anlamları olumsuz ve soyut olan bazı kavramlar şairin kullandığı edebî sanatlar ve mecazlar sayesinde kimi zaman somut tasvirlerle olumlu anlamlar kazandırılarak anlatılır.

Bu çalışmada tuzak ve hile kavramının şiir dilindeki işlenişleri, benzetme, istiare, telmih ve mecazlarla kazandıkları olumlu/olumsuz anlamlar ve çağrışımlar, anlam özellikleri bakımından doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirildikleri ögeler XVII. yüzyıl divanlarından seçilen beyitlerle incelenmiştir. Tespit edilen örnek beyitlerde tuzak ve hile kavramlarının en fazla sevgilinin güzellik unsurlarıyla bağdaştırıldığı, bu unsurlardan sevgilinin saçının tuzakla, gözleri ve bakışlarının ise hileyle ilişkilendirildiği görülmüştür.

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan saçın, kıvrımlarıyla zincire, yılan ve çengele benzeyen, hem akli hem de gönlü kendine çeken, eziyetle âşığı olgunlaştıran, çokluğuyla kesreti temsil eden, gönül kuşlarını ayağından bağlayan emsalsiz bir tuzak olduğu ifade edilmiştir. Sevgilinin beninin ise saçının kıvrımıyla kurduğu tuzağa yerleştirdiği hileli bir fitne tohumu olduğu söylenmiştir. Sevgilinin diğer güzellik unsurlarından ayva tüyleri, doğrudan bir tuzak veya sevgilinin kurduğu tuzakta kullandığı bir yemdir. Göz, bakış, kirpik ve kaşlar ise öldürücülük, fitne çıkarma özellikleri yönünden doğrudan kurulan bir tuzak ya da tuzakta bulunan bir öge olarak öne çıkmış, boy ve çene de şekil özellikleri bakımından tuzakla ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarının bir kısmını üzerinde toplayan yüzünü örtmek için kullandığı örtü de âşığın sevgiliye kavuşmak için çıktığı yolda önüne koyulan bir tuzak olarak ifade edilmiştir.

Tespit edilen beyitlerde âşığın düştüğü tuzaklarda karşılaştığı felaketler; bela, sıkıntı, ayrılık, gam, ümitsizlik gibi kavramlarla ifade edilmiş ve bu kavramlar genellikle tuzak kavramıyla yan yana getirilip tamlama hâlinde (dâm-ı belâ, dâm-ı belâyı hecr, dâm-ı hicrân, dâm-ı gam vb.) kullanılmıştır.

Tuzak ile ilgili ilişkilendirmelerde çoğunlukla fiziki yapıları yönünden (yırtıcılık, güçlülük, zayıflık) bazı kuşlar (simurg/ankâ, hümâ, şehbâz/ şâhin, bülbül, keklik, tûtî/ papağan, serçe, tavus, sülün) ve diğer bazı hayvanlar (ceylan, örümcek) istiare veya teşbih yoluyla âşığa ve sevgiliye/memduha atfedilerek tuzak kavramıyla ilişkilendirilmiştir.

Tuzak kavramı dinî, tasavvufî bakımdan daha çok nefis ve şeytan kavramlarıyla bağdaştırılmış, nefsanî heves ve arzuların insanın tuzağa düşmesine sebep olduğundan, dünyanın musibetlerle dolu bir imtihan yeri olduğundan söz edilmiş ve hakiki sevgiliye ulaşmak için geçici dünyaya meyletmemek, nefse ve şeytana boyun eğmemek gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca Allah’a şeklen değil kalben yakın olmak gerektiği rint ve zahit arasındaki çatışmayla ifade edilmiş, zahidin riya tespîhiyle kurduğu tuzağa rindin düşmediğinden, zahidin ikiyüzlülük ve hileden ibaret olan yüz taneli tespîhine ihtiyaç duymadığından söz edilmiştir.

Tuzakla ilişkilendirilen diğer unsurlar arasında çeşitli özellikleriyle düşünce, akıl, hayal, felek, kaza, talih, aşk, sevgi ve şarap kavramları yer almıştır. Bunların dışında tabiata ait bağ, bahçe, çiçek, kuş vb. öğeler de tuzak kavramıyla bağdaştırılmış, sevgilinin gül bahçesinin sultanı olduğu, güle benzetilen sevgilinin bulunduğu gül bahçesinin her köşesinin âşığa tuzak olduğu ifade edilmiştir.

Tuzak kavramı kaside ve tarihlerde çoğunlukla memduhun, övülen adaletiyle bağdaştırılarak anlatılmış; memduhun adaletinin zulümlerle dolu tuzaklardan insanları kurtardığından, yapılan savaşlarda düşmanların tuzağa düşürüldüğünden bahsedilmiştir. Tuzak kavramıyla ilişkilendirilen bazı unsurlar hile kavramıyla da ilişkilendirilmiştir. Özellikle sevgilinin güzellik unsurları, hile kavramıyla en fazla bağdaştırılan öğelerin başında gelmiştir. Bu unsurlardan biri olan sevgilinin saç, hilekâr ve sihirbaz olarak nitelendirilmiş; kâküllerinin gönüllere yaptığı hilelerin keder getirdiğinden, sevgilinin beninin ise kurduğu tuzaklarda avını cezbetmek maksadıyla kullandığı bir yem/hile olduğundan söz edilmiştir. Sevgilinin saç ve beni dışında ayva tüyleri de hileci ve sihir yapan bir büyücü olarak nitelendirilmiştir.

Seçilen beyitlerde hile kavramıyla en fazla ilişkilendirilen unsurların sevgilinin gözleri ve bakışları olduğu görülmüştür. Sevgilinin gözleri ve bakışları sihir yapan

hileci bir cadı olarak tasavvur edilmiş, onun gözlerinin ve bakışlarının hilesinin âşığı Mecnûn gibi akılsız ve perişan ettiği ifade edilmiştir. Sevgilinin kaşları ise hareket hâlinde bulunup fitne çıkarması, kirpikleri de yaralayıcı bir oka benzetilmesi bakımından bazen gözün ve bakışın hilesine dâhil edilmiştir. Gözün, bakışların, kaşların ve kirpiklerin dünyada eşine rastlanmayan nadide bir hile olduğu söylenmiştir. Bu unsurların yanı sıra sevgilinin ağzı ve dudağı da hileci olarak vasıflandırılmış ve bütün güzelliğiyle sevgilinin gönül Kâbe'sine putlar yerleştiren hilekâr bir kâfir olduğu ifade edilmiştir. Kâfir bir hilekâr olan sevgili, kurduğu tuzakları hileleriyle süslemiş, bu hileler âşığın gönlünde derin yaralar açıp onu eziyet ve kedere sürüklemiştir.

Kuvvetsizliğine rağmen sevgiliye hile yapmak isteyen âşığın, sevgiliyi aldatması mümkün olmamış ayrıca âşık, rakibin hile ve tuzaklarına da maruz kalmıştır. Sevgili, âşığın düşman diye söz ettiği rakiplerin hilesine uyarak âşığa yüz vermemiştir. Rakiplerin de çeşitli hilelerle sevgilileri birbirinden ayırdıklarından söz edilmiştir.

Âşık tarafından sürekli şikâyet edilen felek ve talih, hile ve efsun dalgası benzetmesiyle anılan deniz, hilelerle dolu olan şarap ve kadeh, gaflete sürükleyen dünya ve döneş olarak nitelendirilen zaman hileyle ilişkilendirilen diğer unsurlar arasında yer almışlardır.

Kaside ve tarih metinlerinden seçilen beyitlerde memduhun adaletinden ve onun dönemindeki hilenin olmadığından bahsedilmiştir. Bazen kendi şiirini öven şair, düşüncelerinin hilesiz ve yalansız olduğunu ifade etmiştir.

Hile kavramı dinî, tasavvufî ve nasihat ağırlıklı beyitlerde çoğunlukla nefis ve şeytanla bağdaştırılmıştır. İnsanların zamanla şeytanın hilesine aldanmakla kalmayıp yaptıkları sahtekârlıklarla şeytanın şöhretini elinden aldıklarına değinilmiştir. Riyakâr olan bu insanların hilelerine aldanmamak, işe hile karıştırmamak, dürüst ve samimi olmak gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Tuzak ve hile kavramları anlam özellikleri yönünden (kandırma, oyuna getirme) birbirlerini tamamlayan kavramlar oldukları görülmüştür. Tuzağın hilelerle gerçekleştirildiğı, hilelerin de bünyesinde tuzakları barındırdığı sonucuna varılmıştır. Divanlardan seçilen beyitlerde âşıkların şikâyetçiymiş gibi görünse de çoğu zaman tuzağa ve hileye kapılmada istekli oldukları görülmüştür.

KAYNAKÇA

Taranan Divanlar

- Ahmed Nâmî Dîvânı (Bk. Yenikale, 2002).
- Ayıntablî Hâfız Dîvânı (Bk. Özkara, 2017).
- Azmî-zâde Hâletî Dîvânı (Bk. Kaya, 1996).
- Bolulu Himmet Dîvânı (Bk. Tapsız, 1995).
- Bosnalî Alaeddin Sâbit (Bk. Karabey, 1991).
- Bursalî Tâlib Dîvânı (Bk. Erdem, 1994).
- Cevrî Dîvânı (Bk. Aydın, 2010).
- Ereğlîlî Tûrâbî Dîvânı (Bk. Okuyucu, 2004).
- Fârisî (II. Osman) Dîvânçesi (Bk. Erdemir 2018).
- Fehîm-i Kadîm Dîvânı (Bk. Felek, 2007).
- Fenâyî Dîvânı (Bk. Yıldız, 2002).
- Fevzî Dîvânı (Bk. Çöplüoğlu, 2006).
- Fütûhî Dîvânı (Bk. Tokel, 1993).
- Hâşimî Dîvânı (Bk. Karaca, 1995).
- Hikmetî Dîvânı (Bk. Eğri, 2006).
- Hüsâm-zâde Feyzî Dîvânı (Bk. Gülnar, 1996).
- İlmî Dîvânı (Bk. Çetinkaya, 2003).
- İshak-zâde Zuhûrî Dîvânı (Bk. Kahraman, 2002).
- Kâşîf Dîvânı (Bk. Büyükyıldırım, 1998).
- Kelîm-i Eyyûbî Dîvânı (Bk. Çelen, 1994).

Mezâkî Dîvânı (Bk. Mermer, 1994).

Muhîtî Dîvânı (Bk. Tataroğlu, 1995).

Nâ'îlî-i Kadîm Dîvânı (Bk. İpekten, 1990).

Nâbî Dîvânı I-II (Bk. Bilkan, 2020).

Nef'î Dîvânı (Bk. Akkuş, 1993).

Neşâtî Dîvânı (Bk. Kaplan, 1996).

Nev'î-zâde Atâ'î Dîvânı (Bk. Karaköse, 1994).

Niyâzî-i Mısrî Dîvânı (Bk. Erdoğan, 2019).

Peşteli Hisâlî Dîvânı (Bk. Ak, 2003).

Râmî Dîvânı (Bk. Kavukçu, 2000).

Rehâyî Dîvânı (Bk. Yerdemir, 2007).

Rûz-nâmecî-zâde Şînâsî Dîvânı (Bk. Harmancı, 1999).

Rüşdî Dîvânı (Bk. Ekici, 2006).

Sâbir Pârsâ Dîvânı (Bk. Yoldaş, 2005).

Sabrî Mehmed Şerîf Dîvânı (Bk. 2010).

Sa'dî Dîvânı (Bk. Uralçin, 2009).

Süheylî Dîvânı (Bk. Harmancı, 2007).

Sükkerî Dîvânı (Bk. Tuncer, 2016).

Şehrî Dîvânı (Bk. Demirel, 1999).

Şerîf Nehcî Dîvânı (Bk. Koç, 2003).

Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı (Bk. Kavruk, 2001).

Şûhî Dîvânı (Bk. Top, 2003).

Tecellî Dîvânı (Bk. Deniz, 2005).

Tıybî Dîvânı (Bk. Tak, 1999).

Topkapılı Feyzî Dîvânı (Bk. Özerol, 1996).

Ümmî Sinan Dîvânı (Bk. Bilgin, 2000).

Üsküdarlı Sırrî Dîvânı (Bk. Kazan, 2003).

Vahyî Dîvânı (Bk. 2004).

Vecdî Divânçesi (Bk. Mermer, 2002).

Vişne-zâde İzzetî Dîvânı (Bk. Çağlı, 1990).

Genel Kaynakça

Ak, C., (2003), Peşteli Hisâlî Dîvânı Tahlili (İnceleme- Metin), C. 1., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa (Türkiye).

Akalın, Ş., vd., (2011), Türkçe Sözlük, (11. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Akdemir, A., “Divan Şiirinde “Cünûn” ve “Mecnûn” Kavramları ile Bu Kavramların Fehîm-i Kadîm Dîvânı’ndaki Kullanımı”, *Bilig*, Bahar 2007, (41), ss. 23-43.

Akkuş, M., (1993), Nef’î Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Anbar, E. N., “Divan Edebiyatında Hayal Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme”, Akşemseddin III. İnsan ve Toplumbilimleri Sempozyumu, Hitit Üniversitesi Çorum, 12-16 Eylül 2018.

Aydın, H., (2010), Cevrî Divanı’nın Tahlili, (Doktora Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir (Türkiye).

Batıslam, H. D., “Divan Şiirinin Mitolojik Kuşları: Hümâ, Anka ve Simurg”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Güz 2002, (7), ss. 185-208.

Batıslam, H. D., “Divan Şiirinde Saba”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları*, 2005, (26), ss. 1-21.

Bayram, Y., (2001), Çiçekler ve Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansımaları ile Anlam Çerçeveleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi 1. Cilt), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun (Türkiye).

Bedir, A., H. H., Tunçbilek, “Hârût ve Mârût İki Melek Mi?”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, (4), ss. 1-28.

Bilgin, A., (2000), Ümmî Sinan Divanı (İnceleme-Metin), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Bilkan, A. F., (2020), Nâbî Divanı 1, (3.Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.

Bilkan, A. F., (2020), Nâbî Divanı 2, (3.Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.

Boratav, P. N., (1984), 100 Soruda Türk Folkloru, (2. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Büyükyıldırım, A., (1998), Kâşif Divanı’nın Tenkitli Metni ve Tahlili, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Canım, R., (2016), Divan Edebiyatının Kaynakları, (2. Baskı), Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.

Ceylan, Ö., (2015), Kuşlar Dîvânı Osmanlı Şiir Kuşları, (4. Baskı), Kapı Yayınları, İstanbul.

Ceylan, Ö., (2011), “Tavus”, İslam Ansiklopedisi, C. 40., (1.Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Çağlı, A., (1990), Vişne-zâde İzzetî (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya (Türkiye).

Çavuşoğlu, M., (2017), Necatî Bey Divanı'nın Tahlili, (3. Baskı), Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Çeçen, M. K., (2010), Sabrî Mehmed Şerîf, Hayatı, Sanatı, Divanı'nın Tenkitli Metni ve Tahlili, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Çelen, A., (1994), Kelîm Hayatı, Eserleri ve Dîvanı'nın Tenkidli Metni, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya (Türkiye).

Çeltik, H., “Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık”, *Turkish Studies*, Yaz 2010, (3), ss. 135-145.

Çetinkaya, B., (2003), İlmî Divanı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Denizli (Türkiye).

Çınar, B., “Türk Mitolojisindeki Geyiğin Divan Şiirinde Ahuya Dönüşmesi”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2018, (43), ss. 67-85.

Çobanoğlu, Ö., vd., (2019), Türk Edebiyatının Mitolojik Kaynakları, T. C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir.

Çöplüoğlu, F., (2006), Fevzî (17. yy) Dîvânı Tenkidli Metin-İnceleme, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Isparta (Türkiye).

Çukurlu, T., “Dîvân Şâirinin Gülistân/Gülzâr/Gülşen Mefhumu”, *Littera Turca*, 2017, (C. 3 S. 2), ss. 69-85.

Çukurlu, T., “Klasik Osmanlı Şiirinde Gülün Bülbül ve Diğer Hayvanlarla İlişkisi”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2019, (C. 2 S. 1), ss. 353-376.

Demirci, K., (1997), “Hârût ve Mârût”, İslam Ansiklopedisi, C. 16., (1. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Demirci, K., (2019), “Deccâl”, İslam Ansiklopedisi, C. 9., (1. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Demirel, G., “Klasik Türk Şiirinde “Aşk” Başkadır”, *Littera Turca*, Güz 2019, (4), ss. 587-595.

Demirel, Ş., (1999), 17. Yüzyıl Şairlerinden Şehrî (Malatyalı Ali Çelebi): Hayatı, Sanatı, Dîvânı’nın Tenkidli Metni, (Doktora Tezi), Fırat Ünivesitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Demirkazık, H. İ., Divan Şiirinde Karga, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2011, (24), ss. 131-178.

Deniz, S., (2005), Tecellî ve Dîvânı, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul.

Devellioğlu, F., (2017), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (33. Baskı), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Durkaya, H., “Fehîm-i Kadîm Divanı’nda Hayvanlar Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, (15), ss. 13-27.

Eğri, A., (2006), 17.yy. Şairlerinden Hikmetî ve Divanı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Ekici, H., (2006), Sahhâf Rüşdî ve Divanı’nın Tenkitli Metni, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir (Türkiye).

Erdem, M., (1994), Bursalı Tâlib ve Divanı Tenkidli Metin ve İnceleme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Erdemir, A., “Sultan II.Osman (Fârisî) ve Dîvânçesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2018, (21), ss. 161-234.

Erdoğan, K., (2019), Niyâzî-i Mısırî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı, (3. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.

Erkal, A., “Hayret’ten ‘Divaneliğe Divan Şiiri’”, *Turkish Studies*, Güz 2014, (9), ss. 215-234.

Eskigün, K., (2006), Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kahramanmaraş (Türkiye).

Felek, Ö., (2007), Fehîm-i Kadîm Dîvânı'nın Tahlîli, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Gök, S., “Sevgili Şahbâzıyla Gönül/Can Kuşu Avlamak” Hayali Üzerine”, Uluslar arası Uygur Araştırmaları Dergisi, 2019, (14), ss. 87-98.

Göktaş, M., “Divan Şiirinde Akıl Tasavvuru”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 2016, (45), ss. 173-186.

Gönel, H., “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair”, *Turkish Studies*, Yaz 2010, (3), ss. 208-222.

Gülner, Ö., (1996), Hüsâm-zâde Feyzî Dîvânı İnceleme-Metin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa (Türkiye).

Gümüş, M., C. Mum, “Klasik Türk Şiirinde Rint ve Şarap İlişkisi”, Birey ve Toplum, 2018/8, (16), ss. 109-138.

Gürkan, S. L., (2013) “Yılan”, İslam Ansiklopedisi, C. 43, (1.Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Harmancı, E., (1999), Şînâsî Dîvânı, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli (Türkiye).

Harmancı, E., (2007), Süheyli Dîvân, (1. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.

Horata, O., “Nef’î’nin “Sözüm” Redifli Kasidesinin İstiare Zemini”, *Bilig*, Bahar 2012, (61), ss. 143-156.

İpekten, H., (1990), Nâ’ilî-i Kadîm Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Kabaklı, A., (2015), Tasavvuf Tarikat Edebiyat, (3. Baskı), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kahraman, A., (2002), İshak-zâde Zuhûrî Divanı İnceleme-Metin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya (Türkiye).

Kanar, M., (2016), Büyük Farsça-Türkçe Sözlük, (1.Baskı), Say Yayınları, İstanbul.

Kaplan, F., “Klasik Şiirin Şair Kuşları”, *Bizim Külliye*, 2016, (68), ss. 87-90.

Kaplan, M., (1996), Neşâtî Divanı, Akademi Kitabevi, İzmir.

Karabey, T., (1991), Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas.

Karaca, O. S., (1995), Hâşimî Divânı (Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanı'nın Karşılaştırmalı Metni), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Kayseri (Türkiye).

Karakoyun, Ü., “Âşık ve Sevgiliye Dâir Birkaç Söz ve Nâbî'nin Kendini Anlatan Sevgilisi”, *Türk Dili*, Ağustos 2018, (800), ss. 68-74.

Karaköse, S. (1994), Nev'i-zâde Atâyî Divânı Kısmî Tahlil-Metin, (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Malatya (Türkiye).

Karaköse, S., “Divan Şiiri Sevgili Tipindeki Abartıların Simgesel Boyutuna Birkaç Örnek”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2010, (15), ss. 176-187.

Karçebaşı, S., (2010), Şeyhülislâm Yahyâ'nın Gazellerinde Âşığa ve Sevgiliye Ait Unsurlar, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne (Türkiye).

Kartal, A., (2019), “Klasik Türk Şiirinde Misk”, Osmanlı Edebî Metinlerinin Anlam Dünyası Sempozyumu, Bilecik, 12-13 Mayıs 2017.

Kavruk, H., (2001), Şeyhülislâm Yahyâ Divânı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Kavukçu, F. Z., (2000), Râmî Dîvânı, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Bursa (Türkiye).

Kaya, B. A., (1996), Azmî-zâde Haletî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne (Türkiye).

Kaya, D., “Divan Şiiri ve XIX. yüzyıl Halk Şiirinde Güzel Tasviri”, *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, 2000, ss. 243-266.

Kazan, Ş., (2003), Üsküdarlı Sırrî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği Divan'ı (Tenkitli Metin- İnceleme) ve Şerhu Medhi'n-Nebî, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Kılıçlıoğlu, S., (1978), Larousse Gençlik Ansiklopedisi C. 9., Meydan, İstanbul; s. 1718'den Aktaran Çopur, E., (2020), Divan Şiirinde Aslan Metaforu, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Kırklareli.

Koç, N. İ., (2003), XVII. yy. Dîvân Şâiri Şerîf Nehcî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Kola, F., “Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)”, *Littera Turca*, Bahar 2016, (2), ss. 67-94.

Kul, N., (2015), 16. Yüzyıl Şairlerinde Felek Kavramı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ordu (Türkiye).

Kurnaz, C., (1995), “Ferhad”, İslam Ansiklopedisi, C. 12., (1 Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kurnaz, C., (1996), Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlîli, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Kutluer, İ., (1995), “Felek”, İslam Ansiklopedisi, C. 12., (1.Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Levend, A. S., (2017), Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, (3.Baskı), Dergah Yayınları, İstanbul.

Mermer, A., (1994), Mezâkî: Hayatı, Edebî kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.

Mermer, A., (2002), XVII. Yüzyıl Divan Şairi Vecdî ve Divançesi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Mum, C., “Bâkî’nin Sevgiliyi Adlandırma Tercihlerinde Bağlam Faktörü”, *Türkbilig*, 2018, (35), ss. 245-265.

Nazik, S., (2015), Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem, (Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Nazik, S., “Klasik Türk Şiirinde Âşığın Aynı Zamanda Kendine Rakip Olması”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2016, (17), ss. 243-266.

Nazik, S., “Klasik Şiirde Türk Güzeli”, *Türk Dünyası*, Bahar 2018, (45), ss. 137-158.

Okcu, A., “Kur’an’da Renkler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, (28), ss. 127-163.

Okuyucu, C., (2004), Ereğlili Tûrâbî Dîvânı, Fatih Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.

Onay, A. T., (2013), Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı, C. Kurnaz (haz.), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara.

Özerol, N., (1996), Topkapılı Feyzî Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvânı’nın Tenkidli Metni, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ (Türkiye).

Özerol, N., “Klasik Şiirde Uyku”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2013, (1), ss. 78-98.

Özerol, N., “Klasik Türk Şiirinde Bir Sembol Olarak “Diken” ”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2020, (10), ss. 23-41.

Özkara, R. D., (2017), *Ayıntablı Hafız Dîvan*, (1. Baskı), Grafiker Yayınları, Ankara.

Öztürk, M., D., Örs (haz.), (2009), *Burhân-ı Katı, Mütercim Asım Efendi*, (2. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.

Pakalın, M. Z., (1993), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1., (4.Baskı), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

Pala, İ., (2020), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, (31.Baskı), Kapı Yayınları, İstanbul.

Parlatır, İ., (2012), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (5.Baskı), Yargı Yayınevi, Ankara.

Reyhan, E., “Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, *Akademik Bakış*, Kış 2008, (C. 2 S. 3), ss. 227-242.

Şahin, E., “Klasik Şiirde Mitolojinin Yeri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2013, (38), ss. 1-20.

Şahin, K. Ş., “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi”, *Turkish Studies*, Yaz 2011, (3), ss. 1851-1867.

Şenödeyici, Ö., (2020), *el-Mazmûn*, (1.Baskı), Kut Yayınları, Çorum.

Şentürk, A. ve Kartal, A., (2014), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, (9. Baskı), Dergah Yayınları, İstanbul.

Şimşek, S., (2017), *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, (1. Baskı), Litera Yayıncılık, İstanbul.

Şükün, Z., (1944), *Farsça-Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, (1. Baskı), Maarif Matbaası, İstanbul.

Tak, S., (1999), *Tıybî ve Türkçe Dîvânı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Tanyu, H., (1992), “Büyü”, İslam Ansiklopedisi, C. 6., (1. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Tapsız, M., (1995), Bolulu Himmet Divan Manzum Tarikatname Âdâb-ı Hurde-i Tarikat, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Taş, H., (2004), Vahyî Divanı ve İncelenmesi, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Tataroğlu, A., (1995), Muhîfî Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği Dîvânının Tenkidli Metni, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Konya (Türkiye).

Tolasa, H., (2001), Ahmed Paşa’nın Şiir Dünyası, (2. Baskı), Akçağ Yayınları, Ankara.

Top, Y., (2003), Dîvân of Şûhî Critical Edition-Textual Analysis, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Tokel, D. A., (1993), Fütûhî, Dîvanı İnceleme-Metin-Sözlük, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun (Türkiye).

Tuncer, E., (2016), Sükkerî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlük], (Yüksek Lisans Tezi), Osmangazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eskişehir (Türkiye).

Turan, M., “Divan Şiirinde Toprak Motifi”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2019, (26), ss. 468-487.

Türkoğlu, S., (1993), “Cübbe”, İslam Ansiklopedisi, C. 8., (1. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Uçan Eke, N., “Nâ’ilî’nin Gazellerinde “Siyah” Metaforunun İzinde”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2019, (45), ss. 193-217.

Uludağ, E., “Bir Güzellik Unsuru Olarak Fuzûlî’nin Gazellerinde Saç”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Şubat 2020, (1), ss. 241-294.

Uralçin, S., (2009) Sa’dî Divanı (İnceleme-Metin-İndeks), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Uzun, M. İ., (1991), “Ankebût”, İslam Ansiklopedisi, C. 3., (1. Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yavuz, Y. Ş., (1993), “Cebrâîl”, İslam Ansiklopedisi, C. 7., (1.Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yazır, E. H., (2002) Kur’ân-ı Kerîm’in Yüce Meâli, Kasım Yayla (Sadeleştiren), (1.Baskı), Merve Yayınları, İstanbul.

Yenikale, A., (2002), Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul (Türkiye).

Yerdemir, F., (2007), Rehâyî Divanı İnceleme-Metin-Dizin, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara (Türkiye).

Yetik, E., (1998), “Hayret”, İslam Ansiklopedisi, C. 17., (1.Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yıldız, A., (2002), Fenâyî Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil), (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları (Türk-İslam Edebiyatı) Anabilim Dalı, İzmir (Türkiye).

Yıldız, A., “Sevgilinin Boyunun Benzetilenleri Bağlamında Nârvenî Yeniden Düşünmek”, *Littera Turca*, Kış 2017, (1), ss. 330-336.

Yoldaş, K., (2005), Sâbir Pârsâ Divanı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Yurdağür, M., (2011), “Tesbih”, İslam Ansiklopedisi, C. 40, (1.Baskı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Zavotçu, G., (2018), Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü, (2.Baskı), Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

